

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI**

**HOLLANDALI SEYYAH PİETER VAN WOENSEL'İN
GÖZLEMİYLE XVIII. YÜZYILDA OSMANLI SOSYAL HAYATI**

Safinur GENÇ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Serdar ÖZDEMİR

NİSAN - 2023

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**HOLLANDALI SEYYAH PİETER VAN WOENSEL’İN
GÖZLEMİYLE XVIII. YÜZYILDA OSMANLI SOSYAL
HAYATI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Safinur GENÇ

Enstitü Anabilim Dalı: İslâm Tarihi ve Sanatları

“Bu tez 26/04/2023 tarihinde yüz yüze olarak savunulmuş olup aşağıdaki isimleri bulunan
jüri üyeleri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI
Prof. Dr. Saim YILMAZ	Başarılı
Doç. Dr. Bahattin TURGUT	Başarılı
Dr. Öğr. Üyesi Serdar ÖZDEMİR	Başarılı

ETİK BEYAN FORMU

Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve Etik Kurul Onayı gerektiği takdirde onay belgesini aldığımı beyan ederim.

Etik kurul onay belgesine ihtiyaç var mıdır?

Evet ☐

Hayır ☒

(Etik Kurul izni gerektiren araştırmalar aşağıdaki gibidir:

- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmalar,
- İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dahil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,
- İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
- Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar.)

Safinur GENÇ

26/04/2023

ÖNSÖZ

Günümüzde sosyal ve kültürel tarih araştırmalarına ait çalışmaların giderek yaygınlaşmasıyla beraber toplumun maddî ve manevî kültürünü ortaya çıkaran seyahatnameler bire bir gözleme dayalı olan önemli bir tarihî kaynak olarak karşımıza çıkar. Yabancı seyahat literatürü incelendiğinde en dikkat çeken hususlardan biri Osmanlı ve Türkler hakkındaki önyargılardır. Pieter van Woensel kaleme aldığı eserinde Batının genel kabullerine karşı kendine özgü değerlendirmeleriyle Türklere farklı bir pencereden bakmayı başaran bir isim olmuştur. Alışılmışın dışında bir kaynak olması sebebiyle çağdaşlarından farklı izlenimler içermesi bakımından tarih alanına kazandırılmasını hedefleyerek çalıştığımız seyahatnamenin sosyal tarih araştırmalarına katkı sunmasını temenni ediyoruz. Tez konusunun belirlenmesinden tamamlanmasına kadar yol göstericiliği, maddî manevî destekleriyle karşılaştığım zorlukları aşmaya gayret edip bu tezi bitirmeme vesile olan çok değerli danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Serdar Özdemir'e sonsuz şükranlarımı sunuyorum. Leiden üniversitesi öğretim üyelerinden Prof. Dr. M.E.H.N. Mout ve öğrencisi René Bakker'a ufuk açıcı yönlendirmeleri ve kaynak noktasındaki desteklerinden ötürü minnettarım. Yaptığım çalışmada bana zaman ayırarak önerilerde bulunan değerli hocalarım Prof. Dr. Saim Yılmaz ve Doç. Dr. Bahattin Turgut'a önemli katkılarından dolayı teşekkürü bir borç bilirim. Pandemi döneminin getirmiş olduğu güçlüklerle rağmen literatüre ulaşma noktasında yardımlarını esirgemeyen Leiden üniversitesi kütüphane personeline ve İSAM Kütüphanesi görevlilerine de yine müteşekkirim. Çıkmış olduğum ilmî yolculuğumda üzerimde emeği bulunan çok kıymetli hocalarıma ve manevî desteklerini esirgemeyen tüm arkadaşlarıma da teşekkür ediyor her zaman yanımda olan değerli eşim ve kızlarıma çalışma süreci boyunca gösterdikleri sabır için kalbî şükranlarımı sunuyorum. Bu çalışmayı yetişmemde büyük emekleri olan değerli annem ve rahmetli babama ithaf ediyorum.

Safinur GENÇ

26/04/2023

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	v
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii

GİRİŞ.....	1
------------	---

BÖLÜM 1: PİETER VAN WOENSEL'İN HAYATI, KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ	11
---	----

1.1. Van Woensel'in Hayatı	11
1.1.1. İlk Rusya Seyahati (1771-1778).....	11
1.1.2. Hollanda'ya Dönüş (1778-1784).....	13
1.1.3. Osmanlı'ya Seyahat (1784-1786).....	14
1.1.4. Kırım'a Yolculuk (1786-1788) ve Hollanda'ya Dönüş (1789-1808)	15
1.2. Van Woensel'in Kişiliği	15
1.3. Van Woensel'in Eserleri.....	17

BÖLÜM 2: PİETER VAN WOENSEL'İN GÖZLEMİYLE İSTANBUL.....	20
---	----

2.1. İstanbul'a Yolculuk	20
2.1.1. Van Woensel'in Seyahatine Dair Aktarımları	20
2.1.2. İzmir Konsolosu Hochepped'i Ziyaret.....	23
2.1.3. İstanbul Şehrine Giriş ve İlk İntiba	24
2.2. İstanbul'un Semtleri	26
2.2.1. Boğaziçi ve Çevresi.....	26
2.2.2. Ortaköy ve Çevresi.....	27
2.3. İstanbul'un Mimarî Yapıları.....	29
2.3.1. Yedi Kule Kalesi	29
2.3.2. Saray.....	29
2.3.3. Ayasofya Camii.....	30
2.3.4. Konaklar	30
2.3.5. Bedesten (Kapalıçarşı)	31
2.3.6. Hipodrom (At Meydanı).....	32
2.3.7. Ahşap Evler	32
2.3.8. Su Kemerleri	33

2.4. İstanbul'da Yaşam	33
2.4.1. Rum Mahallesi (Fener).....	33
2.4.2. Yahudi Mahallesi (Balat)	35
2.4.3. Tophane	35
2.4.4. Galata	36
2.4.5. Pera (Beyoğlu).....	37
2.4.6. Emniyet, Güvenlik, Ahlak.....	38
2.4.7. Evler, Deprem ve Yangınlar (Afet Riski)	39
BÖLÜM 3: OSMANLI TOPLUMU VE SOSYAL HAYATI.....	41
3.1. Türk Toplumu.....	41
3.1.1. Yeme-İçme Kültürü.....	42
3.1.2. Cuma Selamlığı (Padişah-Halk İlişkisi).....	43
3.1.3. Sünnet Merasimi	43
3.1.4. Adalet ve Hukuk (İdare-Halk İlişkisi).....	45
3.1.5. Kölelik.....	51
3.1.6. Çok Eşlilik.....	52
3.2. Türk Toplumunda Kadın ve Erkek.....	53
3.2.1. Türk Kadını	53
3.2.2. Türk Kadınının Ev İçi Yaşantısı.....	56
3.2.3. Türk Erkeği	56
3.3. Saray ve Kadınlar	57
3.3.2. Haremdeki Kurallar	58
3.4. Osmanlı Toplumunda Dinî ve İlmî Hayat	59
3.4.1. Türk Toplumunun İlme Olan İlgisi	59
3.4.2. Türklerin Okuma Yazmaya Olan Merakı.....	60
3.4.3. Kur'an'ın Türklerin Hayatındaki Yeri ve Önemi.....	61
3.5. Osmanlı Toplumu ve Tıp Alanı.....	62
3.5.1. Salgın Hastalık-Veba.....	62
3.5.2. Hekimbaşı ve Ragusalı Gobis	62
3.5.3. Müslümanların Tıp Alanındaki Nitelikleri.....	64
3.5.4. Müslümanların Kadın Doğum Uzmanına Bakış Açısı.....	65
3.6. Osmanlı Toplumu ve Diğer İlim Dalları	65

3.6.1. Felsefe	65
3.6.2. Fizik.....	66
3.6.3. Simya.....	66
3.6.4. Astroloji	66
3.6.5. Sanat.....	67
3.6.6. Edebiyat.....	68
3.7. İstanbul’da Yaşayan Rumlar	70
3.7.1. Modern Rumların Özellikleri.....	70
3.7.2. Düğün Merasimi.....	71
3.7.3. Geçim Kaynakları	72
3.7.4. Eğitimleri.....	72
3.7.5. Evlerinin Özellikleri.....	72
3.7.6. Rum Kadınlarının Kıyafetleri.....	73
3.8. Ölüm Sonrası Hayat	74
BÖLÜM 4: ANADOLU VE KIRIM’A SEYAHATİ.....	77
4.1. Anadolu’ya Yolculuk	77
4.1.1. Seyahat Öncesi Hazırlık.....	77
4.1.2. Van Woensel’in Tercih Ettiği Güzergâh.....	78
4.2. İstanbul’dan Sinop’a Yolculuk.....	80
4.2.1. İzmit (Nikomedia).....	80
4.2.2. Bolu	81
4.2.3. Hacı-Hamza, Osmancık, Gümüşhacıköy ve Amasya	82
4.2.4. Tokat.....	83
4.2.5. Sivas	84
4.2.6. Hasançelebi- Maden.....	85
4.2.7. Harput.....	87
4.2.8. Diyarbakır.....	87
4.2.9. Erzurum.....	90
4.2.10. Erzurum’dan Trabzon’a geçiş	93
4.2.11. Trabzon.....	94
4.2.12. Sinop.....	96
4.3. Sinop’tan Kırım’a Yolculuk	96

4.4. Kırım.....	97
4.4.1. Kırım Hakkında Bazı Bilgiler	97
4.4.2. Kırım Toprakları	98
4.4.3. Savaş ve Toplum	99
4.4.3.1. Ochakov Kuşatması'na Dair (1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşı).....	99
4.4.3.2. Ruslar	100
4.4.3.3. Türkler.....	103
4.4.3.4. Osmanlı-Rus İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme	104
4.4.4. Sivastopol, Balıklava, Bahçesaray, Akmesit, Karasupazar, Kezlev.....	105
SONUÇ	108
KAYNAKÇA.....	117
EK	126
ÖZGEÇMİŞ	138

KISALTMALAR

Bk.	: Bakınız
Çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Ed.	: Editör(ler)
Haz.	: Hazırlayan
İSAM	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi
OTAM	: Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi
Örn.	: Örneğin
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Vb.	: Ve benzeri
Vs.	: Vesaire
Yy.	: Yüzyıl

ÖZET	
Başlık: Hollandalı Seyyah Pieter Van Woensel’in Gözlemiyle XVIII. Yüzyılda Osmanlı Sosyal Hayatı	
Yazar: Safinur GENÇ	
Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Serdar ÖZDEMİR	
Kabul Tarihi: 26/04/2023	Sayfa Sayısı: vii (ön kısım) + 125 (ana kısım) + 9 (ek)
Seyahatnameler; tarihe tanıklık eden seyyah aracılığıyla seyahat edilen topraklara dair gözlem ve veriler ortaya koymaları bakımından oldukça önemli bilgi kaynakları arasında yer alırlar. Bu eserler vesilesiyle farklı kültürlerle ait tarihî bilgiler geçmişten günümüze kadar uzanabilmektedir. Seyyahların Osmanlı hakkındaki aktarımları gerek Osmanlı gerekse kendi toplumlarının hayata bakış açısını ortaya koymaktadır. Seyahatnameler yazıldığı döneme ışık tutan eserler olmaları bakımından önemlidir. Osmanlı’yla ilgili seyahatnameler incelendiğinde bazılarının subjektif bazılarının ise tarafsız tutumdan beslendikleri görülmektedir. Hollandalı hekim ve seyyah Pieter Van Woensel (1747-1808) Osmanlı hakkında ortaya atılan haksız iddiaları kendi gözlemlerine dayanarak eleştiren bir isim olarak karşımıza çıkmaktadır. Aantekeningen gehouden op een reize door Turkeyen, Natolien de Krim en Rusland in de jaren 1784-1789 (1784-1789 yılları arasında Türkiye, Anadolu, Kırım ve Rusya seyahatine dair notlar) adlı iki ciltlik eserinde Van Woensel, Osmanlı’yla ilgili gözlem ve düşüncelerini okurlarına aktarmıştır. Van Woensel’in Aantekeningen adlı iki ciltlik eserinin incelendiği bu çalışmada seyahatnamede yer alan sosyal hayatla ilgili tüm bilgiler belli başlıklara göre kategorize edilerek bir araya getirilmiş, XVIII. yüzyıl Osmanlı sosyal hayatı Van Woensel’in gözünden aktarılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda Van Woensel’in ortaya koymuş olduğu objektif bakış açısı tarih çalışmalarına olumlu katkılar sunacağı gibi Osmanlı sosyal tarihiyle ilgili gözlemleri ortaya çıkaran henüz Türk diline kazandırılmamış seyahatnamelere de dikkat çekeceği söylenebilir.	
Anahtar Kelimeler: Seyahatname, Pieter van Woensel, Osmanlı, Hollanda, Türkler	

ABSTRACT	
Title of Thesis: Ottoman Social Life in the XVIIIth Century with the Observation of the Dutch Traveller Pieter van Woensel	
Author of Thesis: Safinur GENÇ	
Supervisor: Assist. Prof. Serdar ÖZDEMİR	
Accepted Date: 26/04/2023	Number of Pages: vii (pre text) + 125 (main body) + 9 (add)
Travelogues are among the important sources of information in terms of revealing observations and data about the lands traveled by the traveler who witnessed the history. With the creation of these works, historical information belonging to different cultures has been able to extend from the past to the present. The narrations of the travelers about the Ottoman reveal both the Ottoman society and their own society's perspectives on life. Travelogues are important because they shed light on the period in which they were written. When the travel books about the Ottoman Empire are examined, it is seen that some of them are subjective and some of them are fed from an impartial attitude. Dutch physician and traveler Pieter Van Woensel (1747-1808) criticizes the unjust claims about the Ottoman based on his own observations. Van Woensel included his observations on the Ottoman in Aantekeningen gehouden op een reize door Turkeyen, Natolien de Krim en Rusland in de jaren 1784-1789. In this study Pieter Van Woensel's two-volume work named Aantekeningen, all the information about the social life in the travelogue has been categorized according to certain headings and brought together. Century Ottoman social life was tried to be conveyed from Van Woensel's point of view. In this context, it can be said that Van Woensel's objective point of view will contribute positively to historical studies, as well as draw attention to the travel books that have not yet been translated into the Turkish language, revealing the observations about Ottoman social history.	
Keywords: Travel Notes, Pieter van Woensel, Ottoman, Holland, The Turks	

GİRİŞ

Hollanda'nın tarihi incelendiğinde beşinci yüzyılın başlarına kadar Roma idaresinde kalan Felemenk¹ topraklarına ilk yerleşenlerin Kelt ve Germen kabileleri olduğu görülmektedir. 15. yüzyılın başlarına gelindiğinde günümüzdeki Hollanda'nın büyük bir kısmı Burgonya Düklüğü'nün idaresi altına girmiştir. Bu dönem bölgede ticaretin gelişmesiyle beraber Amsterdam, Avrupa'nın en mühim şehirlerinden biri olmuştur. Felemenk olarak adlandırılan Hollanda toprakları gerek evlilikler gerekse miras yoluyla 16. yüzyılda İspanyolların eline geçmiş ve bölgede bağımsızlık mücadelesi baş göstermiştir. Felemenk toprakları İspanya (Habsburg) Hanedanı'nın idaresi altına girmiş ve koyu bir Katolik olan II. Felipe (1556-1598) tarafından katı kurallarla yönetilmiştir. Onun dinî ve siyasi baskıları sebebiyle Felemenk'te Oranje Hânedanı prensi Willem van Oranje (1544-1584) muhalefet hareketi liderliğini üstlenmiş ve 1572 yılında denetimi ele geçirmiştir. Katolikler ve Protestanlar arasındaki kavgalara 1576 yılında son verilse de Felemenk toprakları Kuzey (Protestan) ve Güney (Katolik) olmak üzere iki bölgeye ayrılmıştır. Güneydeki eyaletler Arras (Artois) Birliği altında İspanya idaresine girmişken Kuzeydeki eyaletler 1579 yılında kendi aralarında anlaşarak İspanya'ya karşı bugünkü Hollanda topraklarının büyük bir kısmını içine alan Utrecht birliğini kurmuşlardır. Sonrasında bu birlik Birleşik Eyaletler Cumhuriyeti (Felemenk Cumhuriyeti) (1588-1795) adını almıştır.²

Seksen Yıl Savaşı'nın bitmesiyle İspanya'nın bölge üzerindeki hakimiyeti 1648 yılında son bulmuş ve İspanya imzaladığı Vestfalya antlaşmasıyla Felemenk Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını kabul etmiştir. Felemenk Cumhuriyeti yedi eyaletten müteşekkildi: Holland, Utrecht, Gelderland, Zeeland, Overijssel, Friesland ve Groningen. Bu eyaletler arasında Holland eyaleti 1651 yılında ülke yönetimini ele geçirerek hem siyasi hem de ticari ve askerî olarak öne çıkmış ve dış ülkelerde Felemenk yerine Holland adı daha sık kullanılmıştır. Fransız İhtilali (1789) sonrasında 1795 yılında Fransızlar tarafından işgal edilen Felemenk Cumhuriyeti'nde Fransız himayesi altında Batav Cumhuriyeti (1795-

¹ Osmanlı döneminde genellikle "Felemenk" ("Aşağı Ülkeler") ismi kullanılmıştır.

² Mehmet Talha Alkan, *İsyandan Cumhuriyete: Hollanda'nın İspanya'ya Karşı Bağımsızlık Mücadelesi (1579-1648)* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 7,8,30,31; İsmail Hakkı Kadı, *18. yüzyılda Osmanlı-Hollanda İktisadî Münasebetleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1997), 4-10.

1806) kurulmuştur. Sürgünde olan I. Willem (1772-1843) (Willem Frederik) ülkesine dönerek 1814 yılında meşruti Hollanda Krallığı'nı ilan etmiştir. Viyana Kongresi'yle beraber 1815'te krallık resmen kabul edilmiştir. Özellikle 17. yüzyılda dünya ticaretinde söz sahibi olmaya başlayan Hollanda 1602 yılında dünyanın ilk küresel şirketi olan Birleşik Doğu Hindistan Şirketi'ni (Vereenigde Oost-İndische Compagnie) kurarak birçok bölgede koloniler kurmuştur. 1623 yılındaysa kurduğu Batı Hindistan Şirketi (Vereenigde West-İndische Compagnie) ile Güney Amerika'ya açılmıştır. Hollanda-Osmanlı ilişkilerinin temelinde Hollanda'nın İspanya'ya (Habsburg) karşı verdiği bağımsızlık savaşı yatmaktadır.³ Dünyadaki büyük devletlerden destek arayan Hollanda Kralı⁴, Osmanlı imparatorluğundan da yardım talep etmiş ve İspanya'ya karşı Osmanlı'nın desteğini almayı başarmıştır.⁵ Osmanlı'nın Akdeniz'deki varlığı İspanya'ya karşı savaşan Hollandalılar açısından bir rahatlama olarak görülmüştür. Hollanda ve Osmanlı devletinin İspanya'yı ortak düşman kabul etmesi diplomatik ilişkilerin ilk başlangıcı olmuştur.⁶ Hollanda'yla ilişkilerin ehemmiyetinin farkına varan Kaptan-ı Derya Kayserili Halil Paşa, Osmanlı'nın Akdeniz'deki çıkarlarını düşünerek ortak düşman İspanya'ya karşı Hollanda'yla müttefik olma fikrini benimsemiştir. Bu düşünce üzerine Hollanda'nın ilk büyükelçisi Cornelius Haga'yı Osmanlıya davet ederek 1612 yılında Hollanda'ya ilk ahitnamenin verilmesine vesile olduğu bilinir. Bu ahitname Hollanda-Osmanlı ilişkilerinin resmî zemini oluşturmuş, Felemenk Cumhuriyeti'nin (Hollanda'nın) bağımsızlığını destekleyen ilk devletlerden biri Osmanlı İmparatorluğu olmuş ve Osmanlı ile siyasi ve iktisadi ilişkiler gelişme göstermiştir.⁷ Hollanda'nın

³ Cevdet Küçük, "Hollanda", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/219-226; Henk Willemsen, "De Republiek der Vereenigde Nederlanden De Zeven Provinciën, 1576 – 1806" (Erişim 22 Aralık 2022); Cengiz Orhonlu, "Tarih Kaynaklarında Hollanda'ya Ait Bilgiler", *Tarih Dergisi* 30 (Haziran 2011), 9-22; Caroline Finkel, *Rüyadan İmparatorluğa Osmanlı: Osmanlı İmparatorluğunun Öyküsü 1300-1923*, çev. Zülal Kılıç (İstanbul: Timaş, 2007), 160. Hollanda geçmişte "Republiek/Republic der Zeven Verenigde Nederlanden" ("Yedi Birleşik Hollanda Cumhuriyeti" /" Felemenk Cumhuriyeti") adıyla anılmıştır. Bu çalışmada Felemenk Cumhuriyeti yerine günümüzdeki kullanımı, "Hollanda" adı kullanılmıştır.

⁴ "Willem I." (1544-1584).

⁵ Alexander de Groot, *The Netherlands and Turkey; Four Hundred Years of Political, Economical, Social and Cultural Relations* (İstanbul: Artpres, 2007), 11; Geoffrey Parker, *Spain and the Netherlands 1559-1659* (London: Collins, 1979), 67.

⁶ Bülent Arı, *The First Dutch Ambassador in Istanbul: Cornelis Haga and the Dutch Capitulations of 1612* (Ankara: Bilkent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003), 84-85; Gerard Erdbrink, "Onyedinci Asırda Osmanlı-Hollanda Münasebetlerine Bir Bakış", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 0/2-3 (Mart 2012), 159-163; Donald Quataert, *The Ottoman Empire: 1700-1922* (Cambridge: Cambridge University Press, 2000), 21.

⁷ Quataert, *The Ottoman Empire*, 7-9; De Groot vd., *Lale ile Başladı*, 15-17, 192.

Osmanlıyla ticari faaliyetlerini geliştirmesinde Osmanlının doğu ticaret yollarına hakimiyeti önemli bir etkindir. Akdeniz ticaretinde söz sahibi olmak isteyen Hollanda, bölgeye hâkim olan Osmanlı ile ilişkilerine önem vermiştir. Her ne kadar 1612 yılına kadarki münasebetler dostane olmaktan uzaksa da gelişen ilişkiler Osmanlının Hristiyan dünyada ticari bir ortak elde etmesini sağlamış, Osmanlı'nın ahitname vermesindeki asıl amaç ticareti canlandırmak olmuştur.⁸ 18. Yüzyılda hem diplomatik hem de iktisadi alanda gelişen Osmanlı-Hollanda ilişkileri yüzyıllarca devam etmiştir. Osmanlının birçok ticari güzergâh üzerinde bulunması bu devletle ilişkilerin önemini arttırmıştır.⁹ Osmanlı-Avrupa ilişkileri her ne kadar farklı temellere dayansa da bu ilişkilerin daha çok kapitülasyonlar aracılığıyla gelişme gösterdiği söylenebilir. Ahitnamelerin ticareti canlandığı düşünülüğünde zaman içinde İstanbul ve İzmir gibi büyük şehirlerin ticarî merkezlere dönüştüğü ve buralara konsolosluklar kurulmasında ahitnamelerin önemli olduğu ifade edilebilir. İzmir limanı Hollandalılar için giderek önem kazanmış ve 18. Yüzyılda Osmanlı'nın en önemli limanı olmayı başarmıştır.¹⁰ Kapitülasyonlar sayesinde Avrupalıların Osmanlı limanlarında kendi gemileriyle ticaret yapabilmelerine olanak verilmiştir.¹¹ Osmanlı devleti her ne kadar ticari alanda 17. yüzyıla kadar etkisini korumuş olsa da 18. yüzyılda Osmanlı-Avrupa ticareti farklı bir boyut kazanmış ve 19. yüzyıl sonuna doğru iktisadi ilişkilerin artmasıyla beraber İmparatorluk Hollanda'nın en önemli ticari ortakları arasında yer almıştır.¹²

İktisadi münasebetler siyasi ilişkileri de etkilemiş Osmanlı'da açılan Avrupalı konsolosluklar aracılığıyla İmparatorluğa olan ilgi de artış meydana gelmiştir. Türklere yönelik ilginin çoğalmasında etkili olan diğer bir grup ise seyyahlardır. Seyahat ettikleri ülke hakkında bilgi sahibi olan seyyahlar farklı kültürleri tanıma ve kendi toplumuna aktarma şansına sahip olan kişilerdir. Osmanlı imparatorluğunun gücü Avrupa'ya kadar

⁸ Arie Abraham Kampman, "XVII ve XVIII Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğunda Hollandalılar", *TTK Belleten*, 23/33 (Kasım 1958), 513-516.

⁹ Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisadî Yapısı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018), 363, 364.

¹⁰ Halil İnalçık-Donald Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi* (Cambridge: Cambridge University Press, 1999), 2/483-641; Kütükoğlu, *Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisadî Yapısı*, 364-365; Halil İnalçık, "İmtiyâzât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/245-252.

¹¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1982), 4/583-585.

¹² Alexander de Groot vd., *Lale ile Başladı: Türkiye ve Hollanda Arasındaki Dört Yüzyıllık İlişkilerin Resimli Tarihçesi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000), 237-258; Kadı, *18. yüzyılda Osmanlı-Hollanda İktisadî Münasebetleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1997), 34-37; İnalçık-Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu*, 480-525.

yayılmış Doğu'ya ilgi duyan çoğu seyyah yazdığı eseriyle Osmanlıya olan ilginin çoğalmasına ve bu toprakların daha sık ziyaret edilmesine vesile olmuştur.¹³ Farklı nedenlerle Osmanlı topraklarını ziyaret eden Avrupalı seyyahlar Osmanlı'yla ilgili gözlemlerini seyahatnameler vasıtasıyla kendi ülkelerine taşımışlardır. Batılı seyyahların şahit olduklarını öğrenmek ilgi çekici olmuştur.¹⁴

Birçok gezginin Osmanlı'yı ziyaret etmesiyle özellikle 18.yüzyıldan itibaren Avrupalılar tarafından kaleme alınan seyahatnameler artış göstermiş ve Osmanlıdaki sosyal hayat Avrupalıların gözünden betimlenmiştir.¹⁵ Seyyahlar aracılığıyla yüzyıllar öncesine dayalı gözlemler günümüze kadar taşınabilmiştir. 18. yüzyılda Osmanlıya seyahat ederek tarihe birebir tanıklık eden ve şahit olduklarını bugüne ulaştıran kişiler arasında Hollandalı gezgin Pieter van Woensel¹⁶ da yer almıştır. Bu çalışmada Van Woensel'in hayatı ve İstanbul, Anadolu ve Kırım'a yaptığı seyahat sonucu Türklerin¹⁷ sosyal hayatı'yla ilgili gözlemleri aktarılmaya gayret edilmiştir.

Araştırmanın Konusu

Seyahatnameler; toplumların farklı özelliklerini, örf ve adetlerini, kültürel öğelerini türlü yönleriyle ele alan eserlerdir. Seyyahlar her ne kadar gezip gördükleri yerler hakkındaki izlenimlerini aktarsalar da insan olmaları sebebiyle kaleme aldıkları seyahatnameler ön yargı ve bilgi eksikliği gibi nedenlere dayalı kusurlar içerebilme olasılığı olan kaynaklardır. Bu gibi sorunların altında yatan en önemli sebep geçmişten gelen Doğu-Batı, Müslüman-Hristiyan zemininde oluşan din düşmanlığındandır, denilebilir. Avrupa'daki Türk imgesinin oluşmasında Türklerle ilgili bilgi aktaran Batılı gezginler de yer alır. "Gezginler, gezdikleri yerlerin ve kültürlerin kendilerinininkinden farklı olduğunu

¹³ Halil İltiş Kutlu, "XVI-XVII Batılı Seyahatnamelerde Osmanlı İmgesi ve Oryantalizmin Ayak Sesleri", *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi* 4/8 (Mart 2017), 19; Kampman, "XVII ve XVIII Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğunda Hollandalılar", 505-517.

¹⁴ Zeki Velidi Togan: *Tarihte Usul* (İstanbul: İbrahim Horoz Basımevi, 1950), 64-65; Tuncer Baykara, "Seyyahlar (Gezginler), Yeni Yerler Görmeye Meraklı İnsanlar mı? Devletlerinin Haber-Alma Görevlisi mi? -Gözlemler Düşünceler" *Yabancı Seyahatnamelerde Türkiye*, ed. Çağatay Özdemir-Yunus Emre Tekinsoy, (Ankara: Türk Yurdu Yayınları, 2016), 116-121.; Aslı Çırakman, *From the "Terror of the World" to the "Sick Man of Europe" European Images of Ottoman Empire and Society from the Sixteenth Century to the Nineteenth* (New York: Peter Lang, 2002), 39.

¹⁵ Rudolf Dekker, "Van 'Grand Tour' tot treur-en sukkelreis", *Nederlandse reisverslagen van de 16e tot begin 19e eeuw*, *Opposum. Tijdschrift voor Historische en Kunstwetenschappen*, 0/4, (1994), 8-12.

¹⁶ Bundan sonra Van Woensel olarak kısaltılacaktır.

¹⁷ Pieter van Woensel'in yaşadığı dönemde "Türk" kelimesi genelleştirilerek "Müslüman veya "Osmanlı" yerine de kullanılmıştır.

göz ardı ederek bu toplumları kendi değerleriyle yargılamaya ve yalan yanlış bilgileri Batılı toplumlara aktarmaya çalışmışlardır.”¹⁸ Batı’da Türkler zalim ve gaddar olarak nitelendirilmiştir. Örneğin, Alman seyyah Salomon Schweigger (1551-1622) Türk korkusunu şöyle nitelemiştir; “Tanrı’nın kendilerine reva gördüğü özel bir ceza ve tehdit olarak yorumladık. Türklerden söz edildiği zaman hepimizin yüreği ağzına geliyor sanki.”¹⁹ Viyana kapılarına kadar dayanan düşmanını tanıma isteğiyle başlayan seyahatler sonrasında Avrupa’da bilimin ön plana çıkmasıyla Doğu’yu, Müslüman Türkleri kendi gerçekliğiyle tanıma amacı taşımaktaydı zira dönemin en büyük siyasi ve ekonomik gücü olan Osmanlı Devleti günümüz ABD, Rusya ve Çin devletleri gibi merak uyandırmıştır. Osmanlı toplumu da yine Batılıların hayat biçiminden farklı olduğu için ilgi odağı olmuştur. Avrupa’da aydınlanma gibi toplumsal değişimler sonucu seyahatlerin amaçları da değişmeye başlamış eskiye kıyasla sonraki seyyahlar ziyaret ettikleri toplumu tanımayı amaçlamış böylece daha tarafsız gözlem ve yorumlar yapılabilmiştir. Bu bakımdan van Woensel’in Aantekeningen gehouden op een reize door Turkeyen, Natolien de Krim en Rusland in de jaren 1784-89²⁰ adlı seyahatnamesi tümüyle ön yargıya dayalı yazan gezginlerden farklılaşarak daha tarafsız bir bakış açısıyla ön plana çıkmıştır. Van Woensel, oryantalist düşüncenin etkilediği kodlardan kendini soyutlayarak gözlemlerini başkalarının etkilerinden uzaklaşarak aktarmaya çalışmıştır.

Seyyahların Osmanlı hakkındaki tespit ve yorumları hem Osmanlı hem de kendi toplumlarının düşünce biçimini ve hayata bakış açısını ortaya koymaktadır. Seyyahlar sosyal hayata dair hususları dolaylı olarak değil doğrudan kendi gözlemlerine dayalı aktaran kişilerdir. Van Woensel’in seyahatnamesi Batılıların gözündeki Osmanlı imajını ortaya koymaktadır. Osmanlı sosyal hayatının Hollandalı seyyah tarafından tasvir edilmesi, bizlere dönemin insanının toplumsal alandaki eylemlerine dair bilgi sağlamaktadır. Değişik zamanlarda Osmanlı toplumundaki sosyal hayatı betimleyen

¹⁸ Gürsoy Şahin, *İngiliz seyahatnamelerinde Osmanlı Toplum ve Türk İmajı* (İstanbul: Gökkübbe, 2007), 42; Silvio Marchetti, “Avrupa’nın Gözüyle Türkler, Miros ve Yanlış Anlaşılma”, *Dünyada Türk İmgesi*, ed. Özlem Kumrular, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005), 11.

¹⁹ Turay Reyhanlı, *İngiliz Gezginlerine göre İstanbul’da hayat (1582-1599)* (Ankara: Kültür bakanlığı yayını, 1983), 9; Salomon Schweigger, *Sultanlar şehrine yolculuk (1578-1581)* çev. Türkis Noyan, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2004) 34.

²⁰ “1784-1789 yılları arasında Türkiye, Anadolu, Kırım, Rusya’ya seyahat’le ilgili notlar.” Bundan sonra “Aantekeningen” olarak kısaltılacaktır. Orijinal eser adı: Pieter van Woensel, *Aanteekeningen, gehouden op eene reize door Turkijen, Natoliën, de Krim en Rusland in de jaaren 1784 – 1789. II deelen, Constantinopolen, van de Hegira 1206 – 1209* (Amsterdam: W. Holtrop, 1792– 1795).

seyyahlar özellikle yerel halk ve onların gündelik yaşamına dair, yeme-içme, giyim-kuşam, düğün-merasim, yaşam tarzı, insanlar arası ilişkiler gibi unsurlar hakkında bilgi vermişlerdir. Hollandalı seyyah Van Woensel'in yazmış olduğu seyahatname tezin ana kaynağını oluşturmaktadır. Bu çalışmada ağırlıklı olarak XVIII. yüzyıl İstanbul, Anadolu ve Kırım'daki Osmanlı sosyal hayat ele alınmıştır. Çalışmada sosyal hayatı tamamlayan ve bütünleyen hemen hemen her konuya temas edilmeye çalışılmış, özellikle Osmanlı toplumunu ilgilendiren konulara ağırlık verilmiştir.

Araştırmanın Önemi

Seyahatnameler her ne kadar seyyahın kendi gözlemlerine dayansa da özellikle son yıllarda tarih araştırmalarında kullanımı giderek önem kazanmıştır. "Seyahatnamelerden başka Osmanlı tarihinin diğer kaynakları arasında Osmanlı sosyal tarihiyle doğrudan ilgili olanlar sınırlıdır."²¹ Seyahatnameler bir seyyahın belli bir zamanda gezip gördüğü yerlerde edindiği izlenimlerini aktarmasıyla önem kazanan bilgi kaynağıdır. "Ne olursa olsun, bu eski seyahatnamelerde içinde yazarların özellikle tasvir etmeye çalıştığı siyasal adetler, örfler, dogmalar ve ibadet şekilleri, önemli olaylar ya da çıkarılan yemek çeşitleri, bugüne kadar tam olarak yararlanılmayan değerli bilgiler teşkil etmektedir"²² Seyahatnameler, Osmanlı topraklarına yapılan yolculuklar neticesinde bu topraklara dair gözlem ve veriler ortaya koymasıyla oldukça kıymetlidir.

Seyahatnameler arasında ilk akla gelen eserlerin başında hiç şüphesiz Evliya Çelebi'nin (1611-1684) Seyahatnamesi yer alır. Onun Seyahatname adlı eserine bakıldığında sosyo-kültürel, dinî, siyasi ve iktisadi ve bir çok alanda toplumu ilgilendiren gözlemlerini aktarması bakımından dönemin sosyal yaşantısını yansıtmış ve ötürü mühim tarihi kaynaklar arasında yer alır.²³ "Çok çeşitli ve önemli bilgiler içeren Seyahatname'nin, bunları kendi sistemi içinde aktaran yönü yanında bilgilerin naklinde gözlem ve yaşananların betimlenip kurgulanmasında, değerlendirmelerin yansıtılmasında zengin anlatım unsurları içerdiği söylenebilir." Seyyahın bir görgü tanığı olarak edindiği bilgileri eserine aktarmasıyla Seyahatname tarih, sosyoloji, ekonomi gibi alanlar için kaynak eser

²¹ Gülgün Üçel Aybet, *Avrupalı Seyyahların Gözünde Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2003), 14.

²² Jean Ebersolt, *Bizans İstanbulu ve Doğu Seyyahları* (İstanbul: Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., 1999), 2.

²³ Mücteba İlgürel, "Evliya Çelebi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/529-533.

olma özelliği taşımaktadır.²⁴ “Dünya tarihinde eşine rastlanmayacak ölçüde önemli bir seyahatname yazan Evliya Çelebi’nin eseri, Osmanlı İmparatorluğu için hemen hemen her konuda aydınlatıcı bir eserdir.”²⁵ Seyahatnamelerin ilk örneklerinden bir diğeryse “Orta Çağ’ın en büyük Müslüman seyyahı” olan İbn Battûta (1304-1368/69)’nın Er-Rihle adlı seyahatnamesidir. Seyyahlar dönemin canlı şahitleri olarak gezdikleri coğrafyalarda giyim-kuşam, nüfus, dinî yaşantı, düğün, bayram gibi toplumla ilgili değişik hususlara şahitlik ederek birçok farklı konuda dönemin portresini çizmiş bu bakımdan hayatın her alanına dair bilgiler aktarmıştır. İbn Battûta eseriyle kendinden sonrakilere zengin içerikli bir kaynak bırakmıştır. “Türk tarihi açısından tarihi ve ciddi bir vesika niteliği taşımaktadır. Anadolu halkının yaşayışı, Türklerin örf ve adetleri, yeme biçimlerinden kadının ve hükümdarın özelliğine dair hem sosyal hem siyasal hem de toplumsal çözümlemelere kaynaklık etmektedir.”²⁶ İbn Battûta, daha geniş bir kıtada en mühim kültür yerlerini gezmesinden dolayı Orta Çağ’ın bir başka büyük seyyahı olan Marko Polo’yu geride bırakmıştır. İbn Battûta’nın eserinde en çok insan unsuruna ver verdiği bilinir.²⁷ Orta Çağ’ın Türk tarihi açısından önemli vesikalarından biri de İbn Fadlân’ın (877-960) seyahatnamesidir. “İbn Fadlân elçilik için gittiği sırada uğradığı Türk kabilelerinin idaresi, dinleri, adetleri, hukukları hakkında çok değerli bilgiler vermiş; o kavimlerden olan kişilere sorular yöneltmiş ve onların anlayışını anlamaya çalışmıştır.”²⁸ İbn Fadlân’ın aktarmış olduğu bilgilerin çoğu doğrudan kendi gözlemlerine dayanır bu yüzden ardında bıraktığı eser Türk tarihinin ana kaynaklarından biri sayılmaktadır.²⁹ Seyahatnameler doğrudan gözleme dayalı tespitleri nesilden nesile bağımsız, ayrıntılı ve özgün olarak aktaran önemli kaynaklardır.

Seyyahların farklı sebeplerle Osmanlı topraklarını ziyaret etmeleri her birinin notlarını daha özel kılmaktadır. Siyasi otoriteden bağımsız yapılan ziyaretler seyyahların notlarına olan ilgiyi arttırmaktadır. Bu eserler resmî (diplomatik) yazışmalara kıyasla yerel halkla

²⁴ Nuran Tezcan, “Seyahatname”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/16-19.

²⁵ Erhan Afyoncu, *Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi*, (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2018), 74.

²⁶ Betül Ok, *İbn Battûta seyahatnamesi: Sosyolojik bir çözümleme* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 35-51.

²⁷ Abdul Said Aykut, “İbn Battûta”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/361-368.

²⁸ Ramazan Şeşen, *İbn Fadlan Seyahatnamesi ve Ekleri*, (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2010), 7.

²⁹ Onur Köse, “İbn Fadlan Seyahatnamesi” *Tarih Kritik Dergisi* 5(4) (Ekim 2019), 285-287.

ilgili daha fazla bilgi sunabilmektedir ve seyahatnameler diplomatik kalemle yazılmadıkları için her biri farklı bir kimliğe sahiptir. Bundan dolayı aktardıkları bilgiler de birbirinden farklı olacaktır. Tarih yazımı sadece büyük olaylar ve büyük şahsiyetlerden ibaret değildir. Tarihe bütüncül bakabilmek için sosyal tarih incelemeleri de önem arz etmektedir. Böylelikle görece önemli şahsiyetler ve savaş, antlaşma, iktidar mücadelesi gibi olaylar dışında sıradan halk hakkında bilgi edinmek mümkün olmaktadır. Seyyahların Osmanlı hakkındaki tespit ve yorumları hem Osmanlı hem de kendi toplumlarının düşünce biçimini ve hayata bakış açısını ortaya koymaktadır. Seyyahların eserleri, onların kişisel yorumları istisna tutulacak olursa birebir müşahedeye dayanması sebebiyle belgeye dayalı tarihçilik açısından oldukça değerlidir. Gezginin görgü tanığı olarak yazdığı birinci elden bilgiler nedeniyle seyahatnameler tarihi belge özelliği taşımaktadır.³⁰

Seyahatnameler resmî belge ve kayıtlarda yer almayan özellikle Osmanlı sosyal tarihi hakkında önemli bilgiler sunmakta ve yazıldığı döneme ışık tutmaktadır. Resmî olma özelliği taşıyan tarihi belge; topluma dair verileri sunsa da toplumların kültürel kodlarını, bilinçaltını gösterebilmekten uzaktır. Resmî kayıtlarda bulunmayan bilgilerin oluşturduğu boşluğu seyahatnameler doldurmaktadır. “Seyyah meydana getirdiği eseriyle ilgili toplumla ilgili bilgiler aktarmasından dolayı sosyal tarihe kaynaklık eder.” Seyahatnameler resmî belgelerin ve arşiv belgelerinin yeterli olmadığı bir konuda araştırmacılara yardımcı olabilir. Kimi zaman resmî belgeleri desteklemek amacıyla da yararlanılabilir. Resmî belgelerle insana dair unsurların anlatılmadığı göz önünde bulundurulursa insana dair konuları aydınlatacak metinler arasında insanlardan artakalan seyahatname gibi kaynaklar bulunur. “Seyahatnameler sosyal tarih alanında birincil kaynaklar arasında kabul edilir.”³¹

Araştırmanın Amacı

Van Woensel Aantekeningen adlı eserinde XVIII. yüzyılda İstanbul, Anadolu ve Kırım’a yaptığı seyahatine dair izlenimlerini aktarmış, Osmanlı şehirlerinin farklı niteliklerini ve toplumun kültürel özelliklerini betimlemeye ve yorumlamaya çalışmıştır. Bu çalışmanın

³⁰ Reyhanlı, *İngiliz Gezinlerine göre İstanbul’da hayat*, 6.

³¹ İbrahim Şirin, “Seyahatname Metodolojisi Geliştirmenin Zorunluluğu”, *Yabancı Seyahatnamelerde Türkiye*, ed. Çağatay Özdemir-Yunus Emre Tekinsoy, (Ankara: Türk Yurdu Yayınları, 2016), 18.

temel amacı birincil kaynaklara başvurularak XVIII. yüzyılda Hollandalı bir seyyahın gözünden Osmanlı sosyal hayatını farklı boyutlarıyla ortaya çıkarıp Osmanlı-Hollanda ilişkileri bağlamında sosyal tarih çalışmalarına katkı sunmaktır.

Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden, yazılı belgelerin içeriğini titizlikle ve sistematik olarak analiz etmek için kullanılan Doküman analizi yöntemi³² ile belirli bir konuda yayınlanmış araştırma sonuçları ve kuramsal yazınların sistemli bir şekilde aranması, taranması ve yorumlanması olarak tanımlanan Literatür taraması yöntemi'ne başvurulmuştur.³³ Doküman analizi, basılı ve elektronik materyallerle birlikte tüm belgelerin incelenmesi ve değerlendirilmesinde kullanılan sistemli bir yöntemdir. Belge kaynakları birincil ve ikincil kaynaklar olmak üzere ikiye ayrılırlar. Birincil dokümanlar kişinin kendisi tarafından yazılırken ikincil dokümanlarsa başkası tarafından yazılanlardır.³⁴

Bu çalışmada, Van Woensel'in kendi yazdığı temel eserlerin orijinalleri Leiden Üniversitesi Kütüphanesinde bulunarak birincil kaynaklar üzerinden Osmanlıdaki sosyal hayata dair araştırma yapılmıştır. Çalışmanın ana kaynağı Hollandalı seyyah Van Woensel'a ait "Aantekeningen gehouden op een reize door Turkeyen, Natolien de Krim en Rusland in de jaren 1784-1789" adlı iki ciltlik eserden oluşmaktadır. Seyahatnamede XVIII. yüzyıl Osmanlı Dönemi'ne ışık tutan bilgilerin doğruluğu aynı döneme ilişkin diğer kaynaklar ile kıyaslanarak değerlendirilmiş olabildiğince doğru ve tarafsız bilgiler aktarılmaya çalışılmıştır. Aktarılan bilgilerin doğruluğunu sağlamak için mukayeseli kaynak kullanımına başvurulmuştur. Bu bağlamda birincil kaynaklarda aktarılanların doğruluğu tespit edilerek herhangi bir yargı ortaya koymadan Van Woensel'ın gözlemleri analiz edilmiştir.

Araştırmanın literatür taraması kısmında ise bu çalışmada yer alan yazının incelemesi arama, tarama, derleme ve yorumlama olmak üzere dört aşamada gerçekleşmiştir. Bu

³² Elise Wach, "Learning About Qualitative Document Analysis", *IDS Practice Paper in Brief* 13, (Ağustos 2013), 1-11.

³³ Harris M. Cooper, *Research Synthesis and Meta-Analyses: A step by step aproach*, (London: Sage Publications, 2017), 61, 110.

³⁴ Ali Balcı, *Sosyal bilimlerde araştırma yöntem, teknik ve ilkeler*, (Ankara: Pegem Akademi, 2006), 75-90.

bağlamda, Osmanlı sosyal hayatı ve Van Woensel ile ilgili yüksek lisans ve doktora tezleri, akademik kitap ve makaleler, bu alanda çalışma yürüten ilgili sivil toplum kuruluşları, ilgili internet siteleri, sempozyum, panel, seminer ve toplantılar gözden geçirilmiştir. Tarama sürecinin tamamlanmasının ardından yazınlar Osmanlı sosyal hayatı kapsamında betimlenmeye ve yorumlanmaya çalışılmıştır.

Van Woensel'dan evvel Hollandalı seyyahlarca yazılan birçok seyahatname incelenmiş, içlerinde Osmanlı sosyal hayatıyla ilgili en fazla bilgi veren ve objektif kaynak olduğunu düşündüğümüz Van Woensel'in eseri tercih edilmiştir. Van Woensel'in seyahati diğerlerine göre daha geniş bir coğrafyayı kapsamaktadır zira hem İstanbul hem de Anadolu ve Kırım'la ilgili bilgiler aktarılmıştır. Aantekeningen adlı eser iki ciltten müteşekkil olup toplam yaklaşık sekiz yüz sayfadan meydana gelmesi ve farklı farklı konular barındırması sebebiyle çalışmamız sosyal hayat ile sınırlandırılmıştır.

Osmanlı toprakları genelde diplomatik nedenler başta olmak üzere farklı sebeplerle de ziyaret edilmiştir. "Seyyahların hangi siyasî yapının içerisinde çıktığı ve diplomatik münasebetlerde muhatapları kim olduğu önemlidir."³⁵ Bu yüzden çalışmanın henüz başında Van Woensel hakkında detaylı araştırma yapılmış ve Osmanlıya ziyaretinin siyasi vb. çevrelerden herhangi biri tarafından yetkilendirilme durumu olmaksızın bağımsız olarak gerçekleştiği tespit edilmiştir. Seyahatnamenin kapsamlı olması sebebiyle çalışmanın başlangıç evresinde tercüme kısmı uzun bir süreçte tamamlanabilmiştir. Eserde XVIII. yüzyıl Felemenkçesi ve edebî üslubu kullanıldığından ötürü tercüme yaparken ilk olarak günümüz Hollandacasına çevrildikten sonra Türkçe tercüme kısmına geçilmiştir. Tercüme işinden sonra araştırmanın kapsamına uygun kısımlar taranarak çalışmaya dahil edilmiştir. Çalışmamız toplam dört ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Van Woensel'in hayatı, kişiliği ve eserleri ele alınmıştır. İkinci bölümde Van Woensel'in İstanbul gözlemlerine yer verilmiştir. Üçüncü bölümde Osmanlı toplumu ve sosyal hayatı aktarılmaya çalışılmıştır. Dördüncü ve son bölümdeyse Anadolu ve Kırım gözlemlerine temas edilmiştir. Sonuç bölümündeysen Van Woensel'in Osmanlıyla ilgili gözlem ve fikirleri değerlendirilmiş, Osmanlı hakkındaki görüşleri açıklanmaya çalışılmıştır.

³⁵ Firdevs Çetin, XVI. Asır Alman Seyyahlarında Osmanlı (Türk) Toplumu ve İnsanına Dair Bilgisizlik ve Tarihi Önyargıların İzleri", *Kırıkkale Sosyal Bilimler Dergisi* 1/1 (Mart 2011), 41; Gülgün Üçel Aybet, *Avrupalı Seyyahların Gözünde Osmanlı Dünyası*, 23-31.

BÖLÜM 1: PIETER VAN WOENSEL'IN HAYATI, KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

1.1. Van Woensel'in Hayatı

Van Woensel'in doğum tarihi net olarak bilinmemektedir ancak 10 Ocak 1747 tarihinde Haarlem³⁶ Protestan Kilisesinde vaftiz edildiği için onun bu tarihten önce doğmuş olduğu düşünülmektedir. Haarlem'in üst sınıfından gelen ailesinin devlet tarafından önemli görevlere getirildiği aktarılır. Van Woensel'in babası Joan van Woensel annesi ise Margaretha Susanna Zandwijk'tır ve onun dört kardeşi olduğu bilinir: Joan, Pieter Elizabeth ve Justus. Hekim olan babasının Haarlem'de kendine ait bir muayenehanesinin bulunduğu, abisi Joan van Woensel³⁷'in ise yüksek rütbeli donanma subayı olduğu nakledilir.³⁸

Ailesi tarafından her ne kadar Protestan din adamı olarak yetiştirilmek istenmişse de Van Woensel 1764'te başladığı teoloji eğitimine Protestan inancıyla ilgili eleştirileri sebebiyle 1766'da son vermiştir. Bilim ve araştırmaya önem veren Van Woensel iki yıl sonra Leiden Üniversitesi tıp fakültesine kaydolar.³⁹ 1768 yılında başladığı tıp eğitimini 1770 yılında yazdığı “Specimen academicum inaugurale, sistens quaedam miscellanea medica”⁴⁰ adlı tezle bitirerek hekimlik mesleğine adım atmış olur.⁴¹ Van Woensel'in hiç evlilik yapmadığı bilinmektedir.⁴²

1.1.1. İlk Rusya Seyahati (1771-1778)

Tıp eğitimini tamamladıktan sonra salgın hastalıklarla ilgili araştırma yapmak isteyen Van Woensel 1771 yılında Rusya (St. Petersburg) askerî birliğinde doktor olarak görev

³⁶ Haarlem Hollanda'nın batısında bulunan bir şehirdir.

³⁷ Babası ile aynı adı taşımaktadır.

³⁸ Jan Jerphaas Wesselo, *Pieter van Woensel Amurath Efendi Hekim Bachi* (Zutphen: Thieme 1972), 13; Meike Broecheler, *Staat der Geleerdheid in Turkijen (1791)* (Leiden: Astrae, 1995), 45; René Bakker, *Reizen en de Kunst van Schrijven: Pieter van Woensel in het Ottomaanse Rijk, de Krim en Rusland 1784-1789* (Zeist: Christoffor 2008), 27, 28.

³⁹ “Van Woensel'in 1764 yılında ileride predikant (dinî önder/vaiz) olarak yetiştirilmek üzere Remonstrants Seminarium te Amsterdam'a kaydolduğu ve 1766 yılında buradan kaydını sildirdiği nakledilir.” Bakker, *Reizen en de Kunst van Schrijven*, 28-29.

⁴⁰ Van Woensel'in tıp alanındaki gözlemlerinden oluşan bir tezdur.

⁴¹ Bakker, *Reizen en de Kunst van Schrijven*, 30.

⁴² Broecheler, *Staat der Geleerdheid*, 44.

alır. Onun bu görevi ağabeyinin yakın dostu olan Jan Hendrik van Kinsbergen⁴³ (1735-1819) aracılığıyla elde ettiğini tahmin edilir.⁴⁴ Rus çariçesi II. Katerina (1729-1796) tarafından tanındığı nakledilen Van Kinsbergen, 1775 yılına kadar Rus donanmasında kalmayı başarmıştır. Anadolu sularındaki filosuyla 1773 yılında Türk bölüğünü geri püskürtmeyi başaran Van Kinsbergen'in bu başarısı onun Rusya'da tanınmasına sebep olmuştur.⁴⁵ Van Woensel'in Rusya'ya seyahati (1768-1774 yılları arasında) savaş dönemine denk gelir ve Rusya Karadeniz'den gelen veba salgınıyla karşı karşıyadır. Salgın dolayısıyla ciddi tehdit altında olan Rusya salgınla mücadele edebilmek için daha fazla doktora ihtiyaç duyar. II. Katerina döneminde sağlık alanında reformlar yapılır ve yurt dışından doktor getirilmesi emri verilir. 18. Yüzyılda Rusya'da bulunan doktorların birçoğu ya yurt dışından gelmekte veya Ruslar tıp eğitimi için yurt dışına gitmekteydiler. Hollanda'nın köklü üniversitelerinden biri olan Leiden üniversitesi 18. Yüzyılda Rusya'nın doktor gereksiniminin yarısına yakınına karşılayan üniversite olmuştur.⁴⁶

Van Woensel Hollanda'da çiçek salgınının olduğu bir zamanda devlet tarafından görevlendirilerek bu hastalığı araştırmak için Rusya'ya gönderilir. Rusya'da çiçek salgınının yanında veba salgını da vardır ve Van Woensel her ikisini de araştırma fırsatı elde eder. Avrupa'da salgın hastalıklara karşı sistemli bir mücadele yürütülemezken Rusya'da hayata geçirilen sağlık reformları neticesinde Van Woensel da salgınla mücadele planlarına destek verir.⁴⁷ Van Woensel aşılama ile ilgili deneyini Paris'te bulunan Societe Royale de Medicine'ye⁴⁸ gönderir. Avrupa'da giderek yaygınlaşan çiçek

⁴³ Hollandalı Amiral. R.B. Prud'homme van Reine, *Jan Hendrik van Kinsbergen 1735-1819, Admiraal en Filantroop* (Amsterdam: De Bataafsche Leeuw, 1990), 55-80.

⁴⁴ Bakker, *Reizen en de Kunst van Schrijven*, 32-34, 67.

⁴⁵ Wesselo, *Pieter van Woensel*, 13; Ayla Efe, "Silistre Eyaletinde Osmanlı-Rus Savaşları Küçük Kaynarca'dan Berlin'e", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 19/19 (Şubat 2006), 140; Conrad A.M. Gietman vd., *Biografisch Woordenboek Gelderland* (Hilversum: Verloren, 2006), "Jan Hendrik van Kinsbergen", 5/70-72. Küçük Kaynarca anlaşmasıyla son bulan Osmanlı-Rus savaşı (1768-1774) esnasında yaşanan bu olay Karadeniz ve Kırım cephelerinde meydana gelmiştir. Bu olayın detaylarına Türk kaynaklarında henüz rastlanılmamıştır.

⁴⁶ Roger Charles Anderson, *Naval Wars In The Levant 1559-1853* (Princeton: University Press, 1953), 306; Bakker, *Reizen en de Kunst van Schrijven*, 33, 34.

⁴⁷ Bakker, *Reizen en de Kunst van Schrijven*, 42. 18. yüzyıl Hollanda'sında salgın hastalık üzerine araştırma yapmak oldukça sıkıntılıdır zira hastaların incelenmesi hususunda dinsel itirazlar vardır. Çoğu şehirde salgınla sistemli mücadele yürütülemediği için salgınla mücadelede hastalıkların çıkış sebeplerini araştıran gönüllü doktorlar ön plana çıkmıştır. Van Woensel'in St. Petersburg'da çocukların çiçek hastalığına karşı aşılanma programında yer aldığı bilinir.

⁴⁸ Büyük tıp ekibinden oluşan bir kurum. Bu kuruma hastalıkla ilgili araştırmalar gönderilir. Bunlar (1779-1790 tarihi arasında yayınlanan) *Historie de la Societe Royale de Medicine* adlı tıp dergisinde yayınlanır. Roger Hahn, *The Anatomy Of A Scientific Institution, The Paris Academy Of Sciences, 1666-1803* (London: UC Press Berkeley, 1971), 102-105.

hastalığı Batılı ülkelerin Van Woensel'in Nouvelles adlı yayınına ilgi göstermesine sebep olur.⁴⁹

Van Woensel'in ilk Rusya seyahati başlangıçta zor geçer zira bir yandan vatan özlemi çekerken diğer taraftan 1773 yılında babası vefat eder. Hollanda'ya dönmeyi arzulayan Van Woensel ağabeyi Joan'un uyarısını dikkate alarak bu arzusundan vazgeçer. Joan, Hollanda'ya döndüğünde kardeşini işsiz kalabileceği konusunda uyarır ve Rusya'da kalması gerektiği tavsiyesinde bulunur. Van Woensel Rusya'da kaldığı dönemde yazarlığa merak duyar fakat ağabeyi Joan Hollanda'daki entelektüel yazarların dahi geçimlerini sağlamak için ek iş yaptıklarını söyleyerek onun kendi mesleğini yapmaya devam etmesi noktasında uyarır.⁵⁰

1.1.2. Hollanda'ya Dönüş (1778-1784)

Van Woensel Rusya'ya ilk ziyaretinden sonra Hollanda'ya (Amsterdam'a) döner. Bir yandan Hollanda Deniz Kuvvetlerinde doktorluk mesleğini icra ederken diğer yandan da yazarlıkla uğraşır. Daha evvel bahsedildiği gibi Van Woensel'in iş hayatında Van Kinsbergen'in önemli rolü vardır. Van Kinsbergen'in 1775 yılında Hollanda'ya döndüğü zaman Deniz Kuvvetlerinde önemli bir mevkiye getirildiği bilinir.⁵¹ Van Woensel etkin bir aileye ve prestijli bir çevreye sahip olmaksızın ülkesinde iş bulmanın zor olduğunu ifade eder.⁵² 18. yüzyılda bu ilişki ağlarının ehemmiyeti o kadar artmıştır ki önemli konumlar toplumun önde gelenlerine verilir hale gelmiştir. İngiltere-Hollanda savaşında alınan yenilginin altında da yine bu kayırmacı ilişki ağının etkili olduğu düşünülür.⁵³ Van

⁴⁹ Van Woensel'in "Nouvelles Experiences" adlı çalışması "La Société Royale de Médecine" tarafından yayınlanan "Histoire de la Société Royale de Médecine. Avec les Mémoires de Médecine & de Physique Médicale, pour les mêmes Années (années 1777 et 1778)" adlı dergide yayınlanmıştır. Bakker, *Reizen en de Kunst van Schrijven*, 43-45. Van Woensel'in "Nouvelles" adlı çalışmasında çiçek hastalığı üzerine yeni yapılan deneyler yer almaktadır. Eserin tam adı: "Nouvelles expériences faites avec le mercure dans la petite vérole, lesquelles démontrent la vertu spécifique dans cette maladie."

⁵⁰ Bakker, *Reizen en de Kunst van Schrijven*, 36; Broecheler, *Staat der Geleerdheid*, 40.

⁵¹ Wesselo, *Pieter van Woensel*, 14; Bakker, *Reizen en de Kunst van Schrijven*, 16, 37.

⁵² Pieter van Woensel, *De Lantaarn* (Amsterdam: in 't Nieuwe Licht, 1792), 112.

⁵³ Stephan R.E. Klein, *Patriots republikenisme. Politieke cultuur in Nederland (1766-1787)* (Amsterdam: Amsterdam University Press, 1995), 142. 1780 tarihinde İngiltere Hollanda'ya karşı savaş açmıştır, bu savaş Dördüncü Hollanda-İngiltere savaşı (1780-1784) adıyla anılmaktadır.

Woensel'in 1781 yılında Texel⁵⁴'deki savaş gemilerinde hekimlik yaptığı ayrıca Amsterdam'daki Sint Pietersgasthuis⁵⁵ adlı hastanede de görev aldığı nakledilir.⁵⁶

1.1.3. Osmanlı'ya Seyahat (1784-1786)

Van Woensel Aantekeningen adlı eserinde 1778-1784 tarihlerinde sürekli bir seyahat etme arzusuna sahip olduğunu aktarır. Sürekli değişiklik arama duygusu, seyahate olan ilgisi ve İstanbul'a olan merakı seyahatinin temel sebepleri arasındadır.⁵⁷ 1784 yılında dördüncü Hollanda-İngiliz savaşı⁵⁸ sona erdiğinde Van Woensel Paris'ten Marsilya'ya buradan da 1785 yılında (Ocak ayında) yirmi sekiz günlük deniz yolculuğu sonucu 8 Şubat 1785'te İzmir şehrine varır. Burada Hollanda konsolosunun⁵⁹ yanında yaklaşık bir ay kalan Van Woensel sonrasında Konstantinopolis dediği İstanbul'a yerleşir ve veba'yla ilgili araştırmalarına başlar.⁶⁰ İzmir'e uğradıktan sonra tahminen 20 Mart 1785 tarihinde İstanbul'a ulaşan Van Woensel, burada Hollanda konsoloslukunda kaldığı nakledilir. Onun resmî bir vazifeye görevlendirilmediği ve 19 Mayıs 1786 tarihinde İstanbul'dan Anadolu'ya geçtiği aktarılır. On sekiz ay kadar Osmanlı'yı ziyaret eden Van Woensel Karadeniz'de donanma başhekimisi olarak çalışmak üzere 1786 yılının sonbaharında buradan ayrılır ve II. Katerina yönetimi altında çalışmaya başlar. 1788 yılına kadar Kırım'a giden Van Woensel bu bölge ve çevresinde veba hastalığına dair araştırmalarına devam eder. Veba ile ilgili araştırma sonuçlarını 1788 yılında *Mémoire sur la peste*⁶¹ (Veba ile ilgili Anılar) adlı eserinde yayınlar.⁶²

⁵⁴ Hollanda'nın Kuzeyinde yer alan bir şehirdir.

⁵⁵ Deniz savaşında yaralıların tedavi edildiği bir hastane.

⁵⁶ Bakker, *Reizen en de Kunst van Schrijven*, 39.

⁵⁷ Broecheler, *Staat der Geleerdheid*, 40-45; Van Woensel, *Aantekeningen I*, 7-15; Van Woensel, *De Lantaarn* (1792), 144-145.

⁵⁸ James Rees Jones, *The Anglo-Dutch Wars of the Seventeenth Century* (London: Longman, 1996), 221; Bakker, *Reizen en de Kunst van Schrijven*, 68.

⁵⁹ Daniel Jean de Hochepeid (1727-1796). Otto Schutte, *Repertorium der Nederlandse vertegenwoordigers, residerende in het buitenland, 1584-1810* ('s-Gravenhage: Martinus Nijhoff, 1983), 336. D.J.de Hochepeid, 1756-1796 tarihleri arasında İzmir konsolosluğu görevini yürütmüştür.

⁶⁰ Akdeniz'in Van Woensel'in yaşadığı dönemde veba salgınının kökeni olduğu düşünülmüş, bölge salgın hastalıkları araştırma isteyenlerin ilgisini çekmiştir. Broecheler, *Staat der Geleerdheid*, 40-45; Van Woensel, *Aantekeningen I*, 7-15; Van Woensel, *De Lantaarn* (1792), 144-145.

⁶¹ Pieter van Woensel, *Mémoire sur la Peste* (St. Petersburg: de l'Imprimerie de l'Académie Impériale des Sciences, 1788), 1-16; Van Woensel, *Aantekeningen II*, 126-144.

⁶² Bakker, *Reizen en de Kunst van Schrijven*, 49, 67-85.

1.1.4. Kırım'a Yolculuk (1786-1788) ve Hollanda'ya Dönüş (1789-1808)

Rusya'yı tekrar ziyaret ettiğinde Rus Karadeniz Donanma Birlikleri'nin başhekimliğine getirilen Van Woensel Kırım'da (Sivastopol'da) yaklaşık iki yıl geçirir.⁶³ Van Woensel'in Kırım'a seyahati Osmanlı'nın 1787 tarihinde Rusya'ya savaş ilan ettiği tarihe denk gelir. Rusya Deniz Kuvvetlerinin bu tarihlerde Sivastopol'de olan Van Woensel'in hizmetlerinden faydalanma olanağı yüksektir.⁶⁴

Seyahatine dair izlenimlerine yer verdiği Aantekeningen adlı eserin II. cildinde Kırım'la ilgili gözlemlerini aktaran Van Woensel, bölgenin savaş sebebiyle sıkıntılı günlerden geçtiğine dikkat çeker. Kırım'ın düşmesinde baş sorumlu olan II. Katerina'nın adamı Rus General Grigori Alexandrovitsj Potemkin (1739-1791)'i eleştiren Van Woensel savaş esnasında binlerce Türkün öldürüldüğünü açıklar. Savaş sonrası ölümlerin bulunduğu yere giden Van Woensel, şahit olduğu manzara karşısında ürpermiştir. Cesetleri yakından inceleme fırsatı bulan Van Woensel vebayla ilgili araştırmalarını Kırım çevresinde de sürdürür ve 1789 yılında⁶⁵ St. Petersburg'ten Hollanda'ya döner.⁶⁶

Kırım⁶⁷ seyahatinden sonra ikinci ve son kez Hollanda'ya dönüş yapan Van Woensel'in Amsterdam'da yine deniz kuvvetlerinde doktor olarak görev aldığı aktarılır. Van Woensel Hollanda'ya bu son dönüşünde yazma işiyle daha çok meşgul olur ve Aantekeningen adını vereceği eserini yayına hazırlar. Van Woensel 20 Nisan 1808 tarihinde Lahey şehrinde (Den Haag) bacağındaki kırık nedeniyle oluşan komplikasyonlar (kangren) sebebiyle 61 yaşında hayata veda eder.⁶⁸

1.2. Van Woensel'in Kişiliği

Batı'da Türkler hakkında olumsuz yargıların oluşmasındaki en temel sebeplerden biri Türklerin farklı bir dine mensup olmaları dolayısıyla dinsiz veya sapkın olarak nitelenmeleridir. Bunun yanında Türklere karşı merak duydukları için araştırmaya yönelen Batılılar da olmuştur, onlar Türkçe eserlere karşı ilginin artmasına aynı zamanda

⁶³ Wesselo, *Pieter van Woensel*, 13.

⁶⁴ Wesselo, *Pieter van Woensel*, 15; Serhat Kuzucu, *1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşı* (Elâzığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012), 66.

⁶⁵ Wesselo, *Pieter van Woensel*, 16; Van Woensel, *Aantekeningen II*, 233-242; Kuzucu, *1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşı*, 78.

⁶⁶ Bakker, *Reizen en de Kunst van Schrijven*, 49.

⁶⁷ Kemal Beydilli, "Yaş Antlaşması", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/343. Kırım 1787 yılında Rusya'ya bağlanmıştır.

⁶⁸ Wesselo, *Pieter van Woensel*, 17-18; Bakker, *Reizen en de Kunst van Schrijven*, 49-50, 63.

oryantalist⁶⁹ çalışmaların hızlanmasına neden olmuştur. Bu merak sonucunda birçok Türkçe eser Avrupa kütüphanelerinde yerini almıştır.⁷⁰ Aydınlanma Çağı'ndan evvel Doğu-Batı ayrımının dinî nedenlere dayandığı söylenebilir, bu çağdan itibaren dinî görüşlerden uzaklaşan bir dünya görüşü ön plana çıkmıştır. Her ne kadar dine dayalı ön yargılardan bağımsız hale gelirse de Doğu ve Batı'nın içinde bulunduğu duruma göre önyargılar da şekil değiştirerek devam etmiştir.⁷¹

Van Woensel'in yaşamı incelendiğinde onun kimseye bağımlı olmadığı ve özgür bir şahsiyete sahip olduğu görülmektedir. Aydınlikçi zihniyeti ve entelektüel kişiliğiyle ön plana çıkan Van Woensel'in eser yazmadaki amacının maddi olmayıp sahip olduğu bilgi ve tecrübeleriyle insanları aydınlatmayı hedeflediği söylenebilir.⁷² Onun temel geçim kaynağı ise hekimliktir.⁷³ Van Woensel'in seyahate olan ilgisinde farklı faktörlerin etkisi vardır. O alışılmışın dışında hareket eden ve özgür düşünce tarzından ödün vermeyen bir kişiliktir. Kaleme aldığı çoğu eser kendi gözlemlerinden oluşmaktadır. Aydınlanmaya⁷⁴ olan merakı onun toplumdaki genel yargıları sorgulamasına, olaylara başkalarının bakış açısıyla değil kendi penceresinden bakmasına ve yenilikçi bir tutum ortaya koymasına sebep olur. Osmanlı hakkında yazıp çizenlerin çoğunlukla başkalarının sahip olduğu düşünceleri insanlara aktardığını, doğruluk ilkesine riayet etmediklerini savunan Van Woensel'in birebir gözleme önem verdiği ve aydınlanmacı bir karaktere sahip olduğu

⁶⁹ “Oryantalizm kelime anlamı olarak şarkiyatçılık, şarkiyat veya doğu araştırmalarına verilen genel addır. Oryantalizm kavramına günümüzde Doğu'ya Batı gözüyle bakma anlamı yüklenmiştir. Oryantalizm kavramını Arap coğrafyasına öteki bakış açısının bir yansıması olarak değerlendirmek mümkündür.” Cengiz Karataş, “Oryantalizm ve Medeniyetler Çatışması kavramları bağlamında Doğu'ya Bakış”, *Uluslararası Türk-Arap Müşterek Değerler ve Kültürel Etkileşim Sempozyumu*, ed. Mehmet Sıddık Yıldırım (Amman: Yunus Emre Enstitüsü, 2014), 9/160-164; Yücel Bulut, “Oryantalizm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/28.

⁷⁰ Mehmet Ali Ünal, “16. Yüzyıldan 19. Yüzyıla Avrupalı Seyyahlarda Türklere Karşı Nefret ve Hayranlık” *Yabancı Seyahatnamelerde Türkiye*, ed. Çağatay Özdemir-Yunus Emre Tekinsoy, (Ankara: Türk Yurdu Yayınları, 2016), 305.; Bulut, “Edward William Said”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008) 35/546-547; Kutlu, “XVI-XVII Batılı Seyahatnamelerde Osmanlı İmgesi”, 19-33.

⁷¹ Bulut, *Oryantalizmin Kısa Tarihi*, 123-126; John M. Hobson, *Batı Medeniyetinin Doğulu Kökenleri*, çev. Esra Ermert (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları: 2007), 224-229.

⁷² Broecheler, *Staat der Geleerdheid*, 45.

⁷³ İvo Nieuwenhuis, *Onder het Mom van Satire: Laster, Spot en Ironie in Nederland 1780-1800*, (Hilversum: Verloren, 2014), 118.

⁷⁴ Kemal Beydilli, “Avrupa (Tarih)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991) 4/139-145. “Avrupa'da XVII. yüzyılın sonlarına doğru daha da belirgin bir hale gelen ve bütün XVIII. yüzyıl boyunca süren bir fikir hareketi yer yer XIX. yüzyılda da devam etmiş, tesirleri günümüze kadar gelen bir dizi yeni değerlerin oluşmasını sağlamıştır. İnsan ve cemiyet hayatında, müsbet ilimlerde, felsefe ve dünya görüşünde, hukuk ve iktisatta yeni telakkileri ortaya çıkaran ve zamanla bütün dünyada geçerlilik kazanacak olan bu harekete “Aydınlanma” denilmiştir.”

görülmektedir.⁷⁵ Batı'yı eleştiren Van Woensel bir taraftan Doğu'nun savunucusu olmakla suçlanırken diğer yandan Doğu hakkında yaptığı gözlemleriyle kendi ülkesinin ilerlemesine katkı sunduğu savunulur. Van Woensel'in bir Aydınlanma sevdalısı olduğu ve gerçeklerin peşinden gittiği söylenebilir. Coğrafyadan bağımsız hareket etmeye çalışan ve toplumu kendi esaslarıyla değerlendirmeye çalışan Van Woensel Doğu'yla ilgili ön yargılarla adeta mücadele ederek kendi gözlemlerine dayalı doğruları aktarmaya çabalar.⁷⁶ Aantekeningen adlı eser incelendiğinde Avrupa merkeziliğin⁷⁷ hâkim olduğu 18. Yüzyılda Van Woensel'in çağının ilerisinde bir düşünceye sahip olduğu görülür. O, insanlara yardım ulaştırmanın yoksulluğu gideremeyeceğini tersine bunun fakirliğin önlenmesini güçleştirebileceğini iddia eder.⁷⁸ Van Woensel yazarlık yapmanın yanında sağlam bir okuyucudur da yaşadığı dönemin klasiklerini ve bilimsel çalışmalarını takip eden, akılcı ve gerçekçi bir kişiliktir.

1.3. Van Woensel'in Eserleri

Van Woensel her ne kadar bir edebiyatçı olmasa da farklı düşünceleri ve güçlü kalemiyle dikkat çeken bir isimdir. Van Woensel Hollanda'ya döndüğü 1789 yılından itibaren sırasıyla şu eserleri kaleme almıştır:⁷⁹ De Konst van Waarnemen⁸⁰ (Gözlem Sanatı), De

⁷⁵ Broecheler, *Staat der Geleerdheid*, 49-58; Houssine Alloul, "Verlichte' cultuurkritiek of paternalistische retoriek? Representaties van de Turkse Andere in het reisverhaal van Pieter van Woensel", *De achttiende eeuw: documentatieblad van de Werkgroep Achttiende Eeuw.-Nijmegen*, 1994-2016 42/2 (2010), 198; Van Woensel, *Aantekeningen I*, 86-87; Ann Thomson, *Barbary and Enlightenment. European Attitudes towards the Maghreb in the 18th Century* (Leiden: Brill, 1978), 37.

⁷⁶ Wesselo, *Pieter van Woensel*, 25-26.

⁷⁷ "Avrupa merkezilik; bilim, felsefe, sanat başta olmak üzere yaşamın her alanında Avrupa düşüncesi ve uygarlığının diğerlerinden (ki burada diğerleri Avrupa dışında kalanların tamamıdır) üstünlüğü tezini açıktan ya da gizli olarak savunan yaklaşımdır." Ahmet Şimşek, "Türkiye'de Tarih Derslerinde Avrupa merkezilik", *İnsan ve Toplum* 3/6 (2013), 194; Muhammet Özdemir "Avrupa-Merkezcilik ve Tarihyazını Sorununun Bilimsel ve Kültürel Bilgiye Etkisi", *Universal Journal of History and Culture* 1/1 (Nisan 2019), 13-16.

⁷⁸ Wesselo, *Pieter van Woensel*, 37-39; van Woensel, *Lantaarn 1796*: 170-181.

⁷⁹ Daha fazla bilgi için bk.: Safinur Genç- Serdar Özdemir, "Hollandalı Seyyah Pieter van Woensel'in Hayatı, Eserleri ve Türklere Bakışı", *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 9/1 (Ocak 2023), 475-479.

⁸⁰ Van Woensel 1772 yılında "Gözlem Sanatı" adını verdiği bu eserinde tıp alanında yapmış olduğu gözlemlerini yayımlar ve gözlem noktasında hem duyuların hem de aklın önemli olduğunu zira duyuların zihni harekete geçirdiği sonucuna varır. Duyuların tek başına gözlem yapmada yeterli olmayacağını da savunur. Bakker, *Reizen en de Kunst van Schrijven*, 31.

Tegenwoordige Staat van Rusland⁸¹ (Rusya'nın Güncel Durumu), Rusland Beschouwd⁸² (Rusya Gözlemleri), Memoire sur la Peste⁸³, Memoire sur le local de Sivastopol⁸⁴, Aantekeningen (Seyahat Notları), De Lantaarn⁸⁵ (Fener), Raadgevingen voor de Gezondheid der Zeevaarenden (Denizcinin Sağlığı için Tıbbî Rehber.)⁸⁶ Van Woensel'in eserlerinde, entelektüel kimliği, vatanseverliği ve objektif yorumları dikkat çekmektedir.⁸⁷ Çalışmamıza konu olan Aantekeningen adlı eser Van Woensel'in İstanbul, Anadolu ve Kırım'a yaptığı seyahati'ne dair gözlemlerinden oluşur ve yaklaşık sekiz yüz sayfadır. Aantekeningen adlı eserin ilk cildi 1791'de yayınlanmıştır. Birinci cildin büyük bir bölümü İstanbul gözlemlerinden oluşmaktadır ve belli başlıklar altında toplamda altı fasiküle⁸⁸ ayrılmıştır. Her ne kadar konudan konuya geçilse de kitabın ana metnini seyahat notları oluşturmaktadır. Bu eserin özellikleri dikkate alındığında Van Woensel'in adeta başyapıtı olduğu anlaşılar.⁸⁹ Bu eser "18. yy.dan kalma en büyüleyici seyahatname" başlığına layık görülmüştür.⁹⁰ Van Woensel'in eserinin alışılmışın dışında bir seyahat kitabı olduğu, uluslararası ve entelektüel okur kitlesini hedeflediği söylenebilir. Aantekeningen adlı eserin ikinci cildi 1795 yılında yayınlanmıştır. Pek çok yazar seyahatini başkent İstanbul ile sınırlarken Van Woensel Anadolu ve Kırım'a da seyahat etmiş bir isimdir. Birinci ciltte Fransa'dan (Marsilya) İzmir'e, buradan da İstanbul'a

⁸¹ 1781 yılında yayımlanan bu eser Van Woensel tarafından II. Katerina'ya hediye edilmiştir. Rusya hakkında daha çok kamusal konulara temas edilen eser toplam elli dokuz bölümden oluşmaktadır. Wesselo, *Pieter van Woensel*, 14; Broecheler, *Staat der Geleerdheid*, 40; Pieter van Woensel, *De Tegenwoordige Staat van Rusland* (Amsterdam: A. Borchers, 1781), 22.

⁸² Pieter van Woensel, *Rusland beschouwd met betrekking tot zijne aardrijkskundige en natuurlijke legging, de bevolking, zijn hoofdstad St. Petersburg, de regeering, het krijgswezen, zijn finantien, de nationale industrie, zijne politieke belangen* (Haarlem: Francois, 1804). Van Woensel *De Tegenwoordige Staat van Rusland* (1781) adlı eserine kıyasla Rusya hakkında farklı konulara temas ederek her türlü eşitsizliğe karşı olduğunu bildirir ve II. Katerina yönetimini eleştirdiği görülür.

⁸³ Van Woensel'in seyahat ettiği yerlerdeki veba ile ilgili araştırma sonuçlarını yayınladığı bir eserdir.

⁸⁴ Van Woensel vebadan başka hastalıkların yanında hava, su ve toprak gibi maddelerin hastalıkla ilişkisini araştırır ve bu eserinde yayınlar.

⁸⁵ Van Woensel, 1792-1801 yılları arasında farklı konulara temas ettiği *De Lantaarn* (Fener) adlı yıllığı yayınlar. Bu metinler ülkesindeki sosyal konulara eğilir. André J. Hanou (ed.), *Pieter van Woensel, De Lantaarn* (Amsterdam: Griffioen 2002), 115.

⁸⁶ Van Woensel 1803 yılında iki cilt halinde "Denizcinin sağlığı için tıbbi rehber" adlı kitabını yayınlar. Ancak bu eser 2015 yılına kadar bulunamaz ve kaybolduğu varsayılır. Araştırmacı Laban Kaptein Pariste'ki "Bibliothèque National de France"de muhtemelen tek kalan kopyasını tespit etmiştir. Daha fazla bilgi için bk.: BNF Gallica, "Raadgevingen voor de Gezondheid der Zeevaarenden", (Erişim 22 Aralık 2022).

⁸⁷ Wesselo, *Pieter van Woensel*, 9-10.

⁸⁸ Felemenkçe: "*bundel*", İngilizce: "*ream*" olarak adlandırılır, biz "fasikül" yerine "bölüm" terimini kullanmayı uygun gördük.

⁸⁹ Wesselo, *Pieter van Woensel*, 23-27; Broecheler, *Staat der Geleerdheid*, 58.

⁹⁰ Hans Peter Alexander Theunissen vd., *Topkapi en Turkomanie. Turks Nederlandse Ontmoetingen sinds 1600* (Amsterdam: De Bataafsche Leeuw, 1989), 51-52.

yaptığı seyahatini ele alan Van Woensel yedinci ve sekizinci bölümden (iki bölümden) oluşan ikinci ciltte ise Anadolu ve Kırım'a dair gözlemlerine yer vermiştir.⁹¹ Van Woensel 1786 yazında çıktığı Anadolu seyahatinde Diyarbakır, Erzurum ve Trabzon gibi şehirler hakkındaki izlenimlerine yer verir. Doğu-Hindistan'a gitmek üzere anlaştığı iki İngiliz yol arkadaşıyla Diyarbakır'da anlaşmazlığa düşen Van Woensel onlardan ayrılmaya karar verir. Diyarbakır'dan sonra Trabzon'a doğru yol alır ve buradan Sinop Limanı'na geçer. Sinop'tan yola çıkıp Kırım'a varan Van Woensel burada Rus Donanma Birlikleri'nde başhekim olarak görev alır ve burada iki yıl geçirir.⁹²

⁹¹ Bakker, *Reizen en de Kunst van Schrijven*, 84-85.

⁹² Van Woensel, *Aanteekeningen II*, 126-144,181-192.

BÖLÜM 2: PIETER VAN WOENSEL’IN GÖZLEMİYLE İSTANBUL

2.1. İstanbul’a Yolculuk

Bu bölümde Van Woensel’in Aantekeningen adlı eserinin birinci cildi incelenerek onun Osmanlı hakkındaki aktarımlarına yer verilmiştir.

2.1.1. Van Woensel’in Seyahatine Dair Aktarımları

Van Woensel, eserinin giriş kısmında tüm okuyucu kitlesini memnun edemeyeceğinin farkında olarak şunları aktarır: “Okuyucuları her zaman memnun edemeyeceğime eminim. Ama bu meraklı dükkandaki çok çeşitli ürünler göz önüne alındığında, burada kesinlikle zevkine uygun hiçbir şey bulamaması garip olurdu.” Devamında “Kibar bir adamın sunulan yemeklerden bazıları kendi zevkine göre hazırlanmadığı için bir ziyafeti kınamayacağı kesindir”⁹³ ve “Zevklerin, küçük tutkuların ve önemsiz şeylerin çeşitliliğinin o kadar çok olduğu kesindir ki tüm insanlara hitap etmeye çalışan, daha bitirmeden çılgına dönecektir”⁹⁴ diyerek yazdıklarıyla herkesi memnun etmenin imkânsız olduğuna dikkat çeker.

Van Woensel Hugo Grotius’ten (1583-1645) yaptığı bir alıntıyla önsözünü sonlandırır “dindarlığa, ahlaka veya H. S.’ye veya Musevi, Hristiyan veya Muhammed havrasının, kilisesinin veya camisinin ortak sözleşmesine aykırı veya herhangi bir hakikat veya edep ile çelişen bir şey söylediysem, o zaman söylenmemiş olarak kabul et”⁹⁵ Van Woensel son olarak her okuyucunun kendi ilgisi yönünde bir şey bulabileceğini ifade eder. Okuyucunun hoşuna gitmeyecek kısımları okuma zorunluluğunun olmadığını, gereksiz zahmete girmemesini zira eleştirilere pek aldırış etmediğini dile getirir.⁹⁶

Van Woensel, Aantekeningen adlı eserinin birinci cildini altı bölüme ayırmıştır. Birinci bölümde şu başlıklara yer verir: “seyahat”, “seyahatin fayda ve zararları”, “seyahat

⁹³ Pieter Van Woensel, *Aantekeningen I*, XI.

⁹⁴ Van Woensel, *Aantekeningen I*, XII.

⁹⁵ Van Woensel, *Aantekeningen I*, XIX.

⁹⁶ Van Woensel, *Aantekeningen I*, XX.

vesilesi”, “Fransızlar hakkında bir şeyler” ve son olarak bölümün ana konusunu oluşturan “Constantinopel.”⁹⁷

Van Woensel seyahatle ilgili kısımda seyahatin kendisi için ne ifade ettiğini şu cümlelerle açıklar: “Seyahat etmek, zihni şekillendirmek için en uygun araçtır. Zihni zenginleştirir, daha doğrusu onu yeni kazanımlar dünyası ile zenginleştirebilir. Seyahat ettiğimizde nesneler doğrudan duyularımıza hitap eder ve böylece onları doğrudan deneyimleriz ve nesneler bizi ruhumuzun özüne indirerek; ruhumuzun karakteriyle birleşirler.”⁹⁸

Seyahatin önemine dair şunları söyler:

“Bir tiyatro gösterisine katılmak, o tiyatronun afişine bakmaktan ne kadar farklıysa kendi başınıza seyahat etmek de onun hakkında okumaktan o kadar farklıdır. Seyahat etmek insan tabiatının kibirli ve kötü yanı olan milliyetçiliğe karşı en sert fırçadır; ön yargılı, dar kafalı, aşağılık, burjuva, ukala, taşralı, klan vb. fikirlerle kuşatılmış bir zihni serbest bırakır. Çünkü içinde hareket ettiğimiz daireler ne kadar daralırsa düşünme yetimiz ve derinliğimiz de o kadar sınırlanır. Seyahat etmek, bizi insanlarla kaynaşmaya en uygun şekilde uyarlayan bir faaliyettir. Bize bu dünyayı tanıma inceliği sağlar. Oysa bu deneyimden yoksun olan kimse kendini, bedelini yüzlerce defa ödediği gereksiz girdaplarda bulacaktır.”⁹⁹

Sonuçta Van Woensel “ya hayatın monotonluğu ve sonsuzluğunda uyuyakalmak ya da endişe ve zevkin, istek ve sevincin hızlanan değişimi yoluyla kendimize varlığımızı hatırlatmaya devam etmeliyiz” der.¹⁰⁰

“Seyahatin vesilesi” kısmında yolculuk tutkusu sebebiyle 1784 sonbaharında, İstanbul'a gitmeye hazırlandığını; burada ne bir akrabasının ne de tanıdığının olduğunu dolayısıyla buraya vardığında nelerle karşılaşacağına dair net bir bilgisinin olmadığını ve aslında bunun güzel bir şey olduğunu söyler.¹⁰¹ Van Woensel, Constantinopel (Konstantinopolis) dediği İstanbul'a nasıl yolculuk edilebileceği hakkında genel bir bilgi verir:

“Oraya iki yoldan seyahat edilebilir; Viyana ve Belgrad üzerinden veya Marsilya'dan deniz yoluyla. Marcus Aurelius rotayı denizden aldı. Onun gibi denize tahammülü olanlar için kesinlikle ikinci rota tercih edilmelidir. İlk rota çok daha zor, denemeye

⁹⁷ Van Woensel İstanbul yerine Constantinopel (Konstantinopolis) adını kullanmıştır.

⁹⁸ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 2.

⁹⁹ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 3.

¹⁰⁰ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 6-7.

¹⁰¹ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 7.

ve kazaya meyillidir. İkinci rota tercihinin yolcuya çok daha fazla zevk ve rahatlık getirdiği kanaatindeyim.”¹⁰²

Van Woensel Hollanda’dan Marsilya’ya, oradan da İzmir (Smirna) ve daha sonra İstanbul’a seyahat etmiştir. Fransızlar hakkında kısa bir yorum yapan Van Woensel şunlara değinir:

“Fransızlar, on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda oldukları gibi aynı hoş, neşeli ve kibar insanlar değillerdir. Karakterleri tanınmayacak kadar değişmiştir. Tecrübeden ziyade kopyalanmış bilgilerle insanları yargılayan kişiler bu noktaya inanmayabilirler. Nezaketleri insanlıktan, başkalarına yardım etme arzusundan değil, daha çok yapmacıklı tavırlarını gösterme ve böylece kibirlerini besleme dürtüsünden kaynaklanır. Ateşli ve aceleci yapıları da onları yönetmeyi zorlaştırır. Toulon¹⁰³’un civar bölgelerinde dolaşırken, bir beyefendiyle (R.v.K)¹⁰⁴ krallıkta işlerin nasıl yürüdüğünü tartışırken Fransız ulusunun bu göz alıcı nitelikleri, burada devrimin yakın olduğunu tahmin etmemizi sağladı. Tanınmış bir ülke hakkında daha fazla bir şey söylemek gereksiz olacaktır.”¹⁰⁵

Van Woensel, Constantinoplen başlıklı kısımda İstanbul ile ilgili izlenimlerine yer verir ve Marsilya’dan İzmir’e gitmek için bindiği gemiyle ilgili bir anısını paylaşır: “Marsilya’mdan İzmir’e Hollanda gemisiyle¹⁰⁶ yolculuk yaptık çünkü doğrudan Türk diyarına giden gemiler çok az ve çok uzak olduğu için İzmir üzerinden ulaştık. İzmir görülmesi gereken son derece ilginç bir yerdir.” Van Woensel bindiği geminin Hollandalılar tarafından yapılmış olduğunu ve bu geminin bir zamanlar Akdeniz limanlarında oldukça göz kamaştırmasına rağmen savaş sebebiyle Fransa’ya satıldığını, tanınmaz hale geldiğini ve eski ihtişamını neredeyse tamamen kaybettiğine dikkat çeker;

“Hollandalı ve Provençal¹⁰⁷ denizcilerin birbirleriyle en çok ayrıştıkları nokta titizliktir. Eskiden kabinin çıtalarını parlatan yaldız, hala bir yağ ve kir tabakasının arasından görünecek kadar iyi dayanmıştır. Bir parça ip ve çiviyle kapalı tutulan kilitsiz veya kulpsuz kapılar; camı kırık veya hiç camı olmayan pencereler, eskiden gümüş beyazıydı, kırmızı¹⁰⁸ ve Prusya mavisi boya dümencilerimiz tarafından

¹⁰² Van Woensel, *Aantekeningen I*, 7-8.

¹⁰³ Fransa’nın Akdeniz kıyısındaki deniz üssü.

¹⁰⁴ Ridder van Kinsbergen, Van Kinsbergen olarak adlandırılan kişidir.

¹⁰⁵ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 8-9.

¹⁰⁶ Orjinali: “Hollandschen hoeker.”

¹⁰⁷ Fransa’nın eski bölge ismi.

¹⁰⁸ Orjinali: “vermilioen” (vermilyon kırmızısı).

yaygın olarak kullanıldığı halde şimdi ise bu renkler kirli ve siyah bir çamur katmanı ile kaplanmışır. Hemşerilerimin arasındaki düzen ve temizlik ruhuna alışmış olan gözüm, bu tuhaf tezattan çok etkilendi.”¹⁰⁹

2.1.2. İzmir Konsolosu Hochepped'i Ziyaret

Van Woensel, İzmir'e vardığında şu izlenimleri edinir:

“Bu şehre gelen sağduyulu bir gezginin, iyi döşenmiş hanların mevcudiyetine güvenmektense, şehirle ilgili tavsiye mektupları edinmesi daha iyi olacaktır; yanında birkaç mektup getiren ve gerekli niteliklere sahip olan bir yolcu, büyük bir memnuniyet duyabilir. İzmirli bir yabancıyı çok sevecen ve misafirperver bir şekilde karşıyorlar. Bunu Türkiye'de¹¹⁰ büyük saygı gören eşi ile yaşayan ulusumuzun konsolosu Daniel Jan de Hochepped¹¹¹'in (1727-1796) evlerini minnetle anmadan yazamam. Fremaux¹¹² ve van Lennep¹¹³; iyi bir ailedir ki çocukları bakımından zengin, huzurlu ve düzenli durumdadırlar. Pek çok Fransız tüccarın evinde olduğu gibi onlardan da çok fazla ilgi gördüm. İzmir'de bir aydan fazla bir süre kaldıktan sonra Lenten orucu¹¹⁴ sırasında Ragusan bandıralı gemiye bindim: Gelibolu'da birkaç günlüğüne ara verdikten sonra, nihayet on ikinci günde İstanbul'a ulaştım.”¹¹⁵

Van Woensel İstanbul'a ve özellikle burada yaşayan halka karşı bir ilgisi ve merakının olduğunu ifade eder. O, ayrıca başka seyyahlar gibi sırf kitabını doldurmak için değil merak ettiklerini gözlemlemek istediğini vurgular. Van Woensel Türkiye'yle ilgili anlatılanların doğru olmadığını vurguladıktan sonra bu eksiği gidermek için Türkiye'de doğmuş, küçük yaştan itibaren bu ülkenin dilini bilen ve bu dilde derinleşmiş, Müslümanların arasında yetişmiş; onların bütün kanunlarını, örf ve adetlerini bilen güvenilir bir tercüman arar. Zira kendisi de Türkiye'ye yeni gelmiştir ve bu ülkenin dilini henüz bilmemektedir. Bu konuda Hollanda'nın İzmir konsolosu D.J. Hochepped (1727-1796) ona destek olur. Tercüman konusunda titiz davranan Van Woensel şunları aktarır:

¹⁰⁹ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 11.

¹¹⁰ Van Woensel “Osmanlı” yerine “Türkiye” ifadesini tercih etmiştir, çalışmamızda bu ifadelerin birbirinin yerine kullanıldığı dikkate alınmalıdır.

¹¹¹ Hochepped: Hollandalı bir diplomatlar hanedanı. Otto Schutte, *Repertorium*, 335-336.

¹¹² Catherine Elisabeth, J. D. Hochepped'in annesi “Fremaux” ailesindendir. Schutte, *Repertorium*, 335-336.

¹¹³ Hochepped'in oğlu “Van Lennep” ailesindendir. Schutte, *Repertorium*, 335-336. Fremaux ve Van Lennep aileleri uzun süre yerel arabulucuk yapan ailelerdir.

¹¹⁴ Hristiyanların kırk günlük orucu/perhizi.

¹¹⁵ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 13-15.

“Buraların sıcaklığından rahatsız olmayacak kadar sağlam bir yapıya sahip olarak doğan, aydınlanmanın kaynaklarını ortaya çıkaracak kadar geniş bir zihinle donatılmış; ek kaynaklar kullanarak, yılmaz bir sabırla Türkiye'nin tam bir tanıtımını yapmak için gerekli olan göreve ömrünün uzun yıllarını feda etmelidir. Doğuştan bir Ermeni olan ve önceden İstanbul'da İsveççe tercümanlık yapan bu adam, bir süredir Paris'te ikamet eden Bay Muradgea d'Ohsson¹¹⁶ adlı kişidir.”¹¹⁷

Van Woensel'in İstanbul'da bulunduğu dönemde Muradgea d'Ohsson daha sonra yayınlanacak olan ünlü eserini yazmakla meşguldür. Van Woensel ileriki sayfanın dipnotunda Türkçe gibi zor bir dili öğrenmeye gayret ettiğinden ve Türkiye'ye adım atar atmaz en temel kelimelerden bir kayıt defteri (Liber Memorialis) oluşturduğundan söz eder. Ayrıca Hollanda elçiliğinin mütercimi Bay Gasparo Testa'nın (1770-1847) derslerinden faydalandığını söyler. Bu yolda bir buçuk yıl çaba harcamasına rağmen dilin zorluğundan dolayı temel bilgilerden çok ileri gidemediğini fakat kendini ifade edebilecek düzeyde dil öğrenebildiğini kaydeder.¹¹⁸ Van Woensel'in İstanbul'daki Hollanda elçilik görevlilerinden destek aldığı görülür. Hollanda elçisi Baron van Dedem van de Gelder (1743-1820) ve onun sekreteri Johan Frederik Tor ve maslahatgüzar George Ferdinand Kroll onun İstanbul'da karşılaştığı isimler arasında yer alır.¹¹⁹

2.1.3. İstanbul Şehrine Giriş ve İlk İntiba

Van Woensel, Amsterdam'dan İstanbul'a çok yol kat ettiğini (yaklaşık 850 mil) ve başkentte gördüğü eşsiz manzaranın buna değdiğini açıklamıştır. Nüfusu hakkında ise şunları aktarmıştır:

“Eskiden Bizans olan Türk başkenti, Konstantin tarafından IV. yüzyılda kurulmuştur. II. Mehmed'in 29 Mayıs 1453'te burayı fethinden sonra önemli bir büyüme kaydetmiştir. Şu anki nüfusu, Constantine Palæologus zamanında altmış bin

¹¹⁶ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 17-19. Kemal Beydilli, “D'Ohsson, Ignatius Mouradgea”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 9/ 496-497. “Tercümanlık hizmeti yanında Doğu dillerini ve tarihini Avrupaî metotlarla yakından incelemeye başladı. İslâm dünyasının tarih ve medeniyetine karşı büyük bir ilgi duyarak bu konuda orijinal malzemeler ve birinci elden kaynaklar üzerinde çalışmalarını sürdürdü.” Van Woensel İsveç Kralı'nın bakanı “Gerard Balthazar von Heidenstam” (1747-1803) ile literatür noktasında aydınlatıldığını ve onun tarafından Muradgea d'Ohsson'un henüz basılmamış eseri (“Tableau général de l'Empire othoman”) hakkında bilgilendirildiğini nakleder. Van Woensel ücretinin çok yüksek olduğu (600 Hollanda guldeni) ve kimseden de ödünç alamadığını için bu eseri okuyamadığını belirtir.

¹¹⁷ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 18,19.

¹¹⁸ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 21,22.

¹¹⁹ Van Woensel, *Aantekeningen I*, XVI, 21,22, 53-65.

kişilik olan nüfusunun on katıdır.”¹²⁰ “Büyük bir şehrin veya ülkenin nüfusunu tahmin etmek söz konusu olduğunda, insan sayısının sinek sayısı gibi çok verildiğini fark ettim. Parisliler, Londralılar başkentlerinin gerçek nüfusunu yüzbinlerce büyütme için yarışıyorlar. Konstantinopolis’i yanlış sunmak gibi bir kaygım yok. Tahmin edilebileceği kadarıyla, nüfusu altı ila yedi yüz bin kişi arasındadır ve ayrıca artmaktan ziyade azalıyor gibi görünüyor.”¹²¹

Van Woensel, İstanbul limanından övgüyle söz eder: “Bu görkemli ve eşsiz başkent in büyük süslerinden biri de limanıdır. Dünyanın en büyük, en temiz, en derin ve en güvenli yollarından biridir; kuzey ve güney rüzgârları gemilerin sürekli gelişine ve ayrılmasına neden olur.” Van Woensel denizin gemilerle dolu olduğuna dikkat çeker:

“Güneş in doğduğu andan battığı yere kadar şayka¹²², piyade, kayıklar la (saiken, piadés, caiken) kaynıyor. Bu kadar yoğun bir kalabalığın ortasında, kolayca alabora olan hafif tekneler arasında, kaçınılmaz olan kazaların önlenemesi, kürekçilerin eşsiz maharetleri ve inanılmaz hamleleri sayesinde. Tüm tekneler çok düzgün yapılmış, oymalar ve yaldızlı yaprak işlemleri ile süslenmiş ve girintili çivi başları kırmızı cila ile kaplanmış tır. Çürük cevizden yapıldıkları için o kadar hantaldırlar ki en ufak bir darbe onları savurur. Bu limanın rıhtımı olmadığı için sallanan kalaslardan oluşan iskele, büyük mücadele göz önüne alındığında her zaman tehlikesiz değildir: Hele güneyden esen rüzgârlar suyun güçlü bir şekilde dalgalanmasına neden olduğunda daha da tehlikelidir.”¹²³

Van Woensel İstanbul’un güzelliğini Avrupa’daki büyük şehirlerle kıyaslayarak şu yorumu yapar:

“Tüm Avrupa’yı ziyaret etmiş ve Napoli, Lizbon, Bordeaux ve St. Petersburg gibi anlatılamayacak kadar ihtişamlı şehirlerde bulunmuş ve fevkalade güzel dört şehri tanıyan seyyahlarla birkaç kez bir arada bulundum. İstanbul’un bu saydığım şehirleri gölgede bıraktığı konusunda kolayca fikir birliğine vardılar. Başkent in görkemi kadar doğal konumu, sakinleri ve birçok büyük olaya sahne olması nedeniyle Türkiye de önemlidir. Bu nedenle -özellikle son zamanlarda- birçok gezginin

¹²⁰ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 14-16.

¹²¹ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 24.

¹²² Karadenizde kullanılan bir gemi olan “şayka” Macarcadan gelir. Marek Stachowski, “Türkçe şayka ‘güvertesiz bir çeşit savaş kayığı’ Kelimesinin Macar Kökeni Üzerine Bazı Düşünceler”, *Dil Araştırmaları 14 (Bahar 2014)*, 23-26. “Piyâde” ise İtalyancadan gelir ve yolcu taşımacılığında kullanılır. Seyr-u Sefa Turizm ve Denizcilik, “Tarihçe”, (Erişim 25 Aralık 2022); Laban Kaptein, *PvW Commentary to Preface Bundle one and Bundle two*, (Ash: Privately Published, 2015-2019), 129.

¹²³ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 68,69.

heyecanlı merakının kendini gösterdiği bölge olmuştur. Bu şehir ile ilgili aldığımız haberlerin gerçeklerden uzak olduğunu görüyoruz.”¹²⁴

2.2. İstanbul’un Semtleri

2.2.1. Boğaziçi ve Çevresi

Van Woensel İstanbul Boğazı’yla ilgili birkaç tarihî bilgi paylaşır:

“Avrupa’yı Asya’dan ayıran çok dar olan Boğaz’da -Avrupa’nın en uç noktasında- Rumlar Bizans’ı kurdular. İstanbul Boğazı’nın bir kolu olarak değerlendirilebilecek olan Konstantinopolis limanı, yakın zamanda Altın Boynuz (Haliç) adını almıştır. Altın sıfatı, en uzak ülkelerden gelen her rüzgârın güvenli ve geniş Konstantinopolis limanına estiği zenginliklerin ifadesiydi. İki küçük derenin bir araya gelmesiyle oluşan, dipleri temizlemeye ve periyodik balık sürülerini bu uygun girintiye çekilmeye davet eden Lycus nehri¹²⁵; sürekli bir tatlı su kaynağı olan limana boşalır. Bu denizlerde gelgitlerin iniş çıkışları pek hissedilmediğinden limanın sabit derinliği, gemilerin yardım almadan mallarını rıhtımlara indirmesine olanak tanır ve birçok yerde en büyük gemilerin pruvalarını¹²⁶ evlere dayadığı gözlemlenmiştir.”¹²⁷

Van Woensel, şehirle ilgili olan izlenimlerine İstanbul sokaklarıyla devam eder: “Tüm sokakların düz ve tüm evlerin aynı yüksekliğe, cepheye ve tarza sahip olmayacağını kabul eden herkes için İstanbul, nahoş olmaktan uzaktır.” diyerek sokakların standart bir görüntüye sahip olmadığını vurgular. İstanbul’da sokakların darlığından söz ederken tüm eski şehirlerin bu kusurdan mustarip olduğunu hatırlatır ve Paris’in de dar sokaklarının olduğunu ifade eder. İstanbul sokaklarında birçok evin caddenin her iki tarafında karşılıklı olarak aşağıdakilerin üzerine çıkıntı yapan balkonlarla inşa edildiğini ve sokakların oldukça dar olduğu yerlerde en üst kat cephelerinin birbirine yaklaşmasına neden olduğunu söyler. Fakat burası epeyce ısındığında– bu mimarının- serinletme aracı olarak hizmet ettiğine dikkat çeker.¹²⁸ Van Woensel normal şartlarda İstanbul sokaklarının kuru ve temiz olduğunu aktarır. Sadece engebeli arazi nedeniyle sağanak yağışlar sırasında suyun alt alanlarda biriktiğini ve bir süre orada kaldığı için sokakların kirli bir

¹²⁴ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 17.

¹²⁵ Rumca: “Liko”s nehri / Bayrampaşa Deresi.

¹²⁶ Geminin baş /burun kısmıdır.

¹²⁷ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 28-29.

¹²⁸ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 35-36.

görüntü yaratabileceğinden söz eder. Paris'te de durumun farklı olmayacağına dikkat çeker.¹²⁹

Sokak hakkındaki izlenimlerine devam eden Van Woensel, İstanbul, İzmir ve Asya'nın önemli olan tüm şehirlerinde evlerin kenarlarına yol boyunca, caddenin geri kalanından biraz daha yüksek kaldırım taşlarıyla (küçük taşlarla) düzenlendiğini ifade eder. “Su ve çamurun daha iyi akması için meyilli olarak döşenen bu patikanın darlığı, bazen kenara çekilmeyi zorlaştırıyor ve genellikle geçiş hakkı talep ettiği için Müslüman ve Hristiyanların sık sık kavga etmesine neden oluyor.”¹³⁰

Van Woensel, İstanbul'un neredeyse tüm sakinlerinin yazlık ve kışlık olmak üzere iki farklı yaşam alanının olduğunu bildirir. Kişinin eğer bir Türk ise yılın sekiz ayını Asya'da geçirdiğini diğer kesimin ise Boğaz, Tarabya, Büyükdere etrafındaki köylerde ve Belgrad'ın iç kesimlerinde yaşadıklarını aktarır. Sadece yazın değil kışın da temiz hava almak için buralara geldiğini anlatır.¹³¹

2.2.2. Ortaköy ve Çevresi

Van Woensel Ortaköy ve çevresi hakkındaki izlenimlerine burada bulunan mezarlıklarla başlar ve Müslümanların mezarlıklarla içi içe yaşamasına şaşırarak şu ifadeleri kullanır:

“İstanbullular için bir gezinti yeri işlevi gören şeyin ne olduğunu asla tahmin edemezsiniz: mezarlıklar! Bunlar, bir halka duvarla çevrilmemiştir ve başka yerlerde alışılmış olan kasvetli manzaralar da yoktur. Genellikle her mezarın yanına bir selvi dikilir. Bu ağaç porsuk ağacı ve kavak gibi hüznü bir dokunuşa sahip olsa da genel anlamıyla alışılmadık derecede hoş olmaktan geri kalmaz. Tıpkı Pera'nın dışındaki mezarlıklar gibi bakışlar nereye dönerse dönsün düşünceler nereye kayarsa kaysın hiçbir arazi parçası bu kadar güzel, bu kadar zengin, bu kadar ilginç değildir.”¹³²

Van Woensel Batılılarca yerilen Türklerin; insanların ziyaret ettikleri camileri mezarlığa dönüştürmeyip ölü ve canlıları birbiriyle karıştırmama hassasiyeti gösterdiklerine dikkat çeker. Van Woensel Ortaköy'ü çevreleyen alanları aktarır:

¹²⁹ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 37-38.

¹³⁰ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 38.

¹³¹ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 39.

¹³² Van Woensel, *Aantekeningen I*, 40-41. Pera: Beyoğlu.

“Bu banliyönün hemen dışında, Boğaziçi'nde bir köy olan Ortaköy'e yakın olan tepeler görülür. Çevredeki mezarlıklar ise her türlü kıyafetle yürüyen insanlarla doludur. Bakışları biraz yana kaydırarak Dolmabahçe'nin hoş vadisi görülebilir ve yüzünüzü güneye çevirdiğinizde Marmara Denizi, Propontis¹³³ görülür; Ufku sonunda, Bitinya'daki Olimpos Dağı; Saray'ın ön köşesinden, Üsküdar ve Kalsedonya şehirleri, bugünkü Kadıköy, Adalar ve İzmit Körfezi'nin giriş kısmı (İnsmid/Nicomedia) görülür. Kişi Karadeniz etrafında dönerse Avrupa ve Asya'daki en güzel köyleri görecektir.”¹³⁴

Van Woensel İstanbul ile ilgili gözlemlerine şöyle devam eder:

“Türk yerleşkesinin durumu, eşsiz güzelliği, üstelik çok kutsanmış; siyah ve beyaz denizler gibi süt açısından çok zengin iki göğüs tarafından sürekli beslenir (büyük bir beyefendi onlara böyle derdi). 42° kuzey bölgesinde yer alan bu akıntı, hayatı güzelleştirecek her şeyle birlikte akmaktadır. Ve bu akıntı hüküm sürerse buraya bol miktarda bereket gelmeye devam edecektir. Son Rus savaşının yol açtığı hayat pahalılığına rağmen Konstantinopolis'te ekmek, et, balık, şarap, sebze ve tüm çiftlik ürünleri çok ucuz bir fiyata alınabilmektedir.”¹³⁵

İstanbul'un vebanın çıkış yeri olduğunu düşünenlere şunları aktarır:

“Yüzyıllardır veba için bir üreme alanı olarak etiketlenmiş bir şehrin sağlıklı olduğunu iddia etmek tuhaf görünüyor. Bununla birlikte bu büyük şehrin atmosferinin sağlıklı olmadığını düşünenler; beyanımın tuhaf, abartılı veya paradoksal olduğunu düşünebilir. Neredeyse her zaman var olan veba kendi bölgelerimizdeki çiçek hastalığı, kızamık ve boğmaca gibi yaygın olan hastalıklar gibidir.”¹³⁶

Burada Van Woensel vebanın havayı kirlettiğini ve vebanın hava yoluyla bulaştığına inananlara bunun öyle olmadığını açıklar. Havanın temiz veya kirli olmasının salgın hastalıkla ilgisinin olmadığını söyler ve vebayla ilgili bilimsel çalışmalara referans verir. Van Woensel lazaret / kordon¹³⁷ denilen karantina önlemleri sayesinde hasta bir bölgenin

¹³³ Marmara denizinin antik adı: “Propontis.” Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla büyük İstanbul Tarihi, “Eski Çağ'da İstanbul Topografyası”, (Erişim 10 Aralık 2022).

¹³⁴ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 41-42.

¹³⁵ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 44.

¹³⁶ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 46.

¹³⁷ Güliden Sarıyıldız, “Karantina”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/ 463-465. “Lazaret / kordon”: iki bölgeyi birbirinden ayıran karantina bölgesi: “Osmanlı Devleti karantina usulünü uygulamaya başladığında bu kelimenin yerine daha çok “usûl-i tehaffuz”, karantina yeri olan “lazaret” veya “lazarettoya” karşılık da “tehaffuzhâne” tabiri kullanılmıştır.”

sağlıklı bölgeyi hasta edemediğine dikkat çekerek Levant¹³⁸,taki Frenklerin¹³⁹ vebalı insanlarla bir arada yaşamalarına rağmen onlarla temasta bulunmaktan titizlikle sakındıklarında hiçbir şey olmadığına dikkat çekmiştir.¹⁴⁰

2.3. İstanbul'un Mimarî Yapıları

2.3.1. Yedi Kule Kalesi

Van Woensel Yedi Kule Kalesini şöyle tarif eder; “Marmara Denizi'nden geldiğinizde gördüğünüz ilk şey, Yedi Kule Kalesi'dir. Burası Konstantinopolislerin zindanlarıdır.”¹⁴¹ diyen Van Woensel, “Mimarisine bakıldığında, bu hapisanenin başkentin önceki sahibinin bir eseri olduğunu varsayıyorum. Yarım düzine asır önce bu kale Beyaz Deniz'e karşı bir savunma sağladı; ama bugün gülle yerine kavrulmuş elma ile alınabilir.” diyerek kalenin artık savunma sağlayamayacağına dikkat çeker.¹⁴²

2.3.2. Saray

Yedi Kule'yi geçtikten sonra Sultan'ın Sarayı'na¹⁴³ gelen Van Woensel bu sarayı görmemiş ama başka kralların ve hükümdarların saraylarını görmüş gezginlerin-hayallerinde iki kanat arasında- geniş bahçelere giden büyük ön avlulara yaklaşan geniş, görkemli bir yapı hayal edeceklerini ifade eder. Ancak Van Woensel İstanbul'daki Saray'ın hayal edilen bir saraydan farklı olduğunu; sayısız büyük, orta ve küçük yapılardan oluştuğunu söyleyerek saray mimarisini düzensiz bulunduğunu ifade eder:¹⁴⁴

“Tüm binaların çatıları kurşunla kaplıdır, Sultan'ın sarayının veya kraliyet yapılarının ayırt edici işareti olan yaldızlı hilallere sahiptir. Doğu tarzında inşa edilmiştir. Çevresi burayı başkalarının gözünden gizlemek için uzun ve sık ekilmiş

¹³⁸ Şerafettin Turan, “Levant”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2003. 27/ 145-147. *Levant*: Doğu Akdeniz ticareti.

¹³⁹ Osmanlıların Avrupalılara verdiği ad.

¹⁴⁰ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 47.

¹⁴¹ Kaptein, PvW, 107, 108: Zülfiye Koçak, “1787-1792 Osmanlı Rus Savaşında Değişen Dengeler ve Yaş Antlaşması”, *Tarih İncelemeleri Dergisi* (Aralık 2017) 32/2, 463: Sinan Yüksel, “Nikola Makroyani'nin Eflâk Voyvodalığı (1786-1790)”, *Gazi Akademik Bakış* (Aralık 2021) 15/29, 100. Van Woensel Rus diplomat “Yakovlevich Bulgakov” (Yakov Bulgakov) gibi önemli isimlerin burada (Ağustos 1787'den Kasım 1789'a kadar) hapsedildiğini nakleder, sadrazam'ın ona bir saat mühlet verdiğini, Kırım'ın iadesi için evrak imzalamasını istediğini ve yapmadığı takdirde yedi kule zindanına hapsedmekle tehdit edilmesi ve Bulgakov'un bu hapisanede sekiz yüz on iki gün kaldığını bildirir.

¹⁴² Van Woensel, *Aantekeningen I*, 51.

¹⁴³ Topkapı Sarayı.

¹⁴⁴ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 51.

Selvilerle çevrilidir. Padişah ve maiyetindekiler casusluğa müsamaha göstermezler. Dünyada teleskop ve dürbünlerin varlığından haberdar oldukları için Beyoğlu'nda bir tepenin üstünde kurulu yabancı elçilerin belli bir yüksekliğin üzerinde evlerini yapmalarına bile izin vermiyorlar.”

Saray'ın mimari düzensizliğine rağmen onun eşsiz ve etkileyici bir yapı olduğunu ve yabancı gözlerden korunduğunu ifade eder.¹⁴⁵

2.3.3. Ayasofya Camii

Ayasofya Camii'ne gelince Van Woensel bu yapının kendisinde bıraktığı etki hakkında şunları söyler:

“Saray'ın ana kapısı güzel bir çeşme ile süslenmiş, düzensiz ama güzel bir avluya çıkar. Cephelerinden biri, Justinianus döneminde iki Rum mimar Anthemius ve Isidorus tarafından inşa edilen muhteşem Ayasofya tapınağından oluşuyor ve bu eserler eski olsa da daha uzun yaşayacaklardır. Türklerin görüntüye (insan tasvirine) benzeyen her şeyden nefret etmesinden dolayı buradaki mozaik sanatlarının bozulduğuna inanıyorum. Fakat dünya üzerindeki en büyüklerinden biri olan bu binanın geri kalanı hayret verici derecede iyi durumdadır ve zarar görmemiştir. Bu kilisenin¹⁴⁶ her tarafında namaza başlamadan önce abdest almak için çeşmeler vardır (Muhammed'in dini reçetelerinden biri).”¹⁴⁷

Bu camilerin yanında bir, iki, dört veya altı sarmal minarelerin olduğuna değinen Van Woensel, minarelerin cami yükseklikleri (genişlikleri) ile orantılı olarak yapılan eşsiz bir yapıda olduklarını söyler. “Bu minarelerin çevresinde Müminlerin duaya çağrıldığı bir, iki, üç balkon vardır. Türkler çan kullanmazlar.” diyerek Cami'nin mimarisine dikkat çeker.¹⁴⁸

2.3.4. Konaklar

Van Woensel şehirde karşılaştığı konakları şöyle anlatır:

“Şehrin bu bölgesinde¹⁴⁹ en göze çarpan şey büyük efendilerin geniş avlulu konaklarıdır. Bu evlerin ortasında genellikle etrafı sofalarla çevrili geniş bir salon

¹⁴⁵ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 52-53.

¹⁴⁶ Van Woensel Ayasofya için “kilise” ifadesini kullanmıştır.

¹⁴⁷ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 53-54.

¹⁴⁸ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 53,54.

¹⁴⁹ Ayasofya civarı kastedilmektedir.

bulunur. Bu salonlardaki sütunların çoğu sıradan ölçülere sahiptir ve Prusya-mavimsi mermer kaplıdır. Bazı pencereler küçük fiskiyeli bahçelere, küçük parke taşları ile düzenlenmiş patikalara ve bol miktarda yıldızla süslenmiş çitlere açılır.”¹⁵⁰

Van Woensel konakların bahçelerini Hollanda’nın Zaandam şehrindeki evlerin bahçelerine benzetir:

“Zaandammerlar¹⁵¹ bahçe tasarım sanatını Türklerden mi yoksa Türkler mi Zaandammerlar’dan öğrenmişler bir kenara bırakarak iki tarafın işçiliği de bir bakladaki iki bezelye kadar benzerler, tek fark onlarınkinde daha fazla ve daha güzel ağaçlar var. Onlardan biri bizde ender bulunan çınar ağacıdır ancak evrensel olarak bilindiği gibi Türkler tarafından çok saygı duyulan bir ağaçtır. Öyle ki, Babıali’de çok saygı duyulan bir yabancı elçinin bu ağaçlardan birkaçını Belgrad Ormanı’nda devirmesine çok üzüldüler.”¹⁵²

Van Woensel konakların etrafının ağaçlarla çevrili olmasını iklimin çok sıcak olmasına bağlar ve gölgelendirme amacıyla bolca ağaç dikildiğine dikkat çeker. Hatta bazen sokaktaki evlerin ağaçların hizasında inşa edildiğini söyler ve ağacın İstanbullular için önemli olduğunu vurgular.

2.3.5. Bedesten (Kapalıçarşı)

Van Woensel konakları geçtikten sonra bedestene gelir ve burayı tamamen tuğladan inşa edilmiş küçük bir kasabaya benzetir. Bedesteni para dışında her şeyin satılık olduğu bir alışveriş bölgesi olarak tanımlar: “Tüm uluslardan tüccarların gün doğumundan gün batımına kadar hızlıca bir ticaret yapmaya çalıştığı yerdir.” Ayrıca geceleri kapalı olmasının hiçbir tehlikeye mahal vermediğini belirtir. Van Woensel bölgede Tiryakilerin (“Theriaki”/“Opiumflokkes”) uğradığı kahvehanelerin olduğunu da aktarır ve Tiryaki’nin içki içenden daha sarhoş görüldüğünü söyler.¹⁵³

¹⁵⁰ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 55.

¹⁵¹ Kuzey-Hollanda, Amsterdam’ın kuzeyinde tipik Hollanda köy evleri bulunur ve günümüzde müze olarak faaliyet gösterir.

¹⁵² Van Woensel, *Aantekeningen I*, 55-57.

¹⁵³ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 57,58. Van Woensel, “Opium” için Dr. Karaca (1695-1780) adlı kişinin Latince “aurum potabile” adını kullandığını ve bunun bir çeşit hasta ruhun iyileşmesini sağlayan “içilebilir altın” / “liquid gold” olduğunu söyler. Kastedilen şey büyük olasılıkla afyondur. Mehtap Demir, “Osmanlı Eğlence Hayatında Bir Alt Kültür Müzikli Kahvehane: Amani Kahvehaneleri”, *Folklor/Edebiyat* 24/93 (2018), 40.

2.3.6. Hipodrom (At Meydanı)

Van Woensel, Hipodrom veya At Meydanı'ndan İstanbul'un ünlü bir meydanı olarak bahseder; "Eski zamanlarda bu alan, Rum olan herkes tarafından tanınabileceği gibi atlar için bir yarış pisti olarak kullanılıyordu." O; Türklerin burada artık cirit oynadığını, büyük bir güçle ciridi yüzlerce adım ileriye atabildiklerini ve kazananın kahraman ilan edilerek adının taşta kazındığını böylece şeref sahibi olduğuna dikkat çeker.¹⁵⁴ Van Woensel bu meydanın Paris'teki Place de Victoire¹⁵⁵ ya da Vendôme¹⁵⁶dan biraz daha geniş olduğunu ifade eder. Çevredeki evlerin güzel bir görüntü oluşturmamasına rağmen Sultan Ahmed Camii'nin bu alanın bir kenarını tamamen kapladığını ve güzel bir görüntü yarattığını belirtir. Bu meydanda bulunan ortada birbirine dolanmış iki yılanın oluşturduğu bir tür metal sütunun¹⁵⁷bulunduğuna temas eder.¹⁵⁸

2.3.7. Ahşap Evler

Van Woensel, İstanbul'daki evlerin ahşaptan inşa edildiği bilgisini aktarırken sıkça yangın çıktığına hatta bazı mahallelerin tamamen yanmış olduğuna vurgu yapar: "Yukarıda belirtildiği gibi depremler nedeniyle bu başkentteki evlerin hafif ahşap yapılardan oluşmasına dikkat edilmelidir. Sıcak yaz ikliminin kuruluğu ve kanalları olmayan bir şehirde sudan uzaklık -bu şartlar altında ne kadar aydınlanmış olursa olsun- herhangi bir ulusta sık sık yangın çıkmasına neden olur." Van Woensel önlem olarak şu ifadelerine yer verir: "Evlerin ahşap dış duvarlarına kil ve kireç karışımı sıvanırsa ve çatılara arduaz konursa muhtemelen yangın daha az hasara yol açacaktır. Bu durumda ateş ve alevler daha az tutunacaktır. Ayrıca bu önlemler yangını geciktirici olabilir."¹⁵⁹Devamında yanan evlerin yerine yeniden ev inşasının yavaş ilerlediğine dikkat çeker: "Kerestenin çoğunun geldiği Karadeniz'deki gemi trafiğinin azalması, son Rus savaşından¹⁶⁰ bu yana yaşam maliyetlerinin artması; bunun sonucunda ücretlerdeki artış

¹⁵⁴ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 60, 61.

¹⁵⁵ Fransa'da büyük bir meydan.

¹⁵⁶ Fransa'nın merkezinde bulunan bir bölge.

¹⁵⁷ Yılanlı Sütun.

¹⁵⁸ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 59,60.

¹⁵⁹ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 61,62.

¹⁶⁰ 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşın'dan bahsedilir. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 365-472.

ve halk arasında daha az refah ve zenginlik, yanmış mahallelerin yeniden inşa edilmesini yavaşlatıyor.”¹⁶¹ Van Woensel ilerleyen sayfalarda yangın konusuna tekrar değinir.¹⁶²

2.3.8. Su Kemerleri

Van Woensel, dikkatini çeken bir diğer yapı olan su kemerleri hakkında şunları aktarır: “Amsterdamlılar Raadhuis¹⁶³’leriyle övünebilir ve ona dünyanın sekizinci harikası diyebilir. Londralılar, St. Paul kiliselerine düşkün olabilirler. Ancak Konstantinopolisliler, Burgaz’daki tüm gezginlerin hayran olduğu su kemerleriyle gurur duymaya ve onları insanoğlunun yaptığı en cesur eserlerden biri olarak görebilirler.” diyen Van Woensel bunları Müslümanların inşa ettiğine inanmayanlara karşı en az bir veya ikisinin gözlemlediği kadarıyla elli yıllık olduğunu dolayısıyla kesin bir şekilde Müslümanlara ait olduğunu söyler. “Bu su kemerleri, başkentten yaklaşık üç mil uzaklıkta, Burgaz’da bulunmaktadır. Onları ziyaret ettiğimde birbirine yakın, bazıları diğerlerinden biraz daha büyük, beş tane saydım ve hepsi çok iyi durumdadır.” diyerek su kemerlerinin edindiği bilgilere göre yaklaşık dört yüz yetmiş çeşmeyi beslediğini belirterek su kemerlerinden büyük bir övgüyle söz etmiştir.¹⁶⁴

2.4. İstanbul’da Yaşam

2.4.1. Rum Mahallesi (Fener)

Van Woensel, Rum milletinin yüksek soylularının yaşadığı Rum mahallesi Fener hakkındaki gözlemlerine yer verir ve Osmanlı İmparatorluğu tarihini yazan ünlü Prens Dimitri Cantemir’in (Kantemir) (1673-1723)¹⁶⁵ burada yaşamış olduğuna değinir. Burada

¹⁶¹ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 61,62.

¹⁶² Ahmed Cevdet Paşa, *Târih-i Cevdet*, (İstanbul: 1309), 174; Derviş Mustafa Efendi, *1782 Yılı Yangınları*, haz. Hüsametdin Aksu, (İstanbul: 1994), 21-25; B. J. Slot, “The Fires in Istanbul of 1782 and 1784 According to Maps and Reports by Dutch Diplomatic Representatives”, *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 0 / 4-5, (Mart 2012), 47-60. 1782 ve 1784’te de İstanbul’da büyük bir yangın çıktığı ve şehrin neredeyse üçte ikisinin yandığı nakledilir.

¹⁶³ Amsterdam “Royal Palace” / “Dam” meydanındaki saray.

¹⁶⁴ “Kemerburgaz, Kırkçeşme, Moğlova su tesisleri” kastedilmelidir. Van Woensel, *Aantekeningen I*, 91-93; Kaptein, *PvW*, 162; Kazım Çeçen, “Sinan’ın Yaptığı Su Tesisleri.” *Mimarbaşı Koca Sinan: Yaşadığı Çağ ve Eserleri*, ed. Sadi Bayram (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1988), I/420-440.

¹⁶⁵ Mihai Maxim, “Cantemiroğlu (Dimitrie Cantemir)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/ 320-322.

aynı zamanda Hospodarların, yani Eflak ve Boğdan prenslerinin de gelip yaşadıklarını söyler.¹⁶⁶ Devamında şunları ekler:

“Bu arkadaşlar aralarında ne kadar güç yarışına da girseler, şehzade olsun ya da olmasın, alt düzeyde bir Türk erkeğinin bile bu kişilere karşı gösterdiği kibir inanılmazdı. Rumların tüm yaşamı boyunca bu aşağılanmaya alıştığı doğrudur. Büyük bir güven ve prestij sahibi olan ve Hospodar'a terfi ettirilen Babıali Dragoman'ının (tercüman) bir Müslüman'ın cübbesinin eteğini diz çökmüş bir halde öptüğünü birçok kez gördüm.”¹⁶⁷

Türklerle-azınlıkların ilişkisine temas eden Van Woensel, oldukça düzgün giyimli bir Müslüman'ın bir odaya girdiğinde tüm topluluğun (Yahudiler, Ermeniler, Rumlar kim olursa olsun) kendisine saygı gösterdiğinden söz eder:

“Türkler girdikleri mekâna ya da orada bulunan önemli kişiye dikkat etmeden - görgü kurallarına bakmaksızın- en iyi koltukta yerini alıyorlar. Hatta çoğu zaman küstahlığı öyle bir noktaya taşıyacaktı ki kendisi değersiz bile olsa oturduktan sonra evin efendisine: “Otur.” diyecek ve bunu karşısındakine bir nezaket göstergesi olarak satacaktır.”¹⁶⁸

Öte yandan alt düzeydeki bir Müslümanın kendi dindaşından olmadıkça hiçbir zaman seçkin bir kimse için ayağa kalkmayacağına değinir. Bir Türk'ün Türk (Müslüman) olmayana hizmet edemeyeceğinden bahseder ve Hristiyan birinin Türk birini hizmetine almak istiyorsa bunun büyük bir tartışma ve soruna yol açabileceğine dikkat çeker. Müslümanların dinlerinin bunu hoş karşılamadığını söyler. Yeniçerilerle ilgili bir örnek verir: “Beyoğlu'nda yabancı elçilere gardiyanlık yapan ve ayda sekiz, dokuz, on kuruş maaş alan yeniçerilerin elçilerin önünde sandalyelerinde kıpırdamadan hatta ağızlarındaki sigarayı dahi çıkarmadan oturduklarını seyrederken kaç defa çileden çıkmadım.” Van Woensel, bu duruma dipnotunda açıklama getirmek ister: “Burada bunun cehaletten veya kabalıktan kaynaklanmadığını anlayın. Türklerin kendi aralarında güzel edep, görgü ve törenleri vardır. Onlar kendilerine ve dolayısıyla bir başkasına ne yapılması gerektiğini çok iyi bilirler.”¹⁶⁹ diyerek dışarıdan kabalık gibi görünen davranışların Türk kültürüne has bir davranış olabileceğine vurgu yapar.

¹⁶⁶ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 62,63.

¹⁶⁷ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 63.

¹⁶⁸ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 64.

¹⁶⁹ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 64-65.

2.4.2. Yahudi Mahallesi (Balat)

Van Woensel Rum mahallesinden sonra Yahudi mahallesiyle ilgili gözlemlerini aktarır: “Şimdi girilen Yahudi mahallesi, önceki ikisi kadar büyük değil. İlkinden daha kirli olduğunu söyleyemem. Rumlarınki bana en pis gibi görünüyor. Sanayi Yahudilerden ayrı düşünülemez, zenginlik en çok burada aranmalıdır. Zira Müslümanlar sermayelerini onların ellerine emanet etmeyi tercih ediyorlar, onlar da bunu ticarete dönüştürüyor.”¹⁷⁰ Van Woensel, bu mahallelerin (Fener ve Balat) zengin insanlarla dolu olduğuna dikkat çeker. “Birçok Ermeni tüccar, Boğaz'ın Avrupa yakasında önemli eğlence evlerine (lusthuizen) sahiptir. Ancak Frenkler; yabancı elçiler Müslümanlara rağmen bu durumu umursamazlar, öylesine özgür davranırlar ki Berat sahipleri (Baratarissen) bile onlar kadar özgür davranmaya cesaret edemez.”¹⁷¹

2.4.3. Tophane

Van Woensel, farklı mahalleleri dolaştıktan sonra Tophane'ye gelir ve burada bulunan hamamlar hakkındaki gözlemlerini aktarır. Tophane adının nereden geldiğini açıkladıktan sonra bu konuda fazla tecrübesi olmamasına rağmen hepsi metalden yapılan Türk topçu silahlarının çok uzun ve ağır olduğundan bunun yerine demirden yapılmasının daha mantıklı olabileceğinden söz eder. Sonrasında Tophanede bulunan en büyük hamamlardan birine rastladığına değinir ve Ruslarınkiyle bir kıyaslama yapar:

“Bahse girerim, yarım düzine yazar bunları zaten tanımlamış olmasaydı o zaman onlar üzerinde uzun uzun konuşmak için büyük bir zekaya sahip olurum. Şimdi burada sadece şunu belirteceğim ki yeryüzünde bu noktada Türkler ve Ruslardan daha farklı iki ulus düşünülemez. Eskiler arasında tevazu ve edep hâkimdir; asla iki cinsiyet aynı anda yıkanmaz. Mavi çizgili bir keten, yıkananların beline öyle bir maharetle sarılır ki en ağırbaşlı gözler bile bundan rahatsız olmaz. Banyodan önce ve sonra odalarda dinlenilir.”¹⁷²

Van Woensel, Rus hamamlarının oldukça sıcak olduğunu ve insanların karışık halde yıkandığını söyler:

¹⁷⁰ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 67.

¹⁷¹ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 67-68.

¹⁷² Van Woensel, *Aantekeningen I*, 70,71.

“Rus buhar banyolarında durmadan sıcak su serpilen yüksek ateşli bir fırın vardır. Ortaya sürekli yüksek dereceli sıcak buhar verilir. Burada anne, baba, erkek kardeş, kız kardeş, gençler, hizmetçiler, tanıdıklar ve yabancılar, hastalar, sağlıklılar; tek kelimeyle insanın her hali ve durumu, kiliseye gidenler kadar çeşitli, pür doğallıkla¹⁷³ bir aradalar. Ne manzara ama!”

Van Woensel Türk hamamıyla ilgili detay verir:

“Bu hamamlar oldukça büyük binalardır, ışık sadece yukarıdan gelir. Önce büyük bir salona girilir, duvar kenarlarında ve ortada sofa (oturma yerleri) vardır. Buradan yavaş yavaş sıcak bölüme geçilir. Hamama giren her kişinin başında bir görevli vardır, müşterinin üzerine uzun bir peştamal sarar, tahta terlik verir. Girişteki yerler tahtadandır. Biraz ilerledikten sonra mermer kaplı hamama geçilir, hamam görevlisi sizi yün lifle köpükler sonra kurna başına geçip yıkanırınız.”¹⁷⁴

2.4.4. Galata

Mahalle anlatımına Galata ile devam eden gezgin Tophane’den Galata’ya gelebilmek için Frenklerin geçiş ücreti ödediği gümrüğe uğradıktan sonra balık pazarına geldiğini ifade eder. Van Woensel, Türklerin neredeyse hiç tanımadıkları bir yemek olan balığa karşı iştahsızlıklarından bahseder. “Balık pazarı Rumlar sayesinde, hâlâ bol miktarda balıkla dolu olsa da pazar büyük değildir. Çünkü çevredeki sular bize yabancı olan balıklarla doludur. Elimde tek bir ihtiyolojik¹⁷⁵ yazar olmadığı için envanterlerini buraya eklemiyorum” diyerek Türklerin balığa karşı iştahsızlıklarına dikkat çeker.¹⁷⁶

Balık pazarından sonra Galata’ya geçen gezgin, birçoğu tuğladan yapılmış evlerin yapımındaki farklılıkların hemen dikkat çektiğinden söz eder.¹⁷⁷ “Bu mahalle, esas olarak Provence’ın ve Languedoc’un¹⁷⁸ kısmen varlığını sürdürdüğü Levantin ticaretinin yarısını yöneten bir ulus olan Fransız tüccarların çoğu için ikametgâh görevi görüyor.” Van Woensel, bu yerin eğlence evleriyle de ünlendiğine değinmiştir.¹⁷⁹

¹⁷³ Çıplaklık kastedilir.

¹⁷⁴ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 70-72.

¹⁷⁵ İhtiyoloji: balık bilimi.

¹⁷⁶ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 73.

¹⁷⁷ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 74.

¹⁷⁸ Eski Fransız bölgeleri.

¹⁷⁹ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 74-75.

2.4.5. Pera (Beyoğlu)

Van Woensel, burada kendi milletinin de olduğunu vurgulayarak Pera hakkında bilgi verir:

“Burada, kendi aralarında küçük bir topluluk oluşturan yabancı elçiler, tüccarlar, Frenkler yaşıyor. Herkes birbirinin içini dışını bilir ve bu toplum gıybetten ve kötü sözlerden rahatsızlık duyar. Bu mahalledeki evler -elçilerinkiler hariç- birbirine o kadar yakın ki birini diğeriyle karıştırmamak elde değil. Kapılar neredeyse birbirine değecekken biraz soğukkanlı olmayan bir yolcunun dışarı çıkarken neredeyse tebeşirle işaretlemesi gerekecektir. Gerçek şu ki çoğu yarı meşgul, yarı boş Rum ve Frenk hanımlarının yoldan geçenleri gözetledikleri kanepelerle donatılmış; tümü çatılı ve aşağıdakiğin üzerine çıkıntı yapan balkonlara sahiptir.”¹⁸⁰

Van Woensel, İstanbul’da hiçbir araç bulunmadığını iddia edenlerin yeterince bilgi sahibi olmadığını söyleyerek tüm dışişleri bakanları ve birkaç tüccarın, Beyoğlu Caddesi’nden İsveç elçisinin en aşağıda bulunan otele kadar ve biraz ötesinde kullanabilecekleri bir fayton bulundurdıkları bilgisini verir. “Ayrıca Konstantinopolis şehir merkezinde, bizim yaygın gördüğümüz posta taşıyıcı arabalarımıza çok benzeyen yüz arabaya¹⁸¹ rastlarsınız.” diyen Van Woensel araçların teçhizatının daha alçakta olduğunu ve yaldızlı oymalarının olduğuna dikkat çeker. Ayrıca Türk hanımlarının panjurların arkasına oturarak bunlarla dışarı çıktıklarını ancak engebeli arazinin genellikle sürücüyü inip atları dizginlerinden tutmaya zorladığına değinir.”¹⁸²

Van Woensel, İngiltere ve Venedik hariç tüm yabancı elçilerin Pera’da otellerinin olduğunu ve Türkler tarafından bu otellere “serail” (saray) adı verildiğini bildirir. Fransız otelinden sonra Hollandalılara ait otelin büyüklük ve prestij bakımından bir başka otelden eksikliğinin olmadığına vurgu yapar;

“Sıfırdan yeni inşa edilmesinden bu yana sadece birkaç yıl geçti. Üç katlı büyük bir ahşap evdir. Merdivenleri geniş ve sağlamdır; salonlarının ve odalarının düzeni iyi durumdadır. Ayrıca gerektiğinde bir değil üç büyükelçinin birlikte kalabileceği

¹⁸⁰ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 75-77. Van Woensel buradaki evler hakkında yanlış aktarım yapan *Ferrières de Sauveboeuf* (1762-1814) adlı kişiyi eleştirir.

¹⁸¹ Vagonlu at arabası/Fayton.

¹⁸² Van Woensel, *Aantekeningen I*, 78.

kadar konuk dairesi verilir, şu an orada kalan Frederik Gijsbeert Baron van Dedem van de Gelder (1743-1820) gibi.”¹⁸³

Van Woensel sokağın ortasından sağa doğru devam edildiğinde içoğlanların kaldığı büyük bir binanın olduğunu ve bu binanın karşısında uzun bir süre kalmasına karşın buradan iç oğlan seçilip saraya götürüldüğüne hiç rastlamadığını aktarır. Van Woensel, dipnotta başkent İstanbul’a geldiğinde Hollanda Büyükelçiliğinin maslahatgüzarı George Ferdinand Kroll (1784-1785) ile tanıştığını belirtir ve kendisinin Pera’da konaklamasına yardımcı olduğu için ona teşekkür eder. Vebalı Frenklerin din adamlarınca tedavi gördüğü hastane haricinde burayla ilgili daha fazla aktaracağını olmadığını ifade eder. Okuyucularına İstanbul’un elinden geldiğince objektif bir tasvirini yapmaya çalıştığını söyleyerek bölümü sonlandırır. ¹⁸⁴

2.4.6. Emniyet, Güvenlik, Ahlak

Van Woensel en aydınlanmış Avrupa başkentiyle Müslümanların başkentinin kıyaslandığında İstanbul’daki şehir yönetiminin (polis/sivil otorite) düzenli olduğuna temas eder. Geceleyin gündüzün olduğu kadar güvenli bir şekilde korkusuzca yürünebileceğine değinir. Tüm şehir ve banliyölerde kısa mesafelerle yerleştirilmiş bekçi evlerinin¹⁸⁵ bulunduğunu aktarır. Her birinin önünde bir Fener’in / sokak lambasının yandığını ve bekçilerin buradan en ufak sıkıntıda koşarak geldiklerini, bazılarının sokaklarda devriye gezdiklerini aktararak Türk polislerini/bekçilerini övmüştür. Ayrıca Amsterdam’la bir kıyaslama yaparak büyük şehir olmasına rağmen İstanbul’un da Amsterdam gibi güvenli bir şehir olmasından dolayı mutluluk hissettiğini söylemiştir. Türk polisinin uyanıklığı ve kontrollü davranmasını her türden ulusun sorun çıkarmasının önlenmesinde önemli bir etken olduğunu aktarır. ¹⁸⁶

Geceleyin şehrin farklı semtlerinin geçitlerinin kapatıldığını, bunun iletişimi engellediğini ve herkesin kendi semtinde kalmasına ve sokakların geceleyin sessiz kalmasına sebep olduğunu ifade eder. Van Woensel bir günde Müslüman İstanbul’da bir yılda işlenen suçtan daha fazla suçun Hristiyan Londra’nın herhangi bir mahallesinde

¹⁸³ Henk Boom, *Onze man in Constantinopel, Frederik Gijsbert Baron van Dedem (1743-1820)* (Zutphen: Walburg Pers, 2012), 20-50. Hollanda’nın 1785-1820 arası İstanbul konsolosu.

¹⁸⁴ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 82.

¹⁸⁵ Fransızca orijinali: “corps-de-garde” İngilizce: “Guard-houses” Flemenkçe: “Koortegaards.”

¹⁸⁶ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 87-88.

işlendiğinin abartı olmayacağını söyler: “Burada on sekiz ay kaldım ve hiçbir zaman hırsızlık, cinayet, yağma, dolandırıcılık, haneye baskınla karşılaşmadım ve kimseden duymadım.” der.¹⁸⁷

2.4.7. Evler, Deprem ve Yangınlar (Afet Riski)

Van Woensel, bu kısımda daha evvel değindiği yangın konusuna tekrar dikkat çekerek bazı öneriler sunmuştur. O; İstanbul’da birçok kez yangın çıkabildiğini söylemiş, bunun ihmalden kaynaklanmadığını ve şehrin konumuyla ilgili olduğunun altını çizmiştir. Depremden dolayı önlem olarak evlerin ahşaptan yapıldığına işaret etmiştir. Yazın havanın bu ahşap evleri kuruttuğunu ve bunun doğanın gereği olduğunu aktarır. “Aynı doğa İstanbul’a güzel bir liman vermiştir.” diyerek zeminin eşitsizliğinden dolayı kıyı şeridine kanalların (gracht/su kanalı) yapılamadığından bundan dolayı çıkan yangınların hızlı bir şekilde söndürülemediğinden söz eder. Bu düzensizliğin Türklere mal edilmemesi gerektiğini, onların bu soruna (yangın) karşı aydınlanmış, tedbirli ve çalışkan bir halktan beklenen her şeyi yaptıklarını söyler. “Her bekçi evinin önünde yangın söndürücü ekipmanlar vardır.¹⁸⁸ Yeniçeri ağasının sarayının önünde bir yangın kulesi /köşkü vardır ki buradan tüm şehir görünür ve burada her zaman nöbet tutulur ki en ufak sorunda müdahale edilir. Her taraftan yangın söndürmek için yardıma koşulur.” Van Woensel Konstantinopolis’in Hollanda gibi kanal zengini bir ülke olmadığı için burada yangınla mücadelenin zor olduğunu belirtir.¹⁸⁹

“Bir yangın çıktığında gece olup olmaması fark etmeksizin orada ilk bulunması gereken kişi sadrazamdır. Eğer yangın Sultan tarafından engellenirse sadrazam oldukça büyük para cezasıyla karşı karşıya kalır. İnsan daha fazla ne isteyebilir?” diyen Van Woensel, su kanallarının yangın söndürmede etkili olabileceğini kaydeder ve bu konuda bazı öneriler sunar. Van Woensel yangın söndürmede Londra’da uygulanan bir yöntemi tavsiye ederken hemen akabinde Türklerin de yenilik karşısında Hollandalılar gibi ilgisiz ve geleneklerine bağlı olduğunu ifade eder.¹⁹⁰ Türklerin sert ve ahlaksız olduklarını iddia

¹⁸⁷ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 88-89.

¹⁸⁸ G.R. Bosscha Erdbrink, *At the Threshold of Felicity: Ottoman-Dutch relations during the embassy of Cornelis Calkoen at the Sublime Porte 1726-1744*, (Ankara: Türk tarih Kurumu, 1975), 64-65; Bu tür ekipmanın (ünlü Amsterdam yangın hortumu) ilk kez “Cornelis Calkoen”ın elçiliği zamanında istek üzerine 1725’te Hollanda devletinden İstanbul’a getirildiği aktarılır.

¹⁸⁹ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 89-90.

¹⁹⁰ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 90-91.

edenleri eleştirerek bu iddialarını Türklerin yüzyıllarca giydikleri geleneksel kıyafete mi dayandırırılar diyerek Türkiye’yi yok yere kötü göstermek isteyenleri eleştirmeye devam eder.¹⁹¹

¹⁹¹ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 92-93.

BÖLÜM 3: OSMANLI TOPLUMU VE SOSYAL HAYATI

3.1. Türk Toplumu

Van Woensel, eserinin ikinci bölümünde de yine Konstantinopolis ile ilgili gözlemlerine devam ederek toplum ahlakı ve yönetimle ilgili kaydettiklerini aktarır. Bu bölümde “Türklerin adetleri, yasaları ve ahlakları” başlığı altında çeşitli konulara temas eder. Bölümün başında bir şeyleri kendi gözüyle görmenin öneminden bahsederek birçok kişinin kendisini yormayarak başkasına ait olan ve gerçeği yansıtmayan gözlükleri bilgiye ulaşmada araç olarak kullandığını ifade eder.¹⁹² Öyle ki Türkiye hakkında yazılıp çizilenlerin gerçeği yansıtmadığından söz eder. Van Woensel’in eseri çağdaşlarıyla kıyaslandığında diğerlerinden farklılaştığı görülür.¹⁹³ Bölümün giriş kısmında insanların ya alışkanlıktan yahut ön yargı ve aldıkları eğitimden ya da varsayım ve görüşlerinden yalnız kendi hükümetlerinin en iyi hükümet olduğunu düşünmeye meyilli olduklarını; başkalarını kınamak, kusurlarına işaret etmek ve çoğu zaman yargılayacak yeterli bilgiye sahip olmadan, onları kınama cesareti gösterdiklerini aktarır ve Türk İmparatorluğu hükümetinin de bu tür bir kınama ile kasıtlı olarak yaralandığını söyler. Devamında insanın bir şeyleri kendi gözleriyle görmesinin başkalarının penceresinden bakmasından daha iyi olduğunu vurgular. Burada Jacob Jonas Björnstaahl’ın (1731-1779) Doğu mektuplarını eleştirir ve onun Türkiye hakkındaki yazdıklarını okuyanın hiçbir zaman bu ülkeye ayak basmak istemeyeceğini aktarır.¹⁹⁴ Aantekeningen adlı eserin ikinci bölümünde sosyal hayatla ilgili farklı farklı konulara değinilir.¹⁹⁵

Van Woensel Türkiye hakkında yazılanların aksine bu ülkeye gelen birinin geceleyin yağma/hırsızlık, cinayet, dolandırıcılık, hırsızlık, kundakçılık gibi olaylar olmadan

¹⁹² Van Woensel, *Aantekeningen I*, Preface, 17,18,69; Daha fazla bilgi için bk.: Genç-Özdemir, “Hollandalı Seyyah Pieter van Woensel”, 482-489.

¹⁹³ Esther van den Heuvel, *Daar Hoorden ze de Imam Zingen* (Utrecht: Universiteit Utrecht, Uluslararası İlişkiler, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 61. Soraya Faroqhi, *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir: Kaynaklara Giriş (İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999), 177.*

¹⁹⁴ Van Woensel burada Sir James Porter’ı (1710-1776) eleştirdiklerinin dışında tuttuğunu onun tarafsız olduğunu ifade eder. Sir George Larpent, Sir James Porter, *İngiliz Büyükelçisi Sir James Porter ve Sir George Larpent’in Kaleminden Türkiye’nin Bir Asrı (1747-1850)*, çev. Esma Selçuk Demir (İstanbul: Yeditepe, 2013), 7-40. James Porter, İngiliz elçiliğinde on beş yıl (1747-1762) görev alan bir isimdir.

¹⁹⁵ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 85-86.

sabaha çıkacağına dikkat çeker. Devamında bu ülkeye atılan iftiraların nereden çıktığını sorgular ve gözlemlerini aktararak bu iftiraların yersiz olduğunu savunur.¹⁹⁶

3.1.1. Yeme-İçme Kültürü

Van Woensel Türklerin yemek kültürüne değinir ve Türk halkının yemeği çatal bıçakla değil elleriyle yediğini söyler. Onların sadece kaşık kullandıklarını ve bu kaşığın metalden yapılmadığına (tahtadan yapıldığına) dikkat çeker. Türklerin elleriyle yemek yemelerinde sakınca olmadığını, yemekten hemen önce ellerini yıkadıklarını ve yemeği bir Vestfalyalı¹⁹⁷ gibi beş parmağını birden kullanarak yemediğini ifade eder. “Onlar sadece başparmaklarını ve işaret parmaklarını kullanırlar.” der.¹⁹⁸

Türklerin yemeklerini yere oturarak yediklerini sandalye kültürlerinin olmadığı için bunun gayet normal olduğunu belirtir. Türkler ne kadar fakir olursa olsun tamamen yerde yemediklerini söyleyerek halı üzerinde yemeği genelde sofa veya divan önüne kurulan yer sofrasında yediklerini aktarır. Genelde sedef kaplı altı kenarlı alçak bir masalarının olduğunu (yer sofrası) bildirir ve bu masanın kullanımına dair detayları aktarır. Bu masayı Hollanda’daki çay ocaklarındaki masalara benzettir. Geleneksel yer sofrasını anlatırken masayı yere koyarken ayaklarının yukarı geldiğini ve bunun üzerinden çok uzun keten veya ipek bir örtü çıkarıldığını ve bu örtünün orada bulunan misafirler için aynı zamanda bir peçete görevi gördüğünü söyler. Örtünün üzerine yaklaşık bir metre genişliğinde yuvarlak (pirinç) tepsi konulduğunu ve yemeklerin bu tepsiye servis edildiğini söyler. Kurulan sofraya etrafına ekmeklerin dizildiğini ifade ederek bu ekmekler için “kalın krep” (lavaş/ tandır ekmeği) benzetmesi yapar.¹⁹⁹

Her seferinde tek bir tabağın servis edildiğini söyleyen Van Woensel, ilk yemeğin ise fırın yemeği olduğunu belirtir. Daha sonra çeşitli lezzetli yahnilerin ve sulu yemeklerin getirildiğini söyler. Van Woensel büyük kabakların oyulup küçük kıyılmış et, pirinç ve çeşitli baharatlarla doldurulduğunu ve dolmanın Türklerin en favori yemeği olduğunu aktarır. Türklerin sofrasında hiç balık göremediğini aktarır. Tatlı’dan (şeker, su ve meyveden oluşan /hoşaf/komposto) önce en son yedikleri şeyin pilav olduğunu söyler. “Yemek otuz tabaktan oluşsa bile çoğu zaman çeyrek saatte biter, her tabak için otuz

¹⁹⁶ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 86.

¹⁹⁷ Almanya’nın Kuzeybatısında’ki bir bölge.

¹⁹⁸ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 96.

¹⁹⁹ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 97.

saniye oldukça az bir süre olsa da Türkler sanki aç değillermiş gibi yemek yerler.” der. Aile babası veya büyüğü yemeğe başlamadan veya işaret vermeden kimsenin tabağa dokunmadığını, ortak tabaktan yenildiğini aktaran Van Woensel, Türklerin güneş doğduğunda onların öğlen yemeği dedikleri kahvaltıyı saat dokuz gibi yaptıklarını ve akşam yemeğini de saat altı gibi yediklerini söyler. Van Woensel Türk sofrasını daha az eğlenceli ve keyifli bulduğunu söylese de bunun onların kaba olduğunu göstermediğini belirtir.²⁰⁰

3.1.2. Cuma Selamlığı (Padişah-Halk İlişkisi)

Van Woensel, Sultan’ın cuma namazına gidiş töreninin defalarca yazılıp çizildiğini ancak yeniçerilerin saflarında (padişahın aralarından geçtiği) nöbet tutan muhafızların Sultan’a yaklaşmak isteyen kalabalığı nasıl engellediğinin daha önce not edilmediğini söyler:

“Benden önce hiç kimsenin, yeniçeri askerlerinin padişaha yaklaşmak isteyen meraklı kalabalığı engellemek için kullandıkları yöntemleri not ettiğini sanmıyorum. Bu yaklaşımdan büyük ölçüde etkilendim, bu da bana diğerlerinden daha fazla mutluluk verdi, çünkü bu gibi durumlarda, sözde özgür olan devletlerde, hukukun savunucularının iyi ve masum halkı kamçılaması ya da askerlerin tüfekleriyle halkı göğüslerinden itirmesi beni her zaman rahatsız etmiştir.”

Türklerin, bir buçuk karış uzunluğunda bir tahta çubuk kullandığını ve üzerine bir karış uzunluğunda da bir deri parçası tutturup bu deri parçasını da birçok ince şeritler şeklinde kestiğini ve bununla barışçıl, itaatkâr Müslümanların kalın türbanlarına, sanki sinekleri kovalamak ister gibi, onlara en ufak bir zarar vermeden hafifçe dokunduklarını belirtir. Bu yöntemin onların geri çekilmesini sağladığını söyler. Van Woensel, aynı yöntemin herhangi bir Hristiyan şehrinde işe yarayacağından şüphe duyduğunu ifade eder.²⁰¹ Van Woensel Türk yönetiminin halkın en alt tabakasına bile değer verdiğini söyleyerek ülkede insan olmanın değerli olduğunu ve devletin despot olmadığını savunur.²⁰²

3.1.3. Sünnet Merasimi

Van Woensel, sünnet ritüeli ile ilgili Müslüman olmayan halk arasındaki bir yanılgıya dikkat çeker. Bu ritüelin İslam’a girmenin bir ön şartı olmadığını aktarır. Uzmanların,

²⁰⁰ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 97-99.

²⁰¹ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 99-100.

²⁰² Van Woensel, *Aantekeningen I*, 100-101.

sünnetin Hz. Muhammed’in emrinden ziyade tavsiye edildiğini söylediklerini belirtir ve “Türklerin ancak sekiz yaşına geldikten sonra yönlendirildikleri düşünülürse bu daha da akla yatkındır, Kur’an’ın öğretilisine göre bir adamın praeputium (sünnet derisi) pahasına kurtuluşu satın alamaz.” der.²⁰³

Van Woensel gördüğü sünnet törenine dair şunları aktarır:

“Gürültülü bir şölen eşliğinde yapılan bu tören, zenginlerin gösteriş için yarıştığı bir fırsattır. Bir kişi, oğlunu sünnet ettirdiğinde tüm tanıdıkları ona çoğunlukla erzaktan oluşan hediyeler gönderir. Küçük çocuk en iyi şekilde giydirilir, başı çiçeklerle ve şatafatlı şeylerle süslenir, önünde bir grup müzisyen ve tanıdıkların eşliğinde mahallenin sokaklarında gezdirilir. Bütün evi bir kargaşa ve alışılmadık derecede yüksek bir neşe sarar. Yiyecek içecek ikram edilir ve sıksa Yahudi oyuncu topluluğu açık saçık bir oyun sergiler.”²⁰⁴ “Sonra asıl noktaya gelirler. Törenin kendisi halka açık olsa da nezaketli davranılır. Bu amaçla ön tarafa çivilenmiş ipek bir perde ile hafifçe yükseltilmiş bir sahne kurulur. Bir berber (ve tabii ki katılan rahip değil) küçük çocuğu sahnenin arkasına alır ve sonra müziğin sesiyle işini bir çırpıda yapar ve seyircilere çalışmasının meyvesini gösterir. Bu gibi durumlarda, durumu iyi olmayan ailelerin çocukları da sünnet edilir. Ve eğer kişi, büyük bir prestij sahibiyse bazen böyle bir zamanda iki ila üç yüz küçük çocuğun burunları akarak eve yürüdüğü görülür.”²⁰⁵

Van Woensel sünnet konusunu şu sözlerle sonlandırır:

“Çocuğun, berberin kendisinden aldığı şeyi boynunda muska olarak taşıyıp taşımadığı sorusu ise sorgulamayacağım kadar hassas bir sorudur. Yine de bazı tuhaf insanların geleneklerine bakarak bu uygulamanın avam arasında oldukça yaygın olduğuna inanabilirim. Onların diğer merasimlerini de bir çırpıda sayıp dökebilirim ama bohçamdaki soluk görüşlerle makara yapmaktansa en edepi şey yerinde bırakmaktır.”²⁰⁶

²⁰³ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 221, 222.

²⁰⁴ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 223-224; Kaptein, *PvW*, 335. “Osmanlı’da tiyatro ağırlıklı olarak yabancıların ve gayri-Müslimlerin elindeydi.” Kaptein, “orta oyunu” adlı eğlencenin Müslüman bir Türk için değerli olmayan doğaçlama bir oyun olduğunu söyler bu oyunun gülünç olduğu için çok rağbet görmediğinin aktarıldığını ifade eder.

²⁰⁵ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 223-224.

²⁰⁶ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 225.

3.1.4. Adalet ve Hukuk (İdare-Halk İlişkisi)

Van Woensel buraya kadar ara sıra Osmanlıyla ilgili Batı'daki ön yargılardan dem vurmıştu, bu başlıktan sonra ön yargıyla mücadelesi daha da belirginleşerek devam eder. Van Woensel, Konstantinopolis'te içinde bulunduğu pozisyonun onun çoğu yüksek rütbeli Müslümanlarla samimiyet kurabildiğini ve gerek özel hayatlarında gerekse resmi işlerinde onları tanıma fırsatının olduğunu söyler. Bunların arasında bir Türk Efendisi olan değerli Atta-Bey'in²⁰⁷ de olduğunu ve ondan ve ailesinden birçok dostluk ve yardım gördüğünü söyler. Bu kişinin dört aylığına çavuşbaşı (Chaux-Bachi) görevine veya arzuhalci (Request Meester) getirildiğini onun aracılığıyla küçük davalara katılabildiğini söyler. Van Woensel, onu haftada iki kez ziyaret ettiğini ve arkadaşlığından ve Türklere karşı yaklaşımlarından memnuniyet duyduğu için ziyaretlerini mümkün olduğunca uzattığını ifade eder.²⁰⁸

“Türkler çoğu işlerini bizimki kadar uzatmadan yapmaktadır. Küçük işlerini sade kıyafetleriyle, ağızlarında pipo içerken evlerindeyken ve misafirlerini ağırlarken halletmektedir. En azından bir Türk efendisi²⁰⁹ olan Atta-Bey²¹⁰ böyle yapmaktaydı ki onu görevini yaparken saatlerce gözlemledim.” Van Woensel; kulaktan dolma bilgiler yerine bu Türk efendisi sayesinde kendisinin Türk yargılamasını gözlemleme fırsatı bulduğunu ve hâkimin kim olursa olsun halkı son derece soğukkanlılık, sabır, tevazu ve tarafsızlıkla dinlediğini aktarır. Halkın bir başka aracı olmadan kendi kendini savunabildiğini ve kendilerini istedikleri gibi çok rahat bir biçimde ifade edebildiklerini söyler.²¹¹ Bu durumun kölelik, barbarlık ve vahşilikle bağdaştırılamayacağını belirtir. Zira en medeni, uygar ve aydınlanmış milletlerde bile halkın kendini bu kadar özgür ve rahat ifade edemeyeceğini savunur. Bu gerçeklere rağmen insanların neden hâlâ Türklere karşı ön yargıların etrafında dönüp durduklarını sorgular. Türkler hakkındaki yazılan çoğu kitabın bu ön yargıları çürütmek yerine ülkeyi yüzyıllardır kölelik, çokeşlilik,

²⁰⁷ Kaptein, *PvW*, 168. Van Woensel'in döneminde “Ata (Atta)-Bey” diye bir görevlinin olmadığı, bu kişinin “Ataullah Mehmed Bey” (ölüm 1788) olabileceği tahmin edilir.

²⁰⁸ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 101-103.

²⁰⁹ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 102. Van Woensel Efendi kelimesini şöyle açıklamıştır: “Efendi bir isim değildir, o bir unvandır, konaklarda oturan (soylu/seçkin) beylere verilir. Bey kelimesi gibi isimlerinin arkasında kullanılır. Bu ayrım Paşa oğulları ve General oğulları tarafından kullanılır ve neredeyse prens manasına gelir. Moldovya ve Eflak hospodarları gibi.”

²¹⁰ 228. dipnot 'a bakınız.

²¹¹ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 104. Van Woensel, Türklerin kendilerini savunurken bir avukat tuttuklarını hatırlamadığını söyler.

hadımlık ve despotizm ile ilişkilendirdiklerini belirtir.²¹² Bu noktada James Porter adlı yazarı bu eleştirinin dışında tutar.

Batılılarla kıyaslandığında Türklerin sahip oldukları bir üstünlüğü şu ifadelerle açıklar: “Bildiğim kadarıyla Türkler kendi savunmalarını bireysel olarak yaparlar ve avukat tutma zorunlulukları yoktur. Böylece avukat tutmaya gücü yetmeyen fakir bir insanın avukatı olmadığı için en ufak bir adaletsizlik yaşama durumu söz konusu olmayacaktır.”²¹³ Van Woensel savunma noktasında herhangi bir aracı olmadığı için Türkler arasındaki davaların daha az ve kısa süreli olması gerektiğini vurgular:

“Her iki tarafın da birbirinin davasını ilan etme hakkı ve ulemanın fetva verme hakkı vardır. Temyiz, neredeyse imkansızdır. Çünkü müftü başkanlığında Yüksek Mahkemeyi oluştururlar.” “Türk hukukunun özünü yargılayacak yeterliliğe sahip değilim. Yine de kısa deneyimlerimden, daha bilgili kişilerden edindiğim bilgilerden ve tanınmış yazarlardan öğrendiklerime göre Kur’an’ın medeni kanunları oluşturan tarafının diğer uluslarınkinden bir eksiğinin olmadığına inanma eğilimindeyim. Yargıç görevini kötüye kullanmaz ve dürüst bir adam olduğunda yasalar neredeyse yeterince iyidir: “İlkeden yoksunsak boş yasalar ne işe yarar?” (“quid vanae leges fine moribus proficiunt?”)²¹⁴

Van Woensel bu sözleriyle Türk İmparatorluğundaki kanunların kötü olmadığını ancak hâkimlerin rüşvetçiliğe göz yummaları ve yalancı şahitlerin kabul edilmesinin rezil bir durum olduğunu aktarır ve bunlar yaşanmadığında Türkiye’de geçerli olan kanunların yeterli olduğuna inandığını ifade eder.²¹⁵

Van Woensel, eserinin başında önyargılara karşı mücadele ettiğini belirterek Türk toplumuna dair Batı’daki ön yargıları kendi gözlemlerinden hareketle ele alacağını mesajını vermiştir. Hollanda’da Osmanlı yönetim şekli hakkında oldukça olumsuz hava hakimdir. Van Woensel, ülkesinde yazılıp çizilenlere karşı okuyucularının inanmamaları gerektiği noktasında uyarmıştır. Halkın Osmanlıya karşı -özellikle kölelik, çok eşlilik, hadımlık ve despotizm konusunda- adeta bir ön yargı sisi içinde olduğunu belirtir. Van Woensel XVIII. yüzyıl seyyah ve yazarların bu ön yargıları çürütmek yerine Osmanlı hakkında yalan yanlış aktarımlar yaptıklarını ve kendisinin Osmanlıya karşı yaygın olan

²¹² Van Woensel, *Aantekeningen I*, 103-105.

²¹³ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 228-232.

²¹⁴ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 232-234.

²¹⁵ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 233-234.

önyargı sorununa eğilmek istediğini belirtir. Van Woensel Osmanlının despotizmle²¹⁶ ilişkilendirilemeyeceğini hem kendi gözlemlerine dayanarak hem de literatür çalışması yaparak Montesquieu (1689-1755)'nün iddialarını çürütmüştür.²¹⁷

Van Woensel Osmanlının iddia edildiği gibi kanunsuz yönetilmediğini ülkede dinî kurallara bağlı olduğunu açıklar: “Bilindiği üzere, Kur'an; hem İncil'dir (mukaddes kitaptır) hem de Corpus Juris'tir²¹⁸ veya Türklerin hukuk kitabıdır. Eğer padişahın, Kur'an üzerine yemin etmesi şart koşuluyorsa onun yetkisi sınırlandırılmış olur ve neticede o bir despot olamaz.” Van Woensel diğer ülkelerde yemin edilen kanunların çiğnetilebilmesine rağmen bu ülkelerin neden despot olarak nitelendirilmediğini sorgular ve konusunun başka ülkeler olmadığını söyleyerek Türk yönetimini değerlendirmeye devam eder. Türkiye'de müftünün²¹⁹ başkanlığında ulema sınıfının²²⁰ varlığından söz ederek bu sınıfın Kur'an'ın açıklamasından (İslam hukukunun uygulanmasından) sorumlu olduğunu²²¹ aktarır. Kur'an'ın halkın hem dinî hem de medeni kanunu olduğunu, İslam Hukuku'nun müftünün başkanlığında ulema sınıfı tarafından korunduğunu ve Türk yönetim biçiminin despotik olarak nitelenemeyeceğini, Osmanlı toplumunun teokratik bir yönetim şekliyle idare edildiğinin altını çizer.²²²

Van Woensel, gözlemlerini desteklemek için Osmanlı'da on beş yıl (1746-1762) İngiliz elçiliği yapmış olan ve Osmanlıyı en iyi tanıyanlardan biri olan James Porter'ın (1710-1786) aktardıklarına başvurur ve Sultan'ın kanuna bağlı olduğunu aktardığını kaydeder zira bir anlaşma yapılacakken, savaşa girilecekken, kendisine veya emrindeki önemli kişilere karşı suç işleyenleri cezalandıracakken onun müftünün fetvasını aldığını belirtir. J. Porter, Montesquieu'nun teorilerinin Osmanlıyı anlamada yetersiz kaldığını savunur ve Osmanlı İmparatorluğunun sağlam bir hukuk sisteminin ve etkin işleyen bir kamu

²¹⁶ Burada despotizmden anlaşılması gereken 18. yy. da yaygın olan “Doğu Despotizmi”dir (Oriental Despotism). Bu teori'nin “Montesquieu”nün “Kanunların Ruhu” / “De l'esprit des lois” (1748) ile yaygınlık kazandığı bilinir.

²¹⁷ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 105,148.

²¹⁸ Doğu Roma İmparatoru “Justinianus” tarafından hazırlatılan, Roma Hukuku Külliyyatı.

²¹⁹ “Şeyhülislam” / “Ulemânın Reisi.” İgnatius Muradgea d'Ohsson, *Tableau général de l'Empire othoman, divisé en deux parties, dont l'un comprend la législation mahometane, l'autre l'histoire de l'Empire Othoman* (Paris: L'imprimerie De Monsieur, 1787), 495-497. Bütün Ulemâ sınıfının başı için “Şeyhülislam” ve “Müftü”nün eşanlamlı kullanıldığını aktarılır. Orijinal metin: “les Ministres ou Docteurs de la loi portaient tous indistinctement le nom de Muophy.”

²²⁰ İlmiye sınıfı.

²²¹ İslam Hukukundan sorumlu olduklarını vurgular.

²²² Van Woensel, *Aantekeningen I*, 162,163.

sisteminin olduğunu belirtir. Van Woensel, gözlemlerini desteklemek için Porter ile yetinmez ve Osmanlının teokrasiye dayalı bir devlet olduğunu göstermek için Rum Ortodoks Moldova Prensi Dimitri Kantemir'in (1673-1723) "Histoire de l'Empire Othoman, où se voyent les causes de son agrandissement et de sa décadence" adlı eserine de başvurur.²²³

Van Woensel, bundan sonraki sayfalarda Türk halkının barbarca yönetildiği iddialarına genişçe yer verir ve Montesquieu'nün Türk yönetimini despotizmle sınıflandırmasını eleştirir. Van Woensel, unvanı ne olursa olsun kendisinin gerçekleri seven ve hiç kimsenin otoritesi karşısında eğilmeyeceğinin okurlarınca fark edilmiş olması gerektiğinin altını çizer. Amacının yanlış aktarımlar karşısında gerçeği ortaya çıkarmak olduğunu söyleyen Van Woensel, yazarların yalan bilgi yaymak yerine daha dikkatli olması gerektiğini belirterek söze başlar. Türkiye'nin despotik bir devlet olarak tanınmasında Montesquieu'nün "Kanunların Ruhu Üzerine" adlı kitabının etkili olduğunu belirtir bu yüzden de onun aktardıklarını çürütmeye çalışır.

Van Woensel, Türklerin barbar olduğu algısına şiddetle karşı çıkar. Bunun yanında ülkede hiçbir kanunun, özel mülkün olmadığı ve keyfi yönetimin olduğu görüşünü kabul etmez. Halkın bu konularda tamamen yanıltıldığını savunur, Montesquieu'nün Türk yönetim şekliyle ilgili aktardıklarını reddeder. O, Osmanlı devletinin gerçek karakterini ortaya koymak adına yönetimde ulema²²⁴ sınıfının önemine dikkat çeker. Osmanlı'da kanunların olmayışının değil kanunların yanlış uygulanmasının sorun olduğunu aktarmıştır.²²⁵

Van Woensel, Osmanlıda özel mülkün olmadığını da reddeder. Sultan'ın istediği zaman keyfi olarak mirasa el koyabileceğini Porter'dan aktardığı bir örnekle çürütür:

"1755 yılında bir yangın olur ve bütün devlet arşivlerinin deposunun bulunduğu Babıali tümüyle yanar. Yangın bitişik bir evden çıkmıştır. Burası yeniden inşa edilirken ileriiki zamanlarda aynı olay tekrar yaşanması, bina çevresinin belli bir kısmının boş bırakılması için Sultan, saraya bitişik tüm evleri satın almak ister. Çoğunluk kabul etse de bir kadın inat eder ve evini satmaz, Sultan onu zorlayamaz.

²²³ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 163, 171, 172.; J. Porter, *Observations on the religion, law, government and manners of the Turks* (London: J. Nourse, 1768), 83.

²²⁴ İlmiye sınıfı.

²²⁵ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 159, 172, 173, 186, 234; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1965), 84.

Van Woensel gücü olmasına rağmen Sultan'ın istediği bir binayı kamulaştıramadığını aktarır ve şöyle der: "Sultanın yüksek hizmetlileri daha hizmete girer girmez ölünce mallarının hazineye kalacağını bilir. Ama sivillerin mallar kutsaldır."²²⁶

Osmanlıda bulunduğu sürede bazı tarihî olayların meydana geldiğini paylaşan Van Woensel Osmanlıda verilen cezaların arka planını açıklayarak Osmanlı yönetimini despotizmle niteleyenlerin, sıkı kuralları ve ağır cezaları ileri sürdüğünü belirtir oysa bunların haksız yere uygulanmadığını örnek vererek izah eder. Onun verdiği ilk örneklerden biri Halil Hamid Paşa'nın idamıyla ilgilidir o Sultan'ın huzuruna çıkartılır ve Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın (1713-1790) adamları tarafından öldürülür (27 Nisan 1785) ve malları müsadere edilir. Halil Hamid Paşa; Padişah'ı tahttan indirmek için yaptığı planın ortaya çıktığını ayrıca adının yolsuzluklara karıştığını on sekiz ay gibi kısa bir sürede yaklaşık otuz altı bin piaster (kuruşluk) değerinde bir varlığa sahip olduğunun tahmin edildiğini aktarır. Van Woensel; Halil Hamid Paşa'nın Kırım'ın resmî olarak elden çıkarılması için Rusya bakanı tarafından verilen iki yüz bin rubleyi kabul ettiği, Kırım'ın Ruslar tarafından ilhakına sessiz kaldığı söylentilerinin kamuoyunda yayıldığına dikkat çeker.²²⁷

Bir diğer tarihî olay ise adı çeşitli entrikalara karışan sarraf Petraki (?-?)'dir. Petraki²²⁸,nin Osmanlı sarayında para basımına öncülük eden İsveç elçisi tercümanlığı beratının sahibi olduğu, görevini unutarak mahkeme ve devlet işlerine karıştığı, Sadrazam'a yönelik

²²⁶ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 185-190.

²²⁷ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 190-193; Kaptein, *PvW*, 222; Kemal Beydilli, "Halil Hamid Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/ 316-318. "Halil Hamid Paşa zamanına göre açık düşünceli bir devlet adamıydı. Fransız ressamlarına resmini yaptırmış ve İstavrikizâde'nin kâtipliğinde bulunduğu zamana işaret eden, idamının ardından aleyhtarlarından bir şairin söylediği, "Kâtib-i İstavrâki farmason-ı bed-neseb" mısraı ile ima etmek istediği üzere muhtemelen masonluğa intisap etmiştir."

²²⁸ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 193-198; Théodore Blancard, *Les Mavroyéni, histoire d'Orient (de 1700 à nos jours)* (Paris: Ernest Leroux, 1909)159-165; Ertan Ünlü, "18. Yüzyılda Osmanlı Eliti Bir Darphane Sarrafının Muhallefatı: Bedros Nam-ı Diğer Petraki", *OTAM* 43 (Ocak 2018), 281-317. "Petraki" III. Mustafa ve I. Abdülhamid dönemlerinde Darbhâne-i Âmire sarraflığında görev almış bir sarraftır. "Bedros, nâm-ı diğer Petraki'nin hayatının ilk dönemleriyle ilgili kaynaklar suskun kalmaktadır. Dolayısıyla Bedros'un nereli olduğu ve ne zaman doğduğu konusunda bir şey söylemek güçtür. Öte yandan Théodore Blancard'a göre o Anadolu Hristiyanlarındandır." "Belgelerin diliyle "Darphaneli sarraf" Bedros, İstanbul'un Fener semtinde oturmakta ve Tarabya'da da bir yalısı bulunmaktadır. Hayatının sonu olacak darphane sarraflığına ise 1760'larda ulaşmıştır. Bu görevine, 1778 yılında darphane ustabaşılığı da ilave olunmuştur. Ancak Bedros, darphanede yolsuzluk ve devlete ihanet suçlamalarıyla 1786 yılında önce hapis, ardından katledilerek, kendisinin ve ailesinin malları müsadereye uğramıştır. Yapılan müsadere sonucu Bedros'un, alacaklarının tahsili ile bazı mülk ve eşyalarının satışından, yaklaşık 1 milyon kuruşluk hatırı sayılır bir serveti açığa çıkmıştır."

entrikalar çevirdiği ve piaster'ın gerçek değerini düşürdüğü ve sahte para bastığı aktarılır. Petraki'nin büyük hazinelere sahip olması ona birçok ayrıcalık kazandırmış ve sarayda nüfuz sahibi olmuştur. Van Woensel; onun ölümle cezalandırılmasının arkasında sahte para basımından daha büyük bir olayın yattığını ifade eder. Van Woensel, dragomanları (Tercüman) veya Babıali'nin tercümanlarını ödüllendirmenin onlara Hospodar veya Eflak Prensi ve Boğdan makamını bahşetmenin Osmanlıda asırlık bir gelenek olduğunu söyler. Tercümanlığın (Dragomanlığı) sadece Rumların en eski ve en prestijli soylu ailelerine emanet edilmesinin Osmanlıda yerleşik bir uygulama olduğuna ve bu uygulamanın hırs ve itibar sahibi olunmasına sebep olduğuna dikkat çeker. Petraki bu ödülün İstanbul'da kötü bir üne sahip Rum tercüman Mavrojeni (Mavroyani)²²⁹ye verileceğini öğrenince amiralin (Kaptan Hasan Paşa) planlarını engellemek Mavrojeni'yi bu terfiden uzaklaştırmak için işe koyulur. Saraydaki bazı hanımlar aracılığıyla, Mavrojeni'nin doğrudan, Kaptan Paşa'nın ise dolaylı olarak birçok büyük kabahatle suçlandığı bir belgeyi Büyük Bey'in²³⁰ eline teslim ettirir. İmparatorun zayıflığından dolayı sadrazam Hasan Paşa, kendisini suçlayanın kimliğini öğrenir ve Petraki'nin isveç beratına sahip olmasını dikkate almayarak darphanedeki yolsuzluklara karıştığı ve devlete ihanet ettiği için onu idama (17 Nisan 1786) mahkûm eder. Van Woensel, onun kesik başının ibreti alem için sarayın önüne atıldığını söyler. Mavrojeni ise aynı gün (17 Nisan 1786) Cezayirli Gazi Hasan Paşa aracılığıyla Divanühümayun tercümanlığından Eflak Voyvodalığına getirilmiştir. Van Woensel, olayın aslının bu şekilde olmasına rağmen Lady Elizabeth Craven (1750-1828) gibi seyyahların aktardıkları hikayeleri doğru temellendirmedikleri böylece yalan yanlış aktarılan hikayelerin Türkler ve yönetimlerini kolaylıkla vahşilikle suçlamak için kullanıldığına dikkat çeker. Bunlara karşın Van Woensel, kendi gözlemlerine dayanarak başkalarının aktardıklarının aksine hırsızlık, cinayet, ev soygunu ve dolandırıcılığın bu ülkede çok az olduğunu savunur.²³¹

Van Woensel, iddia edildiği gibi Türk cezalarının abartılı olmadığını dile getirir. Osmanlıda ölüm cezasına çarptırılan kişinin toplum önünde asıldığını ve bunun Hollanda Cumhuriyeti'ndeki ölüm cezasından daha hafif olduğunu zira kendi ülkesinde ölüme

²²⁹ Yüksel, "Nikola Makroyani'nin Eflâk Voyvodalığı", 92-95.

²³⁰ "Büyük Efendi", "Büyük Türk" ifadeleri Batı'da Osmanlı hükümdârı için kullanılır.

²³¹ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 193-195.

çarptırılanların cehennem acısı çektiklerini söyler ve Osmanlının despotik olmadığını savunur.²³²

Van Woensel bölümün sonunda şunları söyler:

“Türkleri vahşetten, barbarlıktan ve kölelikten²³³ arındırmaya çalıştım, yönetim biçimlerinin sanıldığı gibi despotik olmaktan uzak olduğunu ve müsaderelerin - yurtdışında düşünöldüğü gibi- bu imparatorluğun gerek Türk gerekse diğler sakınlerini dilenci durumuna düşürmediğini ve ölüm cezalarının haksız yere verilmediğini gösterdiğimi düşünüyorum. Gerçekte her ikisi de çok nadirdir ve mahkumlar tarafından defalarca işlenen kabahatler verilen cezaları haklı çıkarır. Sözlerim bir süre bu ülkede halkıyla birlikte ve arasında yaşamış, onu tanıyacak durumda olan ve herhangi bir nedenle herhangi bir tarafgirliğinden şüphe duyulmayacak birinin ağzından çıkıyor. İnanıyorum ki aktardıklarım tarafsız okuyucu tarafından bir miktar kabul görecektir, onu bu ülke ve halkı hakkında sahip olduğı olumsuz imajı yansıtmaya ve ortadan kaldırmaya yöneltecektir.”²³⁴

Van Woensel, Türkler hakkında ısrarla devam ettirilen kötü algının nereden geldiğı üzerinde durarak bunun milliyetçilikle alakalı olduğınu düşündüğünü ifade eder. Bir diğler neden Müslüman isminin bir Hristiyan'da uyandırdığı dehşettir. Diğler halkların Türklerin örf ve adetlerine karşı yabancı olmaları da düşmanlığın altında yatan sebeplerdendir. Bir başka neden de Dragomanlardır (tercüman). Dragomanların tamamı veya çoğı Reayadır; “Çoğı zaman cahil, batıl inançlı, ruhsuz yaratıklar yığını olan bu insanlar; Türklere karşı sinsi bir nefreti, her defasında Hristiyanlara aktarmak ve onları kendilerine katlandıkları şeytanlar olarak tanıtmak için fırsat kollarlar. Nefretlerini gizlemek zorunda kalırlar ve bunun yerine zorunlu olarak hürmet ve itaat ederler.”²³⁵

3.1.5. Kölelik

Çalışmamızın giriş kısmında belirtildiğı gibi Batı'da Türklere karşı bazı ön yargılar vardır. Van Woensel bunların farkında olarak en yaygın olanlarını kendi gözlemlerine dayanarak eserinde ele alır. Türklerin, kölelerine barbarca davranmadıklarını kölelikle ilgili çok fazla ön yargıya sahip olunduğınu şu sözlerle aktarır:

²³² Van Woensel, *Aantekeningen I*, 200-201.

²³³ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 201.

²³⁴ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 200-203.

²³⁵ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 202-203.

“Yasalar Türk'e bir köle satın alma hakkı verir, efendisi tarafından kötü muameleye maruz kalırsa veya ondan memnun kalmazsa köleye pazara geri dönme özgürlüğünü ve başka bir efendiye satılma hakkını verir. Evet; alçaklık, korku ve hırsızlık bir köle toplumunun özelliğidir ancak bunlar Türk ulusal karakterinin ana özellikleri arasında yer almazlar. Aslında bu nitelendirmelerin esasında hangi toplumlara ait olduğunu çok iyi biliyorum ama insanın her bildiğini konuşması doğru olmaz. Türkiye ile ilgili kitapların diğer sayfalarını çevirdiğimde bu ülkedeki kölelik hakkında yazılanları okuduğumda, derin bir nefes alıyor ve rüya mı görüyorum yoksa uyanık mıyım diye gözlerimi ovuşturuyorum ve nihayetinde bunlarla nasıl baş edeceğime şaşırıyorum: Hizmetçi yerine kulağa daha oryantal gelen köle kelimesinin kullanılması beni şaşırtıyor”²³⁶

3.1.6. Çok Eşlilik

Türklerle ilgili aktarılan bir diğer önyargı çok eşlilikle ilgilidir, Van Woensel okurlarına bu konuyu şöyle açıklar:

“Çok eşlilik, Türkiye'de aslında abartıldığı kadar yaygın değildir. Türk kadınları ne kadar aç olursa olsunlar erkeklerin ayağına paspas (hizmetçi/cariye) olacak kadar muhtaç bir durumda değildirler ayrıca soğuk bir yapıya sahip olmayıp kıskançlık duygusundan da uzak değildirler. Kocalar; yasayla kendilerine tanınan ayrıcalığı, dört eş ve hizmetini tamamlamak üzere bir sürü cariyeye sahip olmak için kullanabilmektedirler. Ancak erkek bu hakkı kullandığı takdirde ev içinde münakaşa, kavga ve çarpışmaların olduğu şiddetli bir huzursuzluk hâkim olacaktır. Bu noktada Türk hukuku kadınları göz ardı etmez ve adil ilişkinin gereğince kadınların haklı taleplerine çok dikkat ederek erkeğe, en sevdikleriyle meşgul olup diğerlerini ihmal etmemesi için her biriyle en az haftada bir kez kalma zorunluluğu getirir.”²³⁷

Birçok evi ziyaret etmesine rağmen içlerinden yalnız iki evin içinde çok eşliliğe tanık olduğunu, birinin iki diğeri ise üç eşli olduğunu söyler:

“Bu hanımlar, peçenin arkasındaki hareketlerinden ve birkaç kelimeden anladığım kadarıyla tavırları küstahlıktan ve aşağılamaktan da biraz öteydi (belki onların gözünde benim gülünç giyimim ve konuşma şeklim onların hanımefendiliklerini

²³⁶ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 114-116.

²³⁷ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 116-117.

rahatsız ediyordu.) Ve bu yüzden arkadaşımın, onları terbiye sınırlarının içinde tutmak için Türk kibarlığına ihtiyacı vardı.”

Van Woensel, çok eşe sahip olanların ve hanımlarını bir arada ve barış içinde yaşatmayı başaran birinin her durumda olağanüstü zeki olması gerektiğini dolayısıyla çok eşliliğin Konstantinopolis’te zannedildiği kadar yaygın olmadığını ifade eder.²³⁸ Van Woensel Osmanlı hakkında bilgi sahibi olan Peter Philipp baron von Herbert-Rathkael (1735-1802) adlı Avusturya elçisinden de çok eşlilik konusunda bilgilendirildiğini belirtir. Van Woensel, çok eşe sahip olmak isteyen erkeklerin her eş için ayrı bir düzen kurması gerektiğini bunun da maddi olarak zor olabileceği ancak pek az erkeğin bu olanaklara sahip olduğunu vurgular. Ayrıca maddiyat konusunda Türk kadınlarının kendi haklarının farkında olduklarını ve bu konuda gözlerinin açık olduğuna temas eder. Van Woensel çok eşlilik hakkında yazılıp çizilenlerin kulaktan dolma olduğunu ve olayları kendi gözüyle görmeyenlerin bunları anlayamadığını söyler.²³⁹

3.2. Türk Toplumunda Kadın ve Erkek

3.2.1. Türk Kadını

Van Woensel, kendisine yüzlerce kez Türk kadınlarının güzelliğinin sorulduğunu ancak kadınları çok nadir görebildiği için bu soruyu cevaplamanın zor olduğunu belirtir. Kadınların yüzlerini çift katlı kalın müslin²⁴⁰ bir peçe ile örttüklerini ve Müslüman olmayan gözlerden koruyan geniş feraceye benzeyen bir elbise²⁴¹ giydiklerini söyler. “Yürüyüşü ağır ve hantaldır, ayakları içe dönük, adımları zarif olmayan kazların adımlarına benziyor. Bir Türk hanımı ne kadar şişmansa erkekler için o kadar iyidir. Yüz kişiden biri bile mavi gözlü değildir, bunu rahatlıkla söyleyebilirim çünkü peçe gözlerini kapatmıyor. Bana canlıdan çok bitkin ama özenli ve güzel göründüler.”²⁴²

Van Woensel, kadınların gözlerine (ince dövülmüş antimonium crudum²⁴³ gibi) siyah toz sürme çektiklerini ve Pera’daki kadınların da gözlerine canlılık vermek için sürme kullandıklarını belirtir. Sürmenin gözleri serin tuttuğuna inandıklarını söyler. Ayrıca

²³⁸ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 117-118.

²³⁹ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 119-120.

²⁴⁰ Bir tür pamuk/ keten kumaş.

²⁴¹ Kaptein, *PvW*, 184. Van Woensel bunu “verechek” olarak adlandırır, Türkçede bu “ferece” gibi okunur, Arapça “füruca”, Rumca “foresia” denilen bu elbise ferace olmalıdır.

²⁴² Van Woensel, *Aantekeningen I*, 123.

²⁴³ Sürmenin elde edildiği elementin “antimonium crudum” olabileceği aktarılmıştır.

kadınların kaşlarının burunların üstünde birleşecek kadar uzamasının bir güzellik belirtisi olarak kabul edildiğini aktarır. Hatta Kırım'daki Karasupazarı'nda kadınların sanki boyayla kaşlarını birleştirmiş gibi uzun kaşlara sahip olduklarını gördüğünü belirtir.²⁴⁴ Van Woensel, kadınların yüzlerine taktıkları peçenin onların güzelliklerini tam olarak görmesini engellediğini ve Müslüman kadınların giydikleri kıyafetin onları şehvetli bakışlardan koruduğunu belirtir. Türklerde bir kadının gözünün içine bakmanın kaba ve kötü eğitilmiş olunduğuna, aşağılık bir insan olmaya işaret ettiğini ve bir Müslüman erkeğin Hristiyan bir kadınla konuşurken bile bakışlarını yere indirdiğini söyler.²⁴⁵ Van Woensel Hollandalı kadınlarındaki kadar Türk kadınlarının dişlerinin alımlı olmadığını, dişlerinde çürüklük veya siyahlık olduğunu belirtir.²⁴⁶ Türk kadınlarının genelini el ve hatta ayak tırnaklarını kırmızıya boyadıklarını aktarır. Van Woensel, kendisine kadınlar hakkında soru soranların onların neden örtü taktığını da sorduklarını belirtir ve bu durumun erkeklerden kaynaklı olduğunu düşündüğünü söyler.²⁴⁷

Van Woensel, Türk kadını hakkında kısa bilgiler verdikten sonra onların sosyal yaşantısına değinerek sokaklarda binlerce kadının gezdiğinin görülebileceğini söyler:

“Nadiren kendi başlarınadırlar. Çoğu zaman kalabalık gruplar halinde gezerler; karı koca, ebeveynler ve çocuklar, erkek ve kız kardeşler, arkadaşlar ve kız arkadaşlar olarak ve genelde okul çevrelerindedirler. Bu da kadınların her zaman bir sosyal yaşantı içinde olduklarını ve toplumdan soyutlanmadıklarını kanıtlamaktadır. Her sınıftan kadın aynı peçe ve dış kıyafete sahiptir. Bu kıyafet (verechek / ferace) koyu yeşil renklidir ve ayaklara kadar sarkan çarşafa benzer kumaştan yapılmıştır ki birini diğerinden ayırmak imkansızdır. Haremde sahip oldukları çeşitli ayrıcalıklar ve gerektiğinde hamamı kullanmalarına izin verilmesi, onların diğer milletlerin kadınlarına göre çok daha özgürce yaşadıklarını göstermektedir.”²⁴⁸

Van Woensel, sorduğu soruya tepki almayacağından emin olduğu bir ortamda kadınlara harem hayatından sıkılıp sıkılmadıklarını sorduğunu ve kadınların mutsuzluktan uzak göründüklerini hatta sorduğu soruyu anlamadıklarını ifade eder. Van Woensel, kadın-erkek ilişkilerine farklı bir bakış açısı getirmiştir:

²⁴⁴ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 124.

²⁴⁵ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 125.

²⁴⁶ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 126; Kaptein, *PvW*, 93,94. Bir başka Hollandalı seyyah (“Heyman”) kadınların dişlerindeki siyahlığın yüz boyasında kullanılan boyadaki civadan kaynaklanabileceğini aktarır.

²⁴⁷ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 127. Kırmızı boya'dan kasıt kına olmalıdır.

²⁴⁸ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 132-133.

“Harem, doğal olarak bizi şu soruya yöneltir: İki uygulamadan hangisi tercih edilmelidir? Türklerde olduğu gibi erkek ve kadınları birbirinden ayıran uygulama mı yoksa diğer milletlerde olduğu gibi her iki cinsin bir arada yaşadığı uygulama mı? Bu soruya farklı açılardan cevap verilebilir. Kadın arkadaşlığının erkeğin ahlakı üzerindeki yararlı etkisi tartışılmazdır. Nitekim bu birliktelik erkeğin kibar, yumuşak, medeni, özenli, uysal, şefkatli ve insancıl olmasında etkilidir. Kadın, sahip olduğu tatlı ve sevimli nitelikleriyle bu konudaki baskınlığını ortaya koymaktadır. Eğer kabalık, zorbalık Türklerin millî karakterinin mutlaka bir parçasıysa bu ancak onların kadınlarla insancıl temastan menedilmiş olmalarına dayandırılabilir.”²⁴⁹

Van Woensel, öte yandan bu iki cinsin bir arada yaşamalarının güzel ahlaka ve millî değerlere faydasından şüphe duyulmaması gerektiğini söyler. Zira Türk kadınının vücut hatlarını gizleyen elbisesinin ve muhafazakâr yaşam tarzının onu erkeklerin şehvetinden ve kötü yola düşmekten koruduğunu böylece kadın iffetinin muhtemel girişimlere maruz kalmasına engel olduğunu ifade eder. “Ve böylece sürekli kıyas yapma merakında olanlar bu veriler ışığında bile baktıklarında, Türklerin sahip oldukları millî erdemlerin diğer halklarınkinden daha büyük olduğunu kavrayabilirler.” diyerek Türk kadınlarının erkeklerle karma yaşadıklarında bile iffetlerini koruyacaklarından şüphe duyulmaması gerektiğini vurgular. Van Woensel kendi adına Türk başkentinde Türk kadınıyla tek bir özel ilişki yaşamadığını belirtir.²⁵⁰

Van Woensel her iki cinsin birbiriyle ilişkili olmadıkları bir toplumda evliliklerin nasıl meydana geldiğini merak ettiğini söyler. Bazı Türk kadınlarının çöpçatanlığı kendilerine meslek edindiklerini, karşı tarafı görmeyen kişiye onun özelliklerini sözlü olarak anlattıklarını ayrıca hareme serbestçe girip çıkabilen ve buradaki kadınların namahremlerinin de evlilik konusunda aracılık olabileceklerine dikkat çeker. Van Woensel, Türklerin farklı şekillerde evlenebileceklerini söyler ve Mut’a nikahını (Kapin²⁵¹) örnek verir. Van Woensel, seyahat etmenin gezilen ülkelerdeki faydalı adetlerin öğrenilip kendi ülkesine tavsiye edebilmesinin bir avantaj olduğunu dile getirir ve Mut’a nikahını kendi ülkesindekilere (denizcilere) önerir.²⁵²

²⁴⁹ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 133-134.

²⁵⁰ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 134,135,137.

²⁵¹ d’Ohsson, *Tableau Général*, 140-195, 196-250. Bu nikah türünün bir Pagan Arap geleneği olduğu ve İslam’la ters düştüğü aktarılır.

²⁵² Van Woensel, *Aantekeningen I*, 137.

3.2.2. Türk Kadınının Ev İçi Yaşantısı²⁵³

Van Woensel, birçok farklı sınıftan evleri ziyaret ettiğini ayrıca her gezginin görme fırsatı bulamadığı kadınların bulunduğu haremeleri de görme şansı elde ettiğini belirtir. Haremin kadınların sonsuza kadar içine kapatıldığı bir hapisane olduğunu düşünenlere şu sözlerle karşı çıkar: “Müslüman olmayanlar arasında dolaşan bir başka kadim ön yargı da haremelerin kocadan başka kimsenin erişemeyeceği haphaneler olarak nitelendirilmesidir. İnsanlar ciddi ciddi Türkiye’de evli kadınların sonsuz hapiste kilitli yaşadıklarını zannetmektedirler.” Van Woensel, harem konusundaki ön yargıdan bahsettikten sonra işin aslını anlatmak adına şunları aktarır:

“Gerçekte, sadece büyük beyler harelere sahiptir. Bu beyler büyük evlerde yaşamaktadırlar. Bu evlerin büyük bir bölümü hatta genellikle yarısı kadınlara aittir. Çocukları ve hizmetçileri de bu bölümden faydalanmaktadırlar. Evin erkeğinin evden çıkarken anahtarını cebine koyması ne kadar kesinse haremın sokağa açılan başka bir kapısının olduğu da bir o kadar kesindir ve buradan hareme girip çıkılır. Yine buradan gerekli alışverişler yapılır, misafirler karşılanır. Sadece inanılmaz derecede zengin olan kişilerin evlerinde müstakil bir harem bulunur. Genelde çoğunun kadın ve erkek bölümünü ayıran hastanelerinkine benzeyen, kadınların yemek zamanlarında hizmetçilerle göz göze gelmeden servisleri aldıkları, dönen bir kapısı vardır.”²⁵⁴

3.2.3. Türk Erkeği

Van Woensel, Türk kadınından sonra Türk erkeğinin bazı özelliklerini aktarır:

“Türklerin yakışıklı bir ırk olduğu söylenebilir. Genellikle uzun boyludurlar, çok nadiren göbeklidirler ve çoğunlukla da oldukça kaslıdır. Yüz hatları belirgin, duruşları asil ve erkeksidir, hareketleri oldukça heybetli ve görkemlidir. Fransızlar da olduğu gibi bu insanların da hareketleri doğaldır. Van Woensel, en alt tabakadan Türk erkeğinin bile sadrazamlığa çıkabildiğine dikkat çeker ve görevini sanki paşanın oğluymuş (soylu bir aileden geliyormuş) gibi oldukça doğal bir zarafetle yerine getirdiklerini söyler.²⁵⁵ “Onların yaşam tarzlarını gözlemlerken her şey,

²⁵³ Deniz Esemeli, “Harem”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/ 138-152. Van Woensel’in haremden iki türlü bahsettiği görülür, birincisi evdeki kadınlar bölümü olan harem ikincisi saraydaki harem. Harem’in saray ve Türk evi’nin ortak bir kültürü olduğu söylenebilir.

²⁵⁴ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 121-122.

²⁵⁵ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 131.

onların dünyadaki en kadınsı ve güçsüz insanlar olduklarını düşündürmeye yönelik olarak birleşmiştir sanki.” diyen Van Woensel, Türk erkeğinin gücü ve cesaretinin dünya çapında bilindiğini açıklar: “Ve kendim buna şahit oldum, kapıcı başının (Sultan’ın özel mabeyncisi²⁵⁶) en ateşli ve kavurucu sıcaklara nasıl dayandıklarına bizzat tanık oldum.”²⁵⁷

Van Woensel, Türk erkeklerinin silaha olan merakı hakkında şunları aktarır:

“Türk silah yapımı, tıpkı altın köstekli değerli Fransız süsleri, berloques (bir çeşit metal takı), tokalar, kahramanlıklar ve bin bir türlü incik boncuklar gibiydi. Bunlardan bazıları; kemerlerinde taşıdıkları silahların ağırlığıyla suya çökme tehlikesi altında değerli taşlarla kaplanmış, çelikte ustaca işlenmiş altın veya gümüşten yapılmış bir tüfek, tabanca, hançer ve yatağan bıçaklarıdır (kılıç türleri ve uzun oyma bıçakları).”²⁵⁸

Türklerin silah kullanımının sadece savaşla ilgili olmayıp onların kültürlerinin bir parçası olduğunu, Türk halkının yumuşak değil cesur ve savaşçı insanlar olduğunu dile getirir:

“Mesele bu milletin sürekli bir savaş halinde yaşaması ya da oradaki sokakların ve halka açık yolların bu kadar güvensiz olması değil; aslında durum tam tersidir. Kanepelerinde, evlerinde ve hatta uyurken bile silah taşıdıkları görülüyor. Bu silahlar onların adeta süsleridir. Hâlbuki bir taşra yolu belki güvenli de olsa en fakir çiftçi bile oldukça iyi bir fitilli tüfek (“matchlock”) taşır.”²⁵⁹

3.3. Saray ve Kadınlar

Van Woensel, Batı’da Osmanlı kadınlarının hapis hayatı yaşadıkları noktasında ön yargıların olduğunu daha evvel belirtmişti. Herkes tarafından ziyaret edilemeyen haremî hekim arkadaşı aracılığıyla tanıma fırsatı bulan Van Woensel’in bu konuda aktardığı gözlemler haremdeki kadınlar ve kadın-erkek ilişkisini aydınlatması bakımından oldukça önemlidir.

²⁵⁶ Padişahların işlerini gören memur. Ali Akyıldız. “Mâbeyn-i Hümâyün”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2003), 27/ 283-286.

²⁵⁷ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 131,132.

²⁵⁸ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 300.

²⁵⁹ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 301.

3.3.1. Harem ve Hadımlar

Van Woensel, “harem”in (kadınlar bölümünün) yanında hadımların bulunduğunu söyler: “Büyük senyörün sarayını saymazsak, hadımlar tarafından korunan çok az sayıda özel harem mevcuttur. Özel bir evde hadımlara rastlanılmaz, rastlansa bile bunların sayısı çok çok azdır. Belki yöneticilerin evinde paşanın kızlarını koruyan hadımlar (kızlar ağası) bulunabilir.” Van Woensel, bu uygulamanın (hadımlığın) barbar olduğu konusunda hemfikir olmasına rağmen yine de kadınların hadımlar sayesinde en güvenli şekilde korunduklarını söyler. Van Woensel, zenci Hadımların (kızlar ağalarının) bile kadınların normal yaşam alanlarına giremediklerini ve onları çarşafsız göremediklerini söyler.²⁶⁰

3.3.2. Haremdeki Kurallar

Van Woensel, kendi arkadaşı ve padişahın hizmetinde çalışan Doktor Filippo Gobis’in²⁶¹ saraydaki tecrübelerini kendisine anlattığını söyler. Gobis’in haremi ziyaretlerindeki uyması gereken kuralları aktarır:

“Harem’e ulaşmak için bazı odalardan geçilir, önce beyaz hadımların sonrasında siyah hadımların nöbet tuttuğu odanın önüne gelinir. Burada bir Türk hanımı (“hofmaarschalkin”²⁶²) onu karşılar. Onun örtülü olduğunu söylemeye gerek var mı? Elinde tuttuğu ağır bir sopayla attığı her adımda yüksekçe ses çıkarır. Böylece tüm kadınları gözlerden uzak durmaları için uyarılmış olur ve Gobis’e hastanın yattığı yatağa²⁶³ kadar eşlik eder ve yalnızca Gobis’in buraya girmesine izin verilir yani hadımlar buraya giremez. Burada hasta çoğunlukla oturur haldedir ve diğer kadınlarda olduğu gibi iki kalın müslin peçe ile değil de baştan aşağı bir şal (chaal) ile tamamen örtülüdür. Bu şekilde elini şalın altından, sadece nabzını hissettirebilecek kadar uzağa uzatır. Bu nabız yoklaması ve sorabileceği birkaç soru kadın hastalıklarının tedavisinde doktora yeterli gelmelidir.”²⁶⁴

²⁶⁰ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 140,141.

²⁶¹ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 141; Ali İhsan Bağış, *The Embassy of Sir Robert Ainslie at İstanbul (1776-1794)*, (London: London University, Felsefe Bölümü, Doktora Tezi, 1974), 133; Broecheler, *Staat der Geleerdheid*, 15; Bakker, *Reizen en de Kunst van Schrijven*, 81; Kaptein, *PvW*, 102, 202. “Ragusalı Gobis”, uzunca bir süre III. Mustafa ve I. Abdülhamit ve III. Selim’in yirmi beşten fazla yıl hizmetinde bulunmuştur. Kaptein, bu isim üzerine fazla araştırma yapılmadığına dikkat çeker ve şunları aktarır: “O İtalya Trieste de doğar, Dubrovnik / Ragusa’dan gelir ve Hollanda elçiliğinin ilk tercümandır (dragoman).” Gobis’in İngiliz büyükelçi Sir Robert Ainslie (1730-1812)’nin hediyeler alacak muhbirlere listesinde bulunduğu da aktarılır.

²⁶² Kaptein, *PvW*, 202. Kadın kâhya / kethüda hatun.

²⁶³ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 142.

²⁶⁴ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 142-143.

Van Woensel, bu sıkı kurallara bir örnek daha verir:

“Vefat eden son İmparator Sultan Abdülhamid, eşlerinin doktorlara tüm yüzlerini değil sadece dillerini göstermelerine izin veren ilk kişidir. Zira yüzünü kendi kocası, yakın akrabaları ve namahremeleri dışındakilere göstermek bir Türk kadını için büyük bir günahtır. Tüm işlem boyunca, Türk hanımefendi (“hof-maarschalkin”) elinde bir sopayla doktorun başında bekler ve doktor işini bitirdiğinde bir an bile oyalanmasına fırsat vermeden ona çıkışı gösterir. Buradan İmparator’un eşlerinin kara hadımların önünde bile yüzlerini açmadıklarını anlayabiliriz.”²⁶⁵

Van Woensel, ilerleyen sayfalarda saray içindeki bu katı kurallara ve gözlerden uzak yaşantıya rağmen bazı kişilerin²⁶⁶ sanki babalarının eviymiş gibi saray hayatı hakkında bilgi aktarmasını eleştirir. Sultanın yatak hayatını içine alan anlatımların uydurma olduğunu, iddia ettikleri gibi en mahrem bilgilere sahip olmalarının imkânsız olduğunu ve yapılan aktarımların yalan olduğunu beyan eder. Van Woensel yalan yanlış aktarım yapanları eleştirdikten hemen sonra kendisinin şu ana kadar Türkler hakkındaki bu çelişkileri ortaya koymaktan başka bir şey için ağzını açmadığını belirtir. Okuyucuyu ne kadar ikna ettiğini bilemediğini zira toplumda çok derin bir şekilde yerleşen ön yargıları bir anda bitirmenin zor olduğunu söyleyerek bu zorluğa rağmen kendisinin Türkler hakkındaki ön yargıların kırılmasına katkı sunmayı arzuladığını ifade eder. Van Woensel buraya kadar bahsettiklerinden başka geriye daha ağır bir görevinin kaldığını belirtir ki bu görev Türk yönetim şeklinin despotik olmadığını ispatıdır.²⁶⁷

3.4. Osmanlı Toplumunda Dinî ve İlmî Hayat

3.4.1. Türk Toplumunun İlme Olan İlgisi

Bu bölümde “Türk toplumunun ilmî durumu” ele alınmıştır. Bu başlık altında Türklerin okuma yazmaya olan ilgilerinin, sünnet anlayışının, Kur’an’ın Türklerin hayatındaki yerinin, Türk mahkemelerinde Ulemanın rolünün; Türkiye’de tıp, felsefe, fizik ve simya gibi alanlardaki durum hakkındaki gözlemleri paylaşılır.

²⁶⁵ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 143.

²⁶⁶ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 145, 146. “Elias Habesci” (?-1794?) van Woensel’in eleştirdiği yazarlar arasında yer alır.

²⁶⁷ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 144-148.

Van Woensel, bölümün başında “Türklerin genellikle okuma yazmayla beyinlerine fazla eziyet etmediklerini” söyleyerek onların çok bilgi bir toplum olmadıklarına ve öğrenme meraklarının düşük olduğuna dikkat çeker. Türklerin Doğu dilleri dışında yabancı dil konusundaki bilgilerinin de abartıldığını belirtir ve bilinenin aksine Kur’an’ın²⁶⁸ bunu yasaklamadığını, yabancı dil öğrenmelerinin önünde dinî bir engelin bulunmadığını söyler.²⁶⁹

3.4.2. Türklerin Okuma Yazmaya Olan Merakı

Van Woensel, eczane ile kütüphane arasında bir benzetme yaparak eczanenin bedeni beslerken kütüphanenin ruhu beslediğini söyleyerek kitapların önemine dikkat çeker. Doğru ve faydalı kitapları seçmek isteyen birinin buna tek başına ömür yetiremeyeceğine ve bir rehber ihtiyacı olacağına değinir.²⁷⁰ Van Woensel, yazma işinin Türklerle başlamadığını söyleyerek yine de okuma ve yazmaya pek merakı olmayan Türklerin Konstantinopolis’te tıpkı Paris ve Londra’da olduğu gibi herkesin ziyaret edebileceği, danışabileceği ve özetleri eve götürebileceği serbestçe erişilebilen on üç halk kütüphanesine sahip olduğunu aktarır.²⁷¹ “Konstantinopolis’teki on üç halk kütüphanesi Avrupa’nın en büyük, en zengin ve en çok ticaret yapılan şehirlerinden bile olmadığı kadar iyidir.” der.²⁷²

Van Woensel, İstanbul’daki eğitim kurumlarının sayısı hakkında kısa bir bilgi paylaşır: “Konstantinopolis’te en eskisi 1453’te kurulmak üzere on bir üniversite bulunuyor. 1782

²⁶⁸ Şeriat kastediliyor olmalıdır, genelde Kur’an ve şeriatın birbiriyle karıştırıldığı söylenebilir.

²⁶⁹ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 206-207.

²⁷⁰ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 208.

²⁷¹ İsmail Erünsal, “Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik” *Milli Eğitim Dergisi* 45/208, (Ekim 2015), 196. “Özellikle I. Mahmud devri Osmanlı çağı, Türk kütüphaneciliğinin bir altın devri olarak kabul edilebilir. Bu padişah, İmparatorluğun en uzak kalelerinde bile kütüphaneler kurmaya çalışmıştır. I. Abdülhamid devrinde ise (1774-1789), İstanbul’daki müstakil kütüphanelere paralel olarak Anadolu’da da aynı türden kütüphaneler kurulmaya başlar. Bu devrede ayrıca, daha önce kurulmuş kütüphaneleri denetlemeye yönelik bazı çalışmalar da yapılır.” Burada 1730-1754 döneminin Kütüphaneler için altın çağ olduğu ve sonraki yıllarda (1839’a kadar) kütüphanelerin yaygınlık kazandığı söylenebilir. Van Woensel, *Aantekeningen I*, 211. Van Woensel kütüphaneler hakkında daha fazla bilgi edinmek isteyeniyi fazla detay vermeyerek Toderini (1728-1799)’yi okumasını tavsiye eder. Giambattista Toderini, *De La Litterature des Turcs*, (Paris: Poncoit, 1789), 33, 34. Bu eserde Osmanlı’daki on üç Kütüphanenin listesinin paylaşıldığı görülür: “I. Bibliotheque du serrail. II. Bibliotheque du sultan Mahomet II, III. Bibliotheque de Sainte Sophie. IV. Bibliotheque du Sultan Soliman. V. Bibliotheque de Mahomet Kiupruli. VI. Bibliotheque de la sultane Validé, VII. Bibliotheque de Scheid Ali Bacha, VIII. Bibliotheque d'Ibrahim Bacha, IX. Bibliotheque d'Atif Effendi. X. Bibliothèque du sultan Bajazet. XI. Bibliotheque du sultan Osman III. XII. Bibliotheque de Raghib Bacha. XIII. Bibliotheque du sultan regnant Abdullahmid.”

²⁷² Van Woensel, *Aantekeningen I*, 210, 211.

yangınından önce beş yüz on bir lise ve bin altı yüz küçük okul vardır.” Van Woensel, Türklerin, gençlerin eğitiminden bağımsız hiçbir dinî bina açmadıklarını²⁷³ vurgulayarak bu sayının şaşırtıcı olmadığını söyler ve bu konuda kendi fikrini beyan eder:

“Şimdi bana bu kadar çok kaynağa sahip olan Türklerin, eğitim konusunda neden bu kadar çok geride oldukları sorulsa şöyle cevaplarım: Birincisi, Arapça ve Farsça bilmeden anlaşılmayan ve bu nedenle çok karmaşık hale gelen dil yapısı nedeniyle sıradan bir öğrencinin bilimin verandasında sıkışıp kalmasıdır. İkincisi, sıcaklık ki ruhun enerjisini alır ve zorlukların üstesinden gelmek için gereken kararlı karakteri gevşettiği için kişiyi yaşamaktan çok, tatlı bir uykuya daldırır. Üçüncüsü, askeri yeteneklere öğrenmenin üstünde değer veren bir dizi padişahın kaynaklanmaktadır. Padişahların tahta çıkışlarından önce yetişmeleri; onları çalışma hevesinden mahrum bırakır, onları aydınlanmış bir zihnin değerini bilmez hale getirir ve bu konuda yetenekli insanları arayıp, onları teşvik etmeye ve ödüllendirmeye yanaşmazlar. Böylece “ilgisiz patronlar soğuk talebeler yaratır.”²⁷⁴

Van Woensel, düşünülenin aksine Müslümanların dünyadaki en hoşgörülü insanlar olduğunu aktarır. Müslümanların dinden sapanları uyarmakla yükümlü olduklarını fakat iddia edildiği gibi dininden dönenlerden nefret etmediklerini; onlara karşı nefret etseler bile bunun sebebinin onların dönecek oldukları için değil çoğunun düzenbaz, eli kanlı olduğu ve neredeyse tamamının ahlaksız insan olmalarından kaynaklandığını vurgular.²⁷⁵

3.4.3. Kur'an'ın Türklerin Hayatındaki Yeri ve Önemi

Van Woensel, Kur'an-ı Kerim'in sevdiği bir özelliğini vurgular:

“Kur'an, Türklerin hem dünyevi hem de dinî kanunudur. Bunun önemli bir avantajı vardır. İlahi bir kaynaktan çıkan kanunlar, bununla özel bir önem kazanır. Ahlakı duyu, içgüdü, vicdan ya da buna her ne deniliyorsa kişinin ahlakı dünyada en güvenli şekilde yelken açabileceği bir pusuladır. Yine de vicdanın bizi yüzüstü bıraktığı binlerce vaka olduğu da doğrudur. Ancak sadece ahlaki açıdan iyi ya da kötü hakkında yazılı yasalar bize talimat verebilir.”²⁷⁶

²⁷³ Cami ve medresenin iç içe inşa edildiği vurgulanır.

²⁷⁴ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 212-215.

²⁷⁵ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 221,222.

²⁷⁶ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 225-226.

Devamında vaizlerin camilerde hem dünyevi hem de dinî açıklamalarının yani Kur'an'ın Türklerin sahip olduğu bir üstünlük olduğuna dikkat çeker: “Yasalarımızı bölümlere ayırıp gruplandırmak ve pazar günleri onları iyi vatandaşlara açıklamak için birkaç saat harcamak bu kadar aptalca olabilir mi? Ve bu onlara polemica'nın taktikleri, İbranice ve Rumca etimolojiler hakkında bilgi vermekten daha mı az yararlı olurdu?”²⁷⁷ Van Woensel, Kur'an'ın üstünlüğüne yine şu sözlerle vurgu yapar: “Teoloji, Türk öğrenme usulünde oldukça önemlidir, âdeta bir yumurta kabuğu kadar narindir. Varlığını her alana dayatmaktadır yani teoloji İslam hukukunu elinde tutar: Barbarlıktan arındırılmış Kur'an, Müslümanların kutsal kitabı ve kanunlarıdır.”²⁷⁸

3.5. Osmanlı Toplumu ve Tıp Alanı

3.5.1. Salgın Hastalık-Veba

Van Woensel İstanbul'a geldiğinde veba salgını oldukça yaygındır ve sokaklarda birçok ceset gördükten sonra Türk hekimlerinin veba ile mücadelede neden yetersiz kaldığını sorgular. Van Woensel tıp alanında yetkin olmayanların kazanç peşinde koştukları ve bilgilerinin olmadığı hâlde insanlara şifa dağıtmakla onları kandırdıklarına değinir ve kendi atalarının buna şiddetle karşı çıktıklarını vurgulayarak Türkiye'de ise bu konuda herhangi bir kaygı yaşanmadığını (şarlatanlara karşı önlem alınmadığını) belirtir. Pek çok üniversitedeki aç ve vicdansız profesörlerin son derece skandal diploma trafiği göz önüne alındığında, utanç verici bu durumu görmezden gelemeyeceğinin altını çizerek bu üst düzey sahtekarlığın yalnızca hükümet tarafından önlenmesi ve engellenmesi gerektiğini vurgular.

3.5.2. Hekimbaşı ve Ragusalı Gobis

Van Woensel, Türkiye'deki sağlık sistemi hakkında bilgi verir: “Türk tıp biliminin başında, İmparatorluktaki tüm tıbbi işlerin en yüksek otoritesi olan bir tür Archiattrorum

²⁷⁷ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 225-226.

²⁷⁸ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 215.

Comes olan Hekimbaşı²⁷⁹ bulunur. Doğrudan onun altında, biri her zaman Saray'da görevli olan, Sultan'ın on sıradan arşiatrisi²⁸⁰ gelir.²⁸¹

“Hekimbaşı, ulema birliğine mensup olmadıkça bu itibara yükselemez ancak doktor (tıp hekimi) olması gerekmez. Onun görevi neredeyse sadece fahri bir görev olarak görülüyor ve bu da ona Sultan'ın ilaçlarını inceleme ve Kur'an'da yasaklanmış hiçbir şeyin aralarına girmemesini sağlama yetkisi verir. Son iki merhum padişah - Mustafa²⁸² ve Abdülhamid²⁸³ - hem ailelerininkini hem de kendi sağlıklarını, hekim başına emanet edecek güvene sahip değillerdi. Becerileri, Türk dil bilgisi ve karakterinin mükemmelliği ile Ragusalı Gobis, bu onura layık görülmüştür.”²⁸⁴

Van Woensel; bu sözleriyle Doktor Filippo Gobis adlı tıp hekiminin bilgi, beceri ve ahlakının Sultanların canlarını Türk hekimbaşına değil ona emanet etmelerine sebep olduğunu vurgular.

Van Woensel hekimbaşının yetkinliği noktasında şunları söyler:

“Hekimbaşının tıpta ne kadar tecrübesiz olduğuna bakılmaksızın hiç kimse onun verdiği ruhsat olmadan tıbbi uygulama yapmaya, bir eczane veya cerrahi dükkân açma yetkisine sahip değildi. Ama para teklif edildiğinde hiçbir şey reddedilmezdi. Hekimbaşını ziyaret ettiğimde hemen hemen üç yüz hekim olduğunu söylemişti. Bu doktorlardan çoğunun asgari düzeyde bile eğitimi yoktu. Biraz yeterlilik kazanmaya çalışan azınlığın ise Arap yazarları ve birkaç Türk'ün yazdıkları dışında başka bir kaynakları yoktu (ancak kendi dillerine ve Doğu dillerine hakimdiler). Doğru! Arapların kendilerine ait okullarını geliştirdiği, bilgi arayanların tıpta kendilerini mükemmelleştirmek için tek bir merkezde (Toledo) toplandıkları bir zaman vardı. Ancak Arapların nerdeyse sadece Galen'in eserlerini incelemek ve tasfiye etmekle meşgul oldukları da bilinmektedir.”²⁸⁵

²⁷⁹ Nil Sarı, “Hekimbaşı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/ 161-164.

²⁸⁰ Antik ad: hekim.

²⁸¹ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 237-238.

²⁸² III. Mustafa

²⁸³ I. Abdülhamid. Necdet Sakaoğlu, *Bu mülkün Sultanları*, (İstanbul: Alfa Yayınları, 2017), 348-358; M. Münir Aktepe, “Abdülhamid I”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/ 213-216.

²⁸⁴ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 238-239.

²⁸⁵ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 239-240.

3.5.3. Müslümanların Tıp Alanındaki Nitelikleri

Türkiye’deki tıp biliminin ileri düzeyde olmamasının sebeplerini sorgulayan Van Woensel bu konuda şunları ifade eder:

“Arapların anatomi dalında hiçbir çalışma yapmadıkları (dinleri insan vücudu üzerinde çalışmayı yasakladığı için), uygulamalı tıp alanında çok az ilerleme kaydettikleri (yine de şifalı ve bitkisel tıpta biraz daha şanslı oldukları) ve farmakolojiyi ilaçlara sıkı sıkıya bağladıkları iyi bilinmektedir. İbn Zühr, İbn Sina, İbn Rüşd ve Mesüe²⁸⁶ dünyaya gelmeselerdi çok daha fazlasını yitirmiş olacaktı. Şimdilik, Razi yukarıda bahsedilen auto-da-fé’den (dinî meselelerden) muaf tutulmayı hak ediyor- ama sadece çocuk hastalıkları söz konusu olduğunda.²⁸⁷ Müslümanların kendilerine ait eserleri de vardır: spekülatif ve pratik tıpla, yiyeceklerle, içeceklerle ve ilaçlarla, hastalıkların nedenleri ve prognozalarıyla vb. ilgilenen Hacı Paşa’nın Tachit fit Thebb’i²⁸⁸ bunlardan biridir. Hayrullah Efendi’nin, Mustafa Efendi’nin, yazılarının ne muhtevasını ne de esasını biliyorum. Bunu söylerken akıllı okuyuculardan, tüm yazarlarda pek bulunmayan alçakgönüllülüğümü kabul etmelerini rica ediyorum”²⁸⁹

Van Woensel, Müslüman (Türk) dünyasında önemli hekimlerin olduğunu ifade etse de bunların sayılarının çok az olduğunu ve eserlerine ulaşmanın da zorluğunu söyler. Zihnin aydınlanması için son derece değerli olan bu eserlerin sayısının az olmasının yanında bunların herkes tarafından ulaşılamadığına zira çok düzgün el yazısıyla yazılmış olmalarına rağmen Türkçe ve Arapça kitaplarının oldukça pahalı olduğuna dikkat çeker. Türkiye’de önemli yabancı eserler olsa bile bunlara herkesin ulaşamadığını ulaşırsa bile ciddi bir ön çalışma olmaksızın yazılanları anlayamadığını belirterek Türkiye’de tıp bilimine gereken ehemmiyetin verilmediğine dikkat çeker millî tıbbın adeta şarlatanlara

²⁸⁶ Kaptein, PvW, 349. *Ebu Zekeriyya Yuhanna ibn Masawayh. (777-857) Nestori Hristiyan ve Bağdat halifelerinin saray hekimi.*

²⁸⁷ Van Woensel Razi’nin çocuk hastalıklarıyla ilgili önemli çalışmalarından dolayı bahsedilen dini meselelerden muaf tutulması gerektiğine inandığını açıklar.

²⁸⁸ Eserin arapça adı: “Kitab El Teshil FitTib”, eserin amacının hekim bulunamadığında basit müdahaleleri anlatmak üzere yazıldığı aktarılır. Cemil Akpınar, “Hacı Paşa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/ 492-496; Kaptein, PvW, 349-351. Kaptein, Hayrullah’ın (1725-1796) “Büyük Hayrullah Efendi’ye” işaret ettiğini düşündüğünü ve onun III. Mustafa ve I. Abdülhamid’in saray hekimliğini yaptığını aktarır. Tokatlı Mustafa Paşa’nın ise III. Mustafa’nın saray hekimi ve İbn Sina’nın “Kanun” adlı eserini Türkçe tercümesini yapan kişi olduğu ifade edilir. Ragıp Paşa kütüphanesinin seyyahların ziyaret ettiği önemli bir kütüphane olduğu, Van Woensel’in buradan ulaştığı isimleri de aktardığı görülür.

²⁸⁹ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 241-242.

bırakıldığı sonucuna varır; “Ve ne yazık ki Türkiye’de görev yapan yabancılar ve Frenkler da öyle yaptılarsa onların da şarlatan olduğu söylenebilir! Ancak şu anki durumda bu sayının büyük bir kısmı Slavonyalı²⁹⁰ ve İtalyan ayaklanmacılardan geçimini hiçbir şekilde sağlayamayan ve bu nedenle kendilerini hekim yapan kişilerden oluşuyor.”²⁹¹

Van Woensel, şarlatan olarak nitelendirdiği kişilerin kullandıkları yöntemler için şunları söyler: “Onların kullandıkları tipik uygulamalar sık sık sıcak, terletici, tonik ilaçlar, kardiyak, panzehir ve afrodizyaktır. Bu tür uygulamalar, sıcak ateşli hastalıkların çok nadir görüldüğü ülkeler dışında başka herhangi bir yerde çok daha fazla zararlı olacaktır.” diyerek bazı iltihaplı hastalıklarda sıcak suyun şifa kaynağı olarak kullanılabileceğine dikkat çeker.

3.5.4. Müslümanların Kadın Doğum Uzmanına Bakış Açısı

Müslümanların kadın doğum uzmanlarına sıcak bakmadıklarını Van Woensel şu sözlerle ifade eder: “İstanbul’un ne içinde ne de dışındaki eczanelerde kadın doğum uzmanları bulunmazdı. Zira erkekler eşlerinin bir kadın doğum uzmanına görünmesi yerine on bin kez ölmelerini tercih ederlerdi (kıskançlık sebebiyle değil tamamen dinî sebeplerden).”²⁹²

3.6. Osmanlı Toplumu ve Diğer İlim Dalları

3.6.1. Felsefe

Van Woensel, Felsefe, Fizik, Simya, Astroloji, Şiir, Sanat ve Edebiyat konularına da kısaca değinerek gözlemlerini aktarır: “Günümüzde ‘filozof’ terimi -Tanrı onu düzeltsin- düzgün bir insanın bir sıfat olarak asla kabul etmeyeceği kadar kötü yola düştü.” diyen Van Woensel, “göz alıcı bir şekilde filozof kılığına bürünmüş her ahlaksızın bir inananlar kitlesinin olduğunu” beyan ederek Müslümanların da filozof olduklarını söyler. “Metafizik ve ahlak, felsefenin büyük bir bölümünü oluşturduğundan, belki de bizim kadar filozof olmayı hak ederler. Bu insanlar -kadın ve para konusu hariç- ne kadar ilgisiz olurlarsa olsunlar yine de insanlığın varoluş nedenleri hakkındaki evrensel ve doğuştan

²⁹⁰ Hırvatistan’da bir bölge.

²⁹¹ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 243-244.

²⁹² Van Woensel, *Aantekeningen I*, 245-248.

gelen meraka sahiptirler.” diyerek özellikle seçkin Müslümanların felsefeye meraklı olduklarını dile getirir.²⁹³

3.6.2. Fizik

“Güneş saati yapma yetenekleri, matematik disiplindeki gelişmelerinin bir kanıtıdır; bu saat yapan ustalarımızın mekanik becerilerinin saatlerini yapması ya da çiftçilerin toprağı gübrelerken sahip oldukları kimya bilgisi gibidir.” diyerek Türkleri fizik alanında pek yetenekli bulmadığını örnek vererek açıklar.²⁹⁴

3.6.3. Simya

“Bu milletin tembellikten, yani asgari çabayla büyük bir servet kazanma şehvetinden dolayı simyaya olan ilgisi de az değildir” diyen Van Woensel, ziyaretleri boyunca pek çok Efendi’nin divanda bu konuda onu eğlendirdiğinden bahseder ve fizikten çok simyaya ağırlık verildiğine dikkat çeker:

“Türklerin daha önce de dile getirilen ayrımcılığını, rahatlığını, ilgisizliklerini, el yazmalarının inceliğini ve basılı kitapların azlığını da buna ekleyince tüm bunların kaçınılmaz gerçeğini hemen görürüz; doğa olaylarıyla ilgili hepsinin içinde bulunduğu kalın bir ön yargı sisi- ‘hepsi’ elitlerin arasından fizik alanında kafa yoran çok az sayıda kişi anlamına gelmektedir.”²⁹⁵

3.6.4. Astroloji

Van Woensel, Türkiye’de astrolojinin çok rağbet gördüğünü şu sözlerle aktarır: “Astroloji bu ülkede büyük saygı görüyor ve arkadaşım Dr. V.N.²⁹⁶ ondan bir servet kazanabilirdi. Eskiden diğer sarayların (hoven) saray soytarıları (hofnarren) çalıştırdıkları gibi padişahın sarayında bir saray müneccimi (astroloğu) çalıştırılmaktadır.” diyerek eskiden kralların saraylarında soytarı bulundukları gibi padişahların astrolojiye önem

²⁹³ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 248-249.

²⁹⁴ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 251-252.

²⁹⁵ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 253-254.

²⁹⁶ Broecheler, *Staat der Geleerdheid*, 22; Kaptein, *PvW*, 363. “Burada Van Woensel’in N.N. (Notetur Nomen/ Name Not To be Mentioned) yerine yanlışlıkla V.N. yazdığını düşünüyorum, Van Woensel’in eserinin geneline bakıldığında isimleri her zaman açıklamadığı görülür, özellikle de ironi, müstehcen, hiciv içerikli kısımlarda” diyen Kaptein Van Woensel’in Astrolojiye çok inanmadığını aktarır.

verdiğini dile getirir. Yıldızlarla geleceği ilişkilendiremediğini söyleyerek kendisinin astrolojiye fazla inanmadığını açıklar.²⁹⁷

3.6.5. Sanat

Van Woensel, çeşitli ilim dallarına değindikten sonra müzik ve resim konusunda da gözlemlerine yer verir. Van Woensel, Türk millî müziği hakkında yorum yapamayacağını ancak “monoton, kötü telaffuzlu, hüznü müzik beni pek de memnun etmiyor ve daha az korkuncu aşırı nazik ve burundan şarkı söylemeleri (aslında burunlarından değil de terim böyle) sanki acıklı olduğunu gösteriyor” diyerek Türk müziğinin ona eğlenceli olmaktan çok duygusal geldiğini vurgular. Ayrıca Galata’da karşılaştığı dervişler tekkesinden bahsederken dervişlerin çıkardığı seslerin kendisine oldukça ilginç geldiğine dikkat çeker.²⁹⁸

“Gerisi için müzikleri kararlı bir karaktere sahip. Müzik kulakları gerçekten çok iyi olmalı, konserlerindeki enstrümanların bolluğu kafa karışıklığına neden oluyor. Müzikleri bir düzine kadar telli ve üflemeli çalgılar tarafından icra edilir. Muhtemelen bu yüzden düzenlemeleri için zamanı bu kadar istikrarlı tutuyorlar ya da bana öyle geliyor ki şimdi bir ya da iki oktav, şimdi beşte biri, şimdi üçte biri daha yüksek ya da daha düşük olan bir temadan başka bir şeyden ibaret değiller. Görünüşe göre melodiden ziyade uyum üzerine yoğunlaşıyorlar.”

Van Woensel, bu sözleriyle şahit olduğu müzik seslerinin sanattan çok “ses/gürültü” olduğunu düşündüğünü ifade eder.²⁹⁹

Van Woensel, Türklerin resim alanında dinî sebeplerden dolayı çok fazla ilerleme kaydetmediklerini aktarır: “Onların çizim, resim, heykel veya gravür sanatı hakkında ne diyorum? Sessiz kalmak daha iyidir. Bazılarının odalarının iç mekanlarını süslemek için düzenlenmiş birkaç çiçek karalamasının ve diğerlerinin Türk harflerini taşa kazımasının

²⁹⁷ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 252,253.

²⁹⁸ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 75,76, 262; Kaptein, *PvW*, 377; Gürsoy Şahin, “Avrupalı Gezinlerin Seyahatnamelerinde Mevlevî ve Rûfâî Dervişler” *Yabancı Seyahatnamelerde Türkiye*, ed. Çağatay Özdemir-Yunus Emre Tekinsoy, (Ankara: Türk Yurdu Yayınları, 2016), 349. Van Woensel dervişler hakkında detaylı bilgi vermese de Mevlevî tekkesini ziyaret ettiği muhtemeldir: “Bu anlamda Batılı gezginlerin İstanbul’da en çok ziyaret ettikleri tekkelerin başında Galata’daki Mevlevî tekkesi ile Üsküdar’da bulunan Rûfâî tekkesi gelmektedir. Seyyahların, İstanbul’a geldiklerinde genellikle “dönen dervişler” dedikleri Mevlevî, “feryat eden-inleyen dervişler” diye adlandırdıkları Rûfâî dervişlerinin ritüellerine katıldıkları anlaşılmaktadır.”

²⁹⁹ Van Woensel, Van Woensel, *Aantekeningen I*, 260-263, 268.

ne gibi bir değeri vardır? İmge-ibadet ve putperestliğin düşmanı olan Muhammed dini³⁰⁰, insan figürlerinin yapılmasını yasakladığı gibi resim ve resim sanatını da engeller.³⁰¹

“Ancak sarayda padişah portreleri bulunduğu doğrudur. Prens Kantemir’in tarihine bakın. Bütün bu portreler Pers ve Ermeni ustaların eseridir. Bir Ermeni olan Menasi,³⁰² benim orada bulunduğum dönemde saray ressamıydı. Rus elçisi Sayın Bulgakov, portreleme metodunu bana anlattı; yüzün hatlarını ve temel özelliklerini çizmeden, burundan başlayarak ve etrafında çalışarak doğrudan boya ile boyardı. Hepsinin en tuhaf yanı portrelerinin -onaylanmayan tarzına rağmen- çarpıcı benzerliklerinin olmasıydı.”³⁰³

3.6.6. Edebiyat

“Sultan Ahmed³⁰⁴, Konstantinopolis'te güzel bir mermer çeşme yaptırmıştı ve bunun için yaldızlı harflerle -kendi bestelediği bir dize- bu yazıtı yaptırmıştı.” diyerek Türklerin şiire meraklı bir toplum olduğunu bunu Osmanlı çeşmelerinde görebildiğine vurgu yapar.³⁰⁵

Van Woensel; Türklerin kitaplara, okuma ve öğrenmeye karşı ilgilerine matbaa konusunda kısa bilgiler paylaşarak devam eder:

“Fransa'yı iki kez ziyaret eden Said Efendi³⁰⁶, diğer vatandaşlardan daha meraklı, bilmeye değer her şeyi gözlemlene zahmetine katlanmıştı. Diğer şeylerin yanı sıra kitapların matbaa vasıtasıyla yeniden üretilme kolaylığına hayret etti. Türk başkentine döndükten sonra bu yeni icadı tanıtmak için hiçbir çabadan kaçınmadı. Said Efendi'nin izniyle bir Macar asilzadesi olan ve III. Ahmed tarafından Türk matbaacılığının başına atanan İbrahim Müteferrika (bu padişahın katında ayrıcalıklı bir unvan idi) getirildi. Mürettip ve işçilerin ücretleri kamu hazinesinden karşılayarak bu yeni icada hükümet tarafından destek verildi.”³⁰⁷

³⁰⁰ Ehli Sünnet'i kasteder.

³⁰¹ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 262-263.

³⁰² Nurdan Küçükhasaköylü, Osmanlı Sarayında Ermeni Ressamlar: Manas Ailesi, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 28/1 (Haziran 2011), 169. Manas ailesinden Rafael Manas'ın (ö. 1780) oğlu Manas Manas'ın I. Abdülhamid'in portresini yaptığı aktarılır.

³⁰³ Van Woensel, Van Woensel, *Aantekeningen I*, 262-264.

³⁰⁴ III. Ahmed.

³⁰⁵ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 257, 258.

³⁰⁶ Erhan Afyoncu. “Mehmet Said Paşa, Yirmisekizcelebizâde” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2003), 28/ 524-526. 28.Çelebi Mehmet'in oğlu. 1719'da Paris elçisi.

³⁰⁷ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 264-266.

“Derin bir kavrayışa sahip bir adam olan İbrahim, sözlüklerin bilimlerin kilidini açan anahtarlar olduğunu anladı.” diyen Van Woensel, matbaada basılan ilk meşhur kitap olan sözlüğe (Van Kulu Lügatı’na) işaret eder. “On altı yıl boyunca matbaası ülke edebiyatını birçok eserle zenginleştirdi. Ölümünden sonra Kadı İbrahim³⁰⁸ tarafından devam ettirildi.” Daha sonra Rus savaşının sebep olduğu problem ve kayıplar yüzünden matbaanın sıkıntılı bir döneme girildiği için istenilen düzeyde gelişemediğine değinir. “1784’te Abdülhamid³⁰⁹, yeni bir matbaa kurmak için kendi eliyle yazılmış bir emir çıkardı ancak onu fonlarla desteklemek yerine sayfa başına bir asper (120 asper³¹⁰ eşittir bir piastre veya 22 ve 1/2 St.³¹¹) vergi koydu ki bundan bir dinî vakıf faydalanıyordu. Bu iş o kadar sıkıntılı idi ki üç yıl öncesine kadar sadece iki eser basılabiliyordu.”³¹²

Van Woensel, matbaada Türklerin geride olmalarını şöyle açıklar: “Böylesine büyük bir imparatorluk, bir matbaayla açlıktan ölüyor! Bunun nedeni açıktır; Türkler dünyanın en az meraklı, belki de en tembel insanlarıdır. Sadece el yazısıyla yazılmış kitapları bilip eski geleneklerine derinden bağlıdırlar.” Van Woensel, el yazma kitapların az bulunduğu için çok kıymetli olduğunu ve Avrupa’daki en prestijli yayınlardan bile çok değer gördüğünü söyleyerek Türklerin inanılmaz derecede günlük küçük ücretlerle hayatta kalmayı başardıklarını dile getirir. “O kadar yavaş çalışıyorlar ki kitapların çok pahalı olduğu ortaya çıkıyor, kolayca 100 ila 2.000 gümüş akçeye mal oluyor. Buna ek olarak Kur’an ve herhangi bir dinî kitap basılamaz, elle kopyalanır.” diyerek Türklerin geleneklerine bağlı yeniliğe ise çok açık olmadığını söyler.³¹³

³⁰⁸ Erhan Afyoncu, “İbrâhim Müteferrika”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/ 324-327. “İbrâhim Müteferrika’nın ölümünden sonra matbaanın işletme izni, Rumeli kadılarlarından İbrâhim Efendi ile Anadolu kadılarında Ahmed Efendi’ye verilmiştir.”

³⁰⁹ I. Abdülhamid.

³¹⁰ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 267; Halil Sahillioğlu, “Akçe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/ 224-227; Şevket Pamuk, “Kuruş”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2002. 26/ 458-459; Ömerül Faruk Bölükbaşı, “İstanbul’da Doğan Bir Osmanlı Sikkesi: Kuruş”, *Uluslararası Osmanlı İstanbul’u Sempozyumu VI*, Ed. Feridun Emecen vd., (İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi; İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 2019), 399-415. “Kuruş XVIII. yüzyıl başlarından itibaren Osmanlı para sisteminin temel birimi haline geldi”. Batılılar “gümüş akçe” yerine “asper” kullanır. Van Woensel bir “piaster”ın yüz yirmi “gümüş akçe”ye veya yirmi iki buçuk Hollanda kuruşuna denk geldiğini ifade etmiştir.

³¹¹ Kaptein, *PvW*, 375; St.; *Stuivers*, Hollandaca cent / kuruşun kısaltması.

³¹² Van Woensel, *Aantekeningen I*, 266-267.

³¹³ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 268.

3.7. İstanbul’da Yaşayan Rumlar

3.7.1. Modern Rumların Özellikleri

Bu kısımda Osmanlı toplumunun bir parçası olan Rumlara da temas eden Van Woensel, modern Rumların yozlaşma nedenleri üzerinde durur. Aynı zamanda onların karakterleri, görgü kuralları ve yaşam tarzlarına değinir ve Rumları Türklerle kıyaslar. Giriş kısmında Osmanlıya gelmesinin asıl sebebinin Türkler olmasına rağmen bu toprakların önemli bir parçası olan ve halkın belki de yarısını oluşturan Rumları görmezden gelemeyeceğini ifade eder.

Uzun süre başka milletlerce ele geçirilmiş olmak ve efendilerinin emri altında yaşamak zorunda kalan Rumların karakterine tuhaf bir etki etmiştir diyen Van Woensel, korkunun onların karakterine olumsuz etki ettiğini ifade eder. Van Woensel, iddia edildiği gibi Rumların kadın kölelere yumuşak ve insancıl davrandıklarını reddederek efendileri tarafından kötü muamele gördüklerini vurgular:

“Ben, bu ulusun saygıdeğer halkının, arhontların³¹⁴ ve arhontissaların, köpeklerle bağırırcasına hizmetçilerine nasıl hırladıklarına yüz kez tanık olmuşumdur. Türk hanelerinde efendi ile hizmetçi arasındaki sükûnet, düzen ve hoşgörüyü alışmış bir kulak için bu manzara oldukça çarpıcıdır. Hiçbir zaman, hatta hiçbir zaman, çuhadarların (Tchoadars'ın) hizmetçilerinin azarlandığını, sahibi/patronuymuş gibi hitap edildiği ya da gerçekten çok yüksek sesle konuşulduğu görülmez. Hatta birçok efendi ile çok zaman geçirdim ve yanında olmama rağmen efendi hiçbir şey fark ettirmeden bana pipo ya da kahve ikram ettirmiştir. Oysa onun emri olmasaydı bunu asla yapmazlardı! Tekrar ediyorum: Türk toplumu, başka bir gürültücü ulusun toplantılarının bir tımarhaneye benzemelerinin aksine sakın ve düzenlidir.”

Van Woensel, Rumların söyledikleri sözleri sürekli yeminle³¹⁵ tasdik ettiklerini ve güven duyulmayan bir toplum olduklarını ifade etmiştir. Ayrıca sevmediklerine bolca lanet okuduklarına dikkat çeker.³¹⁶

Van Woensel, modern Rumların atalarından pek fazla iz taşımadıklarına, yozlaştıklarına dikkat çeker. Rumların Türklerle iç içe yaşadıklarını anlatır ve siyahın beyazdan ayrıldığı

³¹⁴ Antik Ermenistan’da Oligarşik kökenli yönetici.

³¹⁵ “Tanrı adına ve Ruh adına” (“Bij god en bij ziel.”)

³¹⁶ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 407, 408, 411.

gibi onların da Türklerden farklılaştığını söyler. Rumların medeniyet bakımından fazla ilerleme kaydetmediklerini hatta oldukça geride kaldıklarını söylerken onların çok farklı fizyonomiye sahip olduklarını belirtir.³¹⁷ Van Woensel; suya düşenin her şeye sarılacağı gibi Rumların da sözde kurtarıcıları olan Ruslara sığındıklarını fakat bu hususta yanlış içinde olabileceklerine, durumlarının daha da kötüleşebileceğine dikkat çeker.³¹⁸

3.7.2. Düğün Merasimi

“Rumlar çok canlı neşeli ve eğlence düşkün bir halktır. Doğum, evlilik, ölüm gibi anların insan için önemli olduğu düşünüldüğünde Rumlar bu olaylara önem verir. Birkaç kez doğumdan kısa süre sonra yapılan vaftiz törenlerine katıldım ve yarı sarhoş bir papazın yeni doğmuş bebeği nasıl çimdiklediğini onu nasıl kurcaladığını gördüm.”³¹⁹ Evlilik için çöpçatanlardan yardım alındığını belirten Van Woensel, evlenmeye karar veren kişinin hemen evlendiğini ifade eder. Evlilikten önce hediyelerin getirildiğini bu hediyelerin de gelinin yakınlarının ziyaret kabul ettikleri odada sergilendiğini açıklar. Bu uygulamanın yaygın olduğunu belirtir. Düğünden önce ve sonra ziyafet verildiği, düğünden bir gün öncesi gelinin hamamdan getirildiği düğünde çalgıcıların olduğu ve şarkılar eşliğinde dans edildiğini söyler. Gelinin meşaleler eşliğinde yakın akrabasının kollarında taşınarak kiliseye getirildiğine ve rahibin taçlarını alıp yüzüklerini taktığını ifade eder. Yeni evli çifte aileye kabulün bir nişanı olarak bir kâsede içecek sunulduğu ve akraba ve misafirlerin bir kez bu içeceği yudumladıklarından bahseden Van Woensel, bu merasimlerden sonra yemek yenilip dans ederek eğlenildiğini sonra da gelin ve damadın evlerine gittiğini söyler.³²⁰ “Türkler ölü ve diri arasında bir haldeyken Rumlar diri ve eğlencelidir” diyen Van Woensel, Rumlar neşe ve eğlencelerinin yanında ziyafet verme alışkanlıklarının bitmek bilmediğini vurgular. Birbirini takip eden yeme içme ve müzikli şenliklerinin olduğunu, bazılarının Doğu usulü bazılarının Batı usulüyle yemek yediğini aktarır. Yemekten sonra çeşitli danslarının olduğunu Woensel’in zamanında en çok Romeika³²¹ adlı dansı oynadıklarını belirtir.³²²

³¹⁷ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 389-404.

³¹⁸ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 405-406.

³¹⁹ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 412.

³²⁰ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 412-417.

³²¹ Halay’a benzeyen bir dans.

³²² Van Woensel, *Aantekeningen I*, 419-422.

Van Woensel, düğün sonrası bebek konusuna değinir ve Rum kadınlarının bebeklerini kundaklayarak bebeklerini boğduklarına şahit olmadığını belirtir. Kendi halkının kundak konusunda yanlış içinde olduğunu kundak olmadan da bebeğin büyütülebileceğini vurgular. Kendi vatanının dışında hiçbir yerde bez malzemelerinin belli bir yerde tutulduğu bebek bezi sepetine rastlamadığını söyler.

3.7.3. Geçim Kaynakları

Van Woensel, Rumların eğitim konusunda geri olduklarından ve halkta batıl inancın hâkim olduğundan söz eder. Rumların hayatında denizciliğin özel bir yer tuttuğunu, Osmanlı İmparatorluğun deniz gücünün çoğunun Rumların tarafından oluştuğunu vurgular. Tüccarları denizin karşısına geçiren büyüklü küçüklü gemileri yönetenlerin Rum olduğunu, ticaret gemilerinden karnını doyuramayanların ise balıkçı olduklarına dikkat çeker. Kızlara yeme içme ve ip eğirme dışında pek bir şey öğretilmediğini vurgulayan Van Woensel, ip eğirmeyi para için yapmasalar bile hobi olarak yapacaklarını söyler. Rum kadınlarının çoğunlukla ipek eğirdiğini ve haftalar ve aylar geçtikten sonra beyaz ipek gömlek dokuduklarını, bu gömleklerin pahalı olduğu için az üretildiklerini ifade eder.³²³

3.7.4. Eğitimleri

Van Woensel, seçkinlerin eğitimlerinin daha iyi olduğunu onların modern Rumların konuştukları dilden farklı olarak eski Rumcayı öğrendiklerini söyler.³²⁴ “Rum eğitiminin sözde yetenek denilen şeyle (enstrüman, vokal-müziği, çizim, resim, dans) ilgilenip ilgilenmediği, hiç izini görmediğim için şüphelendiğim bir şeydir.” diyen Van Woensel sanatsal alanda Rumların kendilerini eğitmediklerini vurgular. Rumların bir başka zaaflarının gösterişe ve şatafata aşırı düşkünlük olduğunu belirtir.³²⁵

3.7.5. Evlerinin Özellikleri

Evlerinin tek katlı olabileceği gibi İstanbul dışında çift katlı olduğunun da görüldüğünü, İstanbul’daki evlerinin Türklerinkiyle eşit yükseklikte olduğunu belirten Van Woensel; evlerinin tefrişlerinin Türklerdeki gibi sade olduğundan söz eder. Kıbrıs hasırları, Selanik

³²³ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 424-426.

³²⁴ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 426.

³²⁵ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 428.

veya İzmir halıları, duvarları çepeçevre saran sedirler bu evlerin ana özelliklerindendir ve oranın özünü çarmıha gerilmiş İsa oluşturur. Evlerinin bazı odalarında genelde yarım çadır şeklinde bacaların bulunduğunu, bu bacaların nadiren kullanıldığı ülke ikliminin ılıman olduğunu en soğuk havalarda yalnızca altı kez ısındığını gördüğünü aktarır. Van Woensel Hollanda’da evlerin daha çok camlarının olduğunu bu yüzden kışın daha sert geçtiğini ifade eder. Van Woensel; Türkiye’de ısıtıcı olan tandırın³²⁶ (Tendour /Tennur) kendi ülkesindeki bayanların da soba yerine kullanmasını tavsiye eder ve bu ısınma yöntemini tarif ederken birkaç tuba kömürünün (siyah kömürün) birçok insanı yarım gün boyunca ısıtmaya yettiğini, oldukça ekonomik ve sağlıklı bir ısınma yöntemi olduğunu ifade eder. Evdeki insanların tandırın etrafında oturup ısındıklarını bildirir. Tandır dört ayaklı masaya benzer, üstü halı ile örtülüdür altında ise ateş olan bir ısınma aracı vardır. İnsanlar vücutlarının yarısına kadar bu masanın altına girip ısınırlar.³²⁷

3.7.6. Rum Kadınlarının Kıyafetleri

Van Woensel, Rum ihtişamının en çok kadın kıyafetlerinde görüldüğünü söyler. Kadınların altın zincir/kolye taktıklarını gözlemlemediğini belirten Van Woensel, zengin Rum tüccar eşlerinin pazar günü giyinirken omuzlarına bir kuşak şeklinde birbirine geçirilmiş her türlü eski ve yeni altın paralar taktığını aktarır. Giydikleri beyaz ipek gömleğin topuklarına kadar sarktığını söyleyen Van Woensel, bu giysiyi sıkıştırmak/kısaltmak için kemer/kuşak taktıklarını söyler. Gömleğin kollarının geniş olduğu fakat pile veya kenarının olmadığını aktarır. Van Woensel İzmir’e geldiğinde kadınların bu uzun giysinin altına bir çeşit ipek veya pamuktan ve ayak bileğinde toplanmış pantolon (şalvar) giydiklerini gördüğünü aktarır. Daha sonra Fener ve Pera’daki kadınların bu pantolonu giymediği modasının geçtiğini anladığını söyler. Bunun yanında kadınların giysilerinin yavaş yavaş “Frenklere” benzemeye başladığını gözlemleyen Van Woensel önceleri etek gibi bellerine sardıkları kare bez parçası yerine şimdilerde Batı tarzı etek giymeye başladıklarını aktarır. Van Woensel kadınların entari ve kaftan giydiklerini, kaftanı sadece yazın giydiklerini kışın ise kürk giydiklerini söyler. Van Woensel, kaftanı önü ardına kadar açık hantal/ağır bir kıyafet olarak tanımlar ve gümüş ve altın göz alıcı

³²⁶ Eski bir ısınma yöntemi.

³²⁷ Van Woensel, *Aantekenigen I*, 428-431; Zeynel Özlü, *18.Yüzyılın ikinci yarısında Gaziantep* (Gaziantep: Gaziantep Büyükşehir Belediyesi, 2004), 167-169. Burada eski bir ısınma yönteminden bahsedilir, “tennur” kürsüsünün altına mangala benzer bir demir ateş testi (“ijzeren vuur test”) konulur üzeri yorganla kapatılıp ayaklar bu yorganın altına sokulup ısınırlar.

görünen galonlarla (süs) bezendiğini ağır metal/gümüş süslemelerin giyenin işini zorlaştırdığına dikkat çeker.³²⁸ Farklı şekillerdeki kemerlerin elbiselerin vazgeçilmez bir parçası olduğunu zenginlerin daha çok çiçek şeklindeki gümüş ve altın süslemeleri olan ve ortada büyük yuvarlak tokası olan, değerli taşlarla süslenmiş kemer taktıklarını bildirir. Beline sarılmış pahalı bir kaşmir şalın kemeri tamamladığını söyler ve bazılarının sadece ipek kuşak taktıklarını aktarır. Van Woensel, Rum ve Türk kadınlarının ortak yönü olan başlarına taktıkları “Duduburnu” (“Doudondournou”)³²⁹ adlı başlıktan söz eder. Van Woensel kadınların saçlarını ördüklerini veya topuz yaptıklarını söyler. Taktıkları başlıkların oldukça süslü ve ağır olabileceğine işaret ederek bunu kadın için bir yük olduğunu düşündüğünü, dışarı çıktıklarında bu şapkaların üzerine bir tür şal atarak başı ve yüzün kenarlarını örttüklerini belirtir.³³⁰

3.8. Ölüm Sonrası Hayat

Van Woensel, birinci cildi altıncı bölümün son konusu olan mezarlık konusuyla bitirir. Müslümanların inançlı olmayanlardan rahatsızlık duymaması için cenaze törenlerinin ancak gizli bir şekilde gözlemlenebileceğini ifade eder. Sabah saat on civarında mezar işçisinin mezarlıkta çalışırken birkaç köle ve kadının da mezarlıkta oturduğunu, kısa bir süre sonra başka kadınların da onlara katıldığını ve topluca ağlamaya başladıklarından söz eder: “Bu ağıtlardan sonra her biri mezarların başındaki sütunları³³¹ kucaklayıp “Oğlum oğlum, sana misafir geldi!” “Çocuğum, çocuğum, işte!” Oğlum oğlum, sana yabancı bir misafir geldi!” diye ağladılar. Bu sözlere gözyaşı ve hıçkırıklar eşlik etti fakat bu feryat kısa sürdü ve günlük konuşmaya dönüldü.”³³²

“Öğlene doğru, cenaze alayının gelişinin habercisi olan delici hüznün çılgınlığının eşlik ettiği bir mırıldanma duydum. Alayın önünde kafasında küçük bir kutu taşıyan bir Türk görüldü; tabutu omuzlarında taşıyan diğer dört Türk, sonra merhumun babası, akrabaları ve arkadaşları uzun bir kuyruk oluşturdu. Mezarlığın girişine

³²⁸ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 434-437.

³²⁹ Eda Demir Tosunoğlu – Olcay Boratav, “Osmanlı Dönemi İnsan Figürlü Çini Tasvirlerinde Baş Süslemeleri”, *Sanat Dergisi*, 37 (Mart 2021), 354. Van Woensel’ın “Doudondournou” diye aktardığı bu başlık aslında “Duduburnu” denilen hotozdur.

³³⁰ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 437-443.

³³¹ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 444. “Her mezarın yanında iki sütün vardır. Mezar başındaki sarıklı olup, işçiliği merhumun makamını gösterir. Ayak kısmındaki ise onun doğumu ve işi hakkında bilgi vermektedir. Kadınlar için olanlar oyulmuş çiçeklere sahiptir. Genelde üzerlerinde yazı yoktur.”

³³² Van Woensel, *Aantekeningen I*, 445-446.

vardıktan sonra kuyruk durdu ve bir arbeye çıktı ve işte nedeni: Kutuyu taşıyan adam Kur'an nüshalarıyla dolu kutuyu kendi açtı. Gençlerin ve yaşlıların bir arada bulunduğu Türk kalabalığı, onlara sahip olmak için hareketlendi. Kur'an-ı ele geçirmeyi başaranlar, kendilerini Türk imamının etrafında bir daire içinde sıralandılar ve aynı zamanda Kur'an'ı tekrarlamaya başladılar ve derslerini yapan okul çocuklarınınkinden farklı olmayan bir ses çıkardılar. Kişi bu hizmet için dörtte bir kuruş alır. Tabut hâlâ kazmakla meşgul oldukları çukurun önünde dururken güzel kokulu tütsüler tabutun yanında yanıyordu. İmam, Kur'an'dan okuduktan sonra Arapça dualar okunmaya başlandı.”³³³

“Türkler bütün bu süre boyunca mezarın önünde elleri açık bir şekilde ayakta dururlar, imamın ölenler için Allah'a ettiği bütün dualara “âmin” ederlerdi. Bu bittikten sonra, altı metre uzunluğunda, üç metre genişliğinde, çok kalın tahtalardan, genellikle selvi ağacından yapılmış, Horace'ın kendi zamanları hakkında söylediği şey hatırlanır: Tüm dünyevi mülklerin kısa süreli keyfi hüznü servilerde sona erer.”³³⁴ Türklerin mezarlıklarına -çoğunlukla- dinî bir saygıyı temsil eden bu ağaç türleri ekilir. Tahtaları bir araya getirilen (kırlangıç kuyruklarıyla) bu kasa mezara indirilir; tabut içine konur, tabutun diğer parçaları ve mezarın doldurulduğu tahta orada bulunan tüm Türkler bir kürek alıp toprakla örttüğü gibi üzerine serilir. Bu iş, defnedilmesine yardım edenler tarafından sırayla yerine getirilen son görevdir. Definden önce cenaze camiye taşınır. Orada Fatiha'yı okuduktan sonra imam, orada bulunanlara merhumun yaşantısından razı olup olmadıklarını sorar. Herkes merhumdan razı olduklarını dile getirir, helallik verir.”³³⁵

“Bundan sonra ceset yıkanır ve hiçbir şeyin görünmediği bir şekilde sarılır. Yolda cesetle birlikte bazı ilaçlar ve aromatik otlar tabuta konur ve ardından mezarlığa taşınır. Mezara indirilmeden önce imam, feryat eden görevlilerden susmalarını ister ve onlara şöyle der: "Bir an için kederinizi durdurun ve bu Müslüman'a öbür dünyaya geldiğinde ne yapması gerektiğini öğretelim." Sonra merhumun kulağına yaklaşarak ona mutlaka dini hakkında sorguya çekecek olan kötü ruha (?) ne cevap vermesi gerektiğini öğretir. Talimat bitince herkesle birlikte Fatiha'yı tekrarlar ve ceset indirilir. Üç kürek toprak attıktan sonra eğilir ve merhumun kendisini nasıl savunduğunu duymaya çalışarak kulağını eğer -Romalıların yaptığı gibi- ölüm

³³³ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 445-447.

³³⁴ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 448-449. “Ve pek sevilmeyen Selvi dışında bu ağaçlar çok kısa ömürlüdürler ve başına dikildikleri merhuma uzun süre eşlik edemeyeceklerdir.”

³³⁵ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 448-449.

meleği (Azrail) mezarın başına gelir, hepsi geri çekilir. Bir tek imam kalır, kabre yaklaşır, onu karşılamaya gelir. Sonra son vasiyetini yapar ve cömertçe ödüllendirildiğinden emin olmak için aileye merhum hakkında iyi haberler vermeyi ihmal etmeyecektir. Cenaze töreni boyunca beni en çok etkileyen şey, babanın kolayca ayırt edilebilen yüzüydü. O, yas tutanların ağzına genellikle o (faydasız itirazlar) sıradan teselli sözlerini koyan en ufak bir yapmacıklık ya da gösteri olmaksızın erkeksi kederin izlerini taşıyan saygıdeğer yaşlı bir adamdı. Geri kalanı için Türkler, dünyanın en sakin insanlarıdır. Bu onların felaket anlarında sergiledikleri ve herkesçe bilinen bir özellikleridir.”³³⁶

“Cenazeyle birlikte sevginin, dostluğun ve minnetin ölmemesi duygusal bir tabiata yakışır.”³³⁷ diyen Van Woensel, Rumların bazen akrabalarının ve dostlarının kabirlerini ziyaret edip onların faziletlerini ve hayırlarını anarak şahsiyetlerini diriltmek için onları bir an için mezarlarından tekrar çağırdıklarını dile getirir.³³⁸ Van Woensel, Rumların ölüyü gömdükten sonra aralarındaki bağa binaen onunla ilgilerinin bitmediğini ve mezarlıkların sık sık ziyaret edildiğini belirtir. Birinci cildi mezarlık konusuyla tamamlayan Van Woensel, ikinci ciltte genel olarak Anadolu ve Kırım’la ilgili gözlemlerini aktarır.

³³⁶ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 449-450.

³³⁷ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 451.

³³⁸ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 451-452.

BÖLÜM 4: ANADOLU VE KIRIM'A SEYAHATI

Bu bölümde Van Woensel'in Aantekeningen adlı eserinin ikinci cildi incelenerek Woensel'in bazı Anadolu şehirleri hakkındaki gözlemlerine yer verilmiştir. Birçok Batılı seyahatname genellikle İstanbul ile sınırlı kalırken Van Woensel Anadolu şehirlerini gezerek gözlemlerini eserine dahil etmiştir.

Van Woensel'in eserinin ikinci cildi yedi ve sekizinci bölümden oluşmaktadır. Yedinci bölümde "Doğu-Hindistan'a yolculuk" başlığı altında İstanbul-Anadolu arası seyahatine yer verir. Van Woensel yedinci bölümün başlarında Doğu-Hindistan'a yolculuğu hakkında bazı genel paylaşımlar yapar, buralara gelmeyi düşünen başka yolculara faydalı olabilecek bazı temel bilgiler aktarır. Bu bölümde veba üzerine yaptığı araştırmanın sonuçlarını da aktarır.³³⁹

Van Woensel birinci cildin giriş kısmında olduğu gibi bu cildin ilk bölümünün başlarında yine hayata bakış açısı ile bazı fikirlerini beyan eder. O, dünyada kendi isteğine göre yaşamayı önemseydiğini bunun ona zevk verdiğini belirterek yazıya döktüklerinin tamamen bağımsız yazıldığını hiç kimsenin onayına veya beğenisine ihtiyaç duymadığını ifade eder. Bir konu hakkında ilk yazı yazarların bazen yalanları aktarabilecekleri ve onu takip edenlerin de bu yalanları rahatlıkla sürdürebileceğine değinir. Kendisinin ise başkalarının uydurduklarını kopyalamama konusunda hassas davrandığını söyler.³⁴⁰

4.1. Anadolu'ya Yolculuk

4.1.1. Seyahat Öncesi Hazırlık

Van Woensel bir yolculuğa çıkarken kişinin hazırlık yapmadan yola çıkmaması gerektiğini bir Fransız deyimini ("qu'il faut pas s'embarquer sans biscuit (il ne faut pas s'embarquer sans biscuit)") ("çerez/bisküvi/azık olmadan yola çıkma") aktararak tavsiye eder. Anadolu'da kervansaray bulunamaması durumunda çadırın sıradan bir hotelden daha iyi olacağını ifade eder ve okuyucusuna tavsiyelerde bulunmayı önemseydiğini belirterek Tiger ve Euphroat³⁴¹ adlı İstanbul kanallarını geçtikten sonra yola devam etmek

³³⁹ Van Woensel, Van Woensel, *Aantekeningen II*, 126-144: Memoire Sur La Peste'de yayınladığı araştırma sonuçlarını orijinal dilde Fransızca olarak aktarır.

³⁴⁰ Van Woensel, *Aantekeningen II*, 1795, 5-7.

³⁴¹ Dicle ve Fırat nehri.

için dört seçenek olduğunu açıklar:³⁴² “Birincisi yürümek fakat yol ve iklim şartları bunu zorlaştırabilir bu yüzden ikinci olarak tahtirevan tercih edilir, acele eden için Montgolfier³⁴³ olabilir ancak rüzgâr engel olabilir, dördüncüsü at arabasıdır ve bu deveyle yolculuktan daha konforludur.” Yolların engebeli olmasının tekerlekli bir araç ile yolculuğu engellediğini belirten Van Woensel buradaki insanların kendilerine ait atlarının olduğunu bunlarla büyük mesafeler kat ettiklerini yabancıların ise kiralık at kullandıklarını aktarır. İstanbul’da çokça at arabacılarının olduğunu bunların yolcuları Türkiye’nin farklı yerlerine taşıdığını ifade eder. Van Woensel, at arabası ararken bir hacı başının beyaz sakalının ona güven verdiğini ve at kiralama konusunda onunla anlaşmaya vardığına değinir. Hristiyanların Müslümanların verdikleri söze sadık oldukları için utanmaları gerektiğini belirtir.³⁴⁴

Van Woensel at arabalarını ayarladıktan sonra seyahat için çadır, mutfak eşyası ve silah alır. İlgililere bolca limon-şerbeti, Kıbrıs şarabı almayı önerir ayrıca yanlarına çakmaklı tüfek, tabanca, barut, demir, kurşun, keten, pusula, termometre gibi eşyalar da aldıklarını ifade eder. Van Woensel dikkat çekmemek için seyahat öncesi Türk kıyafeti giydiklerini, Müslümanların seyahat ederken kenarı kürklü bir bez şapka olan Tatar Kalpak’ını tercih ettiklerini belirtir. Bu şapkanın artık Frenk’ler tarafından da kullanılabildiğini böylece Müslümanı Müslüman olmayandan ayırt etmenin güçleştiğine dikkat çeker. Kendisine birçok kişinin Müslüman olmadığını anlamadıklarını ve “Selamünaleyküm” diyerek selam verdiğini, onun Müslüman olmadığını bilmiş olmaları durumunda bu selamı asla vermeyeceklerini söyler.³⁴⁵

4.1.2. Van Woensel’in Tercih Ettiği Güzergâh

Van Woensel İstanbul’dan Anadolu’ya oradan da Doğu-Hindistan’a gitmek için kara yolunu tercih ettiğini belirtir.³⁴⁶ 19 Mayıs 1786 yılında İstanbul’dan Anadolu’ya yola

³⁴² Van Woensel, *Aantekeningen II*, 7,8.

³⁴³ Uçan balon.

³⁴⁴ Van Woensel, *Aantekeningen II*, 9-12.

³⁴⁵ Van Woensel, *Aantekeningen II*, 13-15. Van Woensel 15. sayfanın dipnotunda Türk kadınından bahsederken atın üstünde süt emen / küçük bebeğiyle duran Türk kadınının doğru dürüst atı tutamasa da en dik tepelerden ve derin çukurlardan nasıl geçtiğini hayranlıkla izlediğinden bahsetmiştir.

³⁴⁶ Daha fazla bilgi için bk. EK 1.

çıkan Van Woensel, durakladığı yerler hakkında bilgi vereceğini açıklar.³⁴⁷ Doğu-Hindistan'a giden yol arkadaşlarıyla karşılaşmadan önce Halep'teki Hollandalı konsolos Masseyk (1758-?)³⁴⁸ adlı kişiden Avrupa'dan Doğu-Hindistan'a seyahatle ilgili bilgi amaçlı yazıştığı mektuptan alıntı yapar:

“Kervan ile karadan yola çıkmak güvenli ve hesaplıdır, her bir devenin ücreti kırk bir ve dört te bir piaster'dır, bir gözetici/bakıcıya ihtiyaç varsa beş deve yeterlidir; çok yük almayın, fazla yük sebebiyle deve hareket etmekte zorlanırsa at arabasını veya deve üstünde taşınma alternatifini seçmek zorunda kalabilirsiniz bu da yolculuğu yüz elli piaster pahalandırabilir. Her Frenk kullandığı yol için Araplara yolda üç yüz elli piaster öder. Buradan Basra'ya yolculuk size bin piaster'a mal olur. Kervanlar kırk gündür yoldadır. Basra'ya varınca burada Hollandalı yerine her bakışta Türk ve İngiliz gemiler görürsünüz.”³⁴⁹

Van Woensel, seyahatname yazan meslektaşlarını eleştirir, eserlerini gereksiz detaylarla doldurduklarından abartılı lüzumsuzluklardan dem vurur bunlar aracılığıyla okuyucunun onları pohpohlamalarını sağlamaya çalıştıklarını beyan eder. Van Woensel kendisinin bunlardan farklılaştığını, eserinin farklı kompozisyonunun seyahat literatürüne daha keyifli ve yeni bir özellik katacağına inandığını düşünür. Yazdığı eserde gerek sıradan gerekse de sıra dışı konulara temas ettiğini söyler.³⁵⁰ Van Woensel İstanbul'daki arkadaşlarından ayrıldığını hatırlayarak üzüldüğünü ifade eder. Kervanlarının on dört attan oluştuğunu, on ila on dört arasında kişinin atların yanına geldiğini, bunların yedisinin at üzerinde büyük Kervansaraya gittiğini söyler. Latince bir deyim paylaşarak şartların zor olduğunu söyler, Gebze'deki ilk dinlenme yerlerinin her türlü atların/malların bağlandığı bir yerin altında bulunduğunu belirtir.³⁵¹

Van Woensel; dünyada tanıdığı tüm ulusların ortak bir noktasından söz eder ve hiçbir ulusun/milletin kendini eleştirmediği ve kendini asla aşağıda görmeyip kendini hep üstün gördüğünü, diğer bir ulus öne çıksa bir başkasının onun on kat üstüne çıkmaya çalıştığını vurgular. Bu sözlerinin ardından Hollandalıların üstün davranmak için pek fazla

³⁴⁷ Van Woensel, *Aantekeningen II*, 16-18. Van Woensel ilk etapta Doğu-Hindistan'a yolculuk yapmayı planladığını yazar fakat Diyarbakır'a gittikten sonra burada iki İngiliz yol arkadaşlarıyla anlaşmazlığa düşerek onlardan ayrılır ve rotasını Kırım'a çevirir. Diyarbakır'dan Sinop'a oradan da Kırım'a geçer.

³⁴⁸ Otto Schutte, *Repertorium*, 354; Bakker, *Reizen en de Kunst van Schrijven*, 84-86. *Jan van Masseyk* (1758-?) Nicolaas van Maseyk'in oğludur ve 1784-1810 tarihleri arasında Halep'te görev yaptığı aktarılır.

³⁴⁹ Van Woensel, *Aantekeningen II*, 25.

³⁵⁰ Van Woensel, *Aantekeningen II*, 34-35.

³⁵¹ Van Woensel, *Aantekeningen II*, 37.

sebeplerinin olmadığını ifade eder. Türklerin barbarlıkla damgalanmasını ve küçük görülmesini haksız bulduğunu zira Türklerin taşocaklarının olmadığı engebeli topraklarda elli dört saatlik taş yol yaptıklarına dikkat çeker ve bu yolun İzmit'ten (İnsmid/Nicomedia) Bolu'ya (Boli) uzandığını belirtir. Yolun Mahmut (Mahomed) zamanı başlanıp bitirildiğini nakleder.³⁵²

4.2. İstanbul'dan Sinop'a Yolculuk

4.2.1. İzmit (Nikomedia)

Van Woensel yolculuğun ikinci gecesi İzmit'e (Nicomedia) gelir. Türklerin buranın adını ismid/insmid/isnikmid yerine İzmit ile değiştirdiklerini söyler ve burada bir parantez açarak aktardıklarının doğruluğuna inanıp inanmamanın okuyucunun özgürlüğünde olduğunu, bunları ispat için uğraşmayacağını belirtir. Van Woensel İzmit'e ait bazı toprakları sıraladıktan sonra etrafındakilere dair gözlemlerini aktarır: “Anadolu'daki Türk şehirleri ortak özelliklere sahiptir evlerin iç tarafında tezgâh (toonbank) vardır, burada mallar sergilenir ve Müslüman yarı uykulu yarı ayık, çalışmaktan ziyade oyalanıyor gibi görünüyor.” der. Van Woensel sokakların engebeli olmasına rağmen evlerin kenarında kaldırımın olduğunu aktarır. Türklerin su kanalları ve çeşmeler inşa edebilmek için şehirleri dağın etrafına kurduğunu söyleyerek bu konuda Amsterdamlıların gerisinde olmadıklarını belirtir. Ölülerin daha öncesinde bahsettiği gibi aynı şekilde defnedildiği ve mezarlıkların selvi ağaçlarıyla süslendiğini söyler. Ayrıca İstanbul'daki gibi şehrin girişinde köpek sürüleriyle karşılaştığını ve yorgun bir yolcunun onların gürültülerini kaldıramayabileceğini aktarır.³⁵³

Van Woensel, şehirde yoğun ticaret yapıldığını gözlemler. Burada üretilen ahşap ve tahtanın başkente gönderildiğini söyler. İzmit'te padişahın (Amurath VI³⁵⁴) saray veya köşkünün³⁵⁵ yıkıntılarının görülebildiğini belirtir. İzmit'in insanı mutlu eden doğasına değinir ve yeşilliğini cennete benzeterek bölgenin yemyeşil ağaçlarla kaplı olduğundan

³⁵² Van Woensel, *Aantekeningen II*, 39, 40. Van Woensel burada eliyle yazdığı notundan bu padişahın III. mü yoksa II. mi olduğunu çıkaramadığını belirtmiş, okuyucu için bunun çok önemli olmayacağını ifade etmiştir.

³⁵³ Van Woensel, *Aantekeningen II*, 39, 41-43.

³⁵⁴ Van Woensel, *Aantekeningen II*, 39, 44. Van Woensel'in VI. Murat olarak ifade ettiği kişinin IV. Murat olması kuvvetle muhtemeldir, burada rakamlar yanlışlıkla yer değiştirmiş olabilir. Van Woensel bu padişahın avcılığa merakı olduğunu aktarmıştır.

³⁵⁵ “Kasr-ı Hümayun” (“Av Köşkü”) olmalıdır.

çınar ağaçlarının altında gölgelendiklerinden ve insanı mutlu eden güzel kokulu çiçeklerin olduğundan söz eder. Dümdüz bir ülkeye (Hollanda'ya) kıyasla dağların daha ihtişamlı olduğunu söyler. Başkentten uzaklaştıkça han ve kervansarayların azaldığına temas eder. Bu yüzden çadır taşımanın önemini vurgular ve kervan başının yolculuk esnasında uygun yer bulup “konakını”³⁵⁶ buraya kurduğunu söyler, çadır kurulduktan sonra atların bağlanıp eşyaların dizildiğini ve yemek pişirilip dinlenildiğini belirtir. Zaman zaman iki üç gün dinlendiklerini Türklerin dinlenmek için “oturak” (“otourak”) kelimesini kullandıklarını belirtir. Van Woensel İzmit'te dinlendikten sonra Sapanca, Hendek ve Düzce'den (Sabangia, Kandek, Dusje'den) geçerek Bolu'ya doğru yola çıkar.³⁵⁷

4.2.2. Bolu

Van Woensel, Bolu'yu tarif ederken bu şehrin bir tepenin yamaçlarında yer aldığından çevresinin çeşitli ağaçlarla (meşe, karaağaç, çınar ağacı, kavak, karaçam, kayın ağacı vs.) ağaçlarla süslenmiş olduğundan bahseder. Kaldıkları hanın buranın en iyi hanı olduğunu söyleyerek buranın oldukça şanlı bir han olduğunu burunlarını bile silemediklerini veya en ufak ses bile yapamadıklarını bunu yapanların hemen fark edildiğini belirtir. Bolu dışında (yaklaşık bir saat yürüyüş sonrası) çok önemli şeye rastlanılmadığını, iki sıcak banyo³⁵⁸ gördüğünü aktarır ki sularının demir açısından çok zengin olduğunu ve Boluların tüm soslarında bu sudan faydalandıklarını açıklar. Van Woensel Bolu'dan Doğu-Hindistan'a giden yolun Gereade, Bayındır, Çerkes, Emirli'den geçtiğini söyler. Bolunun uçurumlar, dağlar, dar yollar, lav ile yanmış ateş dağlarıyla çevrili olduğunu ikliminin kavurucu olduğunu ifade eder. Van Woensel, burada yolculara ayran ikram edildiğinden bahseder ve okuyucuya Türklerin bu meşhur içeceğini tanıtır. Bunun yanında halkın çokça pilav tükettiğini, en kaliteli pirincin neredeyse beş kuruş kadar ucuz (sudan ucuz) olduğunu söyler. Van Woensel, ayranın yoğurttan yapıldığını ve bunun oldukça sağlıklı bir içecek olduğunu belirterek Türklerin bu günlük içeceklerinin nasıl yapıldığını açıklar: “Ekşi süt mayasını öyle kuruturlar ki, pomza taşına (puimsteen) benzer ve bu asla çürümez ve yolculukta yanlarına alırlar, taze yoğurt bulamadıklarında bu kuruttukları mayayı ezip su katar ve ayran yaparlar.” Van Woensel ayranın kendi denizcileri

³⁵⁶ Çadır.

³⁵⁷ Van Woensel, *Aantekeningen II*, 39, 44-47.

³⁵⁸ Hamam/Havuz/Kaplıca.

tarafından kolaylıkla yapılabileceğine ve onlar için çok faydalı bir içecek olduğunu söyler. Bu içeceğin anti-septik -ağız kokusu giderici- antiskorbütik etkisi olduğunu bildirir.³⁵⁹

4.2.3. Hacı-Hamza, Osmancık, Gümüşhacıköy ve Amasya

Van Woensel Hacı Hamza, Osmancık, Gümüşhacıköy ve Amasya'dan geçtiklerini söyler. Osmancık'ı Osmanlının ilk hükümdarının doğduğu yer olarak tanıtır ve buranın ticaret yapılan büyük bir yer olduğunu belirtir. Türklerin, Rumların ve Ermenilerin kalabalık olduğunu fakat Yahudilere pek rastlamadığını aktarır.

Osmancık'tan Amasya'ya geçen Van Woensel şehrin yüksek dağlarla kaplı olduğunu bunun da yolculuğu güçleştirdiğini söyler. Bu şehrin çok düzenli, geniş ve düz sokaklarının olduğunu Paris'in antik şehri veya Amsterdam'daki Zeedijk³⁶⁰ gibi göründüğünü söyler. İstanbul'u görmüş olanların Amasya hakkında da bir fikre sahip olabileceğini söyler: “İstanbul'daki gibi minareler vardır; hanlar, bedestenler, camiler, pazarlar, önemli kişilerin mezarları, saray, medreseler, İris nehri³⁶¹ bu şehri böler ve üzerinden beş köprü geçer.”³⁶²

Amasyalıların günlük ihtiyaçlarının yanında yoğun olarak ipek üretimi ile uğraştıklarını, burada üretilen ipeğin ise Bursa'ya gönderildiğini söyler. Gördüğü ilk köyün adının Turhal (Turkal) olduğunu buranın pek güzel olmayan tuhaf bir yer olduğunu ifade eder. “Okuyucularımın zihninde yanlış bir canlandırma yapmalarına sebep olmak istemem.” diyerek evlerin çatılarının balçıktan veya samandan yapıldığını söyler. Yolların taştan yapılmadığını, zemin eşit olmadığı için aynı evin bir tarafındaki terasın yukarıda diğer tarafının ise aşağıda olmasına sebep olduğunu, sokakların ise Molkweerum'un³⁶³ gibi düzenli olduğunu ifade eder. Van Woensel ironi yaparak bütün bunların Turhal'ı baştan başa bir labirent haline getirdiğini coğrafyacıların bu şehri tanıtırken “garip/tuhaf” lakabını verebileceği tavsiyesinde bulunur. Van Woensel burada sokakta yürürken bazen farkında olmadan bir evin çatısına geçtiğini ve tam tersinin başına geldiğinden söz eder ve “çatıda mıyım, yolda mıyım şaşırdım” der. Bu zorlukların yanında havanın yüz on

³⁵⁹ Van Woensel, *Aantekeningen II*, 39, 48-50.

³⁶⁰ Osmancık'taki yolların Amsterdam'ın Zeedijk bölgesindeki gibi düzgün olduğuna dikkat çekilmiştir.

³⁶¹ Yeşilırmak'ın antik adı.

³⁶² Van Woensel, *Aantekeningen II*, 39, 51-55.

³⁶³ Hollanda şehri.

yedi derece (Fahrenheit) olduğunu bunun yolcular için oldukça zorlayıcı olduğuna dikkat çeker. Sıcak havanın iştahını kaçırdığını bir bardak soğuk suyun hararetini geçirmek için yetersiz kaldığını belirtir.³⁶⁴

4.2.4. Tokat

Van Woensel Tokat'a geldiğinde daha fazla yorulmuş olduğunu (üç gün peş peşe nöbet tutan birinden bile fazla yorgun olduğunu) ifade eder. İnsanların Tokat'ta kalacak yer bulunamadığından şikayetçi olduğu halde kendileri için tüm hanların kapılarının açık olduğunu bildirir. Leiden³⁶⁵'in Haarlem³⁶⁶'den büyük olduğu gibi Tokat'ın da Amasya'dan daha büyük olduğunu söyler. Yönetimin halkın huzuru için elinden geleni fazlasıyla yaptığını söyler. Diğer taraftan onların (yöneticilerin) görüşlerinin birbirinden dinî açıdan farklı olabildiğini çünkü buradaki halkın Yahudi, Hristiyan ve Müslümanlardan oluştuğunu beyan eder. Özellikle Hristiyan ve Müslümanların en güzel mabetlere sahip olduğunu sırf Ermenilerin yedi mabetlerinin bulunduğunu aktarır.

Tokat şehrinin denizcilik yapılan bir şehir olmadığını ancak çokça kervanların bulunduğunu³⁶⁷ ve Smirna (İzmir), Konstantinopolis (İstanbul), Angora (Ankara), Diyarbakir, Musul, Erzurum, Trabzon'dan buraya çokça kervanların geldiğini; burada ham madde bolluğu olduğunu bu yüzden zengin ipek üretimi/tarımı yapıldığını aktarır.³⁶⁸

Tokat'ta üç gün dinlendiğinde yirmi yılda görmediği iki ilginç macera görme fırsatı bulduğunu aktarır. Tokat'tan Sivas'a giderken kalabalık bir grup Kürt (Kiurden/Kiurdestanners) ile karşılaştıklarını, Kürtlerin yanlarında hayvanlarının olduğunu, çadırlarının düzgün görünmediğini, sıradan bir insanın başını zor soktuğu çadırlarının oldukça alçak olduğunu ve kahverengi kumaştan yapıldığını açıklar. Çadırlar sıcak havada işe yarasa da soğuk havada bu çadırlarda yaşayan insanların çoğunun soğuk algınlığından şikâyet edeceklerini ve buradaki insanları hasta edebileceğini vurgular. Buradaki kadınların burunlarına oldukça ağır yuvarlak gümüş hızma taktıklarını söyler. Çadırların önünden gündüz güvenli bir şekilde geçebildiğini, bu Kürtlerin oldukça sert

³⁶⁴ Van Woensel, *Aantekeningen II*, 39, 55-56.

³⁶⁵ Hollanda'nın Güneyinde bir şehir.

³⁶⁶ Hollanda'nın Kuzeybatısında yer alan bir şehir.

³⁶⁷ Özer Ergenç, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Sanayi ve Ticaret Hayatına ilişkin Bazı Bilgiler", *Bellesten* 52/203 (Ağustos 1988), 501-534. "XVIII. yüzyılda en işlek kervan yolu, Erzurum'dan başlayıp Tokat üzerinden İzmir'e varıyordu."

³⁶⁸ Van Woensel, *Aantekeningen II*, 39, 57,58.

mizaca/tabiata sahip olduklarını, çok iyi atlara sahip olduklarını ve bunları çabuk ve çevik kullanabildiklerini söyler. Silahlarının hançer ve mızraktan oluşabileceğini söyleyerek bu halkla kavga etmenin iyi olmayacağını dile getirir. Abdülhamid'in (huzur içinde yatsın der) kısa bir süre/birkaç yıl önce onları yönetimi altına almak istediğini, yönetimin sonuna doğru Urfa paşasına onlara on iki bin askerle/adamla karşı koymayı emrettiğini fakat bu konuda ihmalkâr davrandıklarını duyduğunu aktarır.³⁶⁹

4.2.5. Sivas

Van Woensel Sivas hakkındaki izlenimlerine şu sözlerle başlar:

“Sivas’a geldiğimizde buradaki bütün hanlarda, kahvehanelerde ve topluluklarda, yolların çok güvensiz olduğundan söz ediliyordu. Böylece burada mola vermeye karar verdik. Bu da bize şehri içeriden ve dışardan görme olanağı verdi. Orada burada Sivas hakkında çok kötü şeyler iddia ediliyordu ancak inanın bana sevgili okurlarım bunlar tamamen iftiradır.” “Şehrin evleri küçük tepeciklere kurulmuş, geniş bir vadi ile çevrelenmiş ve balçıktan yapılmış olmasına rağmen oldukça düzgün görünüyorlar. Yapı tarzları çok hoş görünüyor, sokaklarda düzensizlik göremiyorsunuz, Hollanda şehirlerinde olduğu gibi buradaki ağaçlar (çok güçlü büyüyen ağaçlar) şehri süslüyor. Burada st. Pieter kilisesi³⁷⁰ veya Louvre³⁷¹ aramanız boşuna ancak dilenci kulübeleri de göremezsiniz.”³⁷²

Sivas'ın kendisinde iyi bir izlenim bıraktığını ifade eden Van Woensel yolculuk esnasında “Büyük Efendi”³⁷³ tarafından verilen “firman/ferman” (“yol emri”³⁷⁴) ihtiyacı duyulduğuna bu belgeye sahip olunmadığında sokaklara girmenin yasal olmayacağına değinir. Belgesini çaldıran kişinin dikkatsizliğinin bedelini ödemeyle karşı karşıya kalabileceğin, bu belgenin çok önemli olduğuna dikkat çeker. Milletlerine bu belgeyi ayarlayan makamların Bakanlar olduğunu ve kendisinin bu konuda sorun yaşamadığını tanıdığı bir bey/efendinin acil durumda bu yol iznini kendisine ayarlayabildiğini açıklar. Ayrıca yanında bütün ağa, paşa, müsellim, molla ve kadılara hitaben, kendilerini

³⁶⁹ Van Woensel, *Aantekeningen II*, 39, 59-61.

³⁷⁰ Rusyada bir kilise.

³⁷¹ Fransada bir müze.

³⁷² Van Woensel, *Aantekeningen II*, 39, 62,63.

³⁷³ Batılılar Osmanlı Sultanını “Büyük Efendi” veya “Büyük Türk” olarak ifade ederler.

³⁷⁴ Hamiyet Sezer, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Seyahat İzni (18-19 Yüzyıl)”, *Tarih Araştırmaları Dergisi* 22/33 (Mayıs 2003), 105-124.

yolculuklarında koruma ve yardımcı olmaları için Büyük Efendi'nin yazısının/mektubunun olduğunu belirtir.³⁷⁵

Sivas'ta dört gün kaldıktan sonra kalabalık bir grup cebeci (silahlı) askerlerin lideriyle karşılaştığını bu adamların yorgunluğa karşı oldukça güçlü, sağlam ve sert göründüklerini söyler. Dört gün sonra Sivas'tan ayrılırken kendilerine birkaç cebeci askerin refakat ettiğini, bu askerlerin onlara yürüyerek eşlik etmelerine rağmen akşam olunca kendilerinin at üzerinde yorulduğu kadar bu askerlerin yorulmadıklarına dikkat çekerek onların çok güçlü olduğunu vurgular.³⁷⁶

Sivas'ın havasının oldukça sıcak olduğunu ve insanı zorladığını söyler. Askerlerin kendilerine, Hristiyan askerlerden daha dürüst ve mütevazî davrandıklarını ifade eder. Van Woensel, Büyük Efendi'nin askerlerle birlikte yüz bin piaster'ı Urfa'ya yolladığını bu parayı taşımak için yirmi at gerektiğini belirtir. Her bir atın en fazla beş bin piaster taşıyabildiğini bu para taşımacılığının şehirdeki ticaretin durumu hakkında bilgi verdiğini söyler. Kendilerine arkadaşlık edenlerin arttığını onlara bir Tatar ağasının ve hizmetkârının da katıldığını söyler.³⁷⁷

4.2.6. Hasançelebi- Maden

Van Woensel; Sivas'tan sonra Mezopotamya'nın başkentine (Diyarbakır'a) Delikli Taş, Alaca Han, Hasan Çelebi, Hekim Han, Maden, Harput ve Ergani üzerinden ilerlediklerini söyler. Van Woensel, burada bazı yazarları eleştirerek Sivas'tan Ergani'ye kadar olan yolculuğundan bir kitap çıkarabileceği halde kendisinin kısa ve öz bir şekilde sadece ilgisini çeken konulara değindiğine temas eder. Bu kısımda Hasan Çelebilerden bahsetmeyi kayda değer bulur. Hasan Çelebilerin çoban bir halk olduğunu ve bu halkın geçimini hayvancılıkla sağladığını, kadınların çoğunun burnunda gümüş halka takılı olduğunu ve bunun onları çirkinden çok güzel yapsa da buradaki kadınların saygınlıklarının Konstantinopolis'teki kadınların saygınlığından daha az olduğuna dikkat çeker.³⁷⁸

³⁷⁵ Van Woensel, *Aantekeningen II*, 64,65.

³⁷⁶ Van Woensel, *Aantekeningen II*, 65.

³⁷⁷ Van Woensel, *Aantekeningen II*, 65,66.

³⁷⁸ Van Woensel, *Aantekeningen II*, 66-68.

Hasan Çelebiler birkaç ulustan oluştuğu görülür ancak çoğunluk Kürtlerdir. Bunların bir kısmı kendi adlarıyla anılan bir köye sahiptir ve bu köy bir dağın tepesinde bulunur. Evlerinin çoğunda Türk yapı düzeni vardır. Meralar otla kaplanır kaplanmaz sığırlarıyla birlikte vadiye inerler. Daha sonra eve gelen koyun/keçi, eşek, inek, deve vb. sığırdan oluşan hayvanlar için çember şeklinde çadır kurarlar. Genel olarak Hasan Çelebiler farklı halklardan oluşan bir insan topluluğudur. Van Woensel, çadırlarının arkasından üç kişilik bir grubun homurdanarak geldiğini hayvancılık açısından zengin bir millet olmalarına rağmen yoksulluk sebebiyle kötü bir yaşantıya sahip oldukları izlenimine kapıldığını değinir. Van Woensel kendilerinin bir koyun kestirdiklerini, gelen üç kadından birinin içinde bir parça yağ bulunan deri parçasını kesip kendilerine vermelerini talep ettiğini söyler.³⁷⁹

Fırat'ın bir tarafında Maden ilçesinin bulunduğunu, buraya geldiklerinde bir derviş veya dilenci/keşiş kılığında biriyle karşılaştığını söyler. Onun bir zamanlar Bengal'de bir Nabab³⁸⁰ olduğunu, miras yoluyla büyük hazineye sahip olan soylu bir aileden geldiğini fakat artık yoksul olduğunu söyler.³⁸¹ Van Woensel Fırat'ı Hollanda'nın Rotterdam şehrinde bulunan Maas nehri ile kıyaslar ve her ikisinin de suyunun bulanık olduğunu fakat Fırat'ın Maas nehri kadar geniş olmadığını hem mal hem insan transferi için Fırat üzerinden düzenli feribot geçtiğini bildirir.³⁸²

Van Woensel, Maden'de dağ işlerinin yapıldığını gördüğünü buralardan çokça bakır ve biraz gümüş elde edildiğini söyler. Bakırın başka yerlerden dörtte bir daha ucuz olduğunu beyan eder. Yolların dar, dik dolambaçlı olduğunu zeminin taş ve çorak olduğunu; uçurumların insanı ürküttüğünü, gölgelenmek için zar zor ağaç bulunduğunu açıklar. Ertz'lerin (maden) sepetlerle büyük su değirmenine taşındığını ve burada saflaştırıldığını ifade eder.³⁸³

³⁷⁹ Van Woensel, *Aantekeningen II*, 68-69.

³⁸⁰ Azmi Özcan, "Nevvâb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2007. 33/67-68. Naib; "bir makamın sorumluluğunu asıl sahibi yerine geçici bir süre için üstlenen, vekâlet eden kimse."

³⁸¹ Van Woensel, *Aantekeningen II*, 69.

³⁸² Van Woensel, *Aantekeningen II*, 69,70.

³⁸³ Van Woensel, *Aantekeningen II*, 71.

4.2.7. Harput

Maden'den on iki saat uzaklıkta ve en görkemli yerlerin birinde Harput ovasının bulunduğunu söyleyen Van Woensel Harput'un yeryüzünün en güzel vadilerinden birinde olduğunu aktarır. Öyle ki sultanın ("Hangisinin olduğunu söyleyemeyeceğim." der) burayı çok beğenip imparatorluğu buraya koyduğunu belirtir. "Surları elli köy sayılan bir şehirle övünüyoruz. Hayvancılık, mera, tarım, inşaat ve inşaat alanları ve güzel ormanlarla süslü bu vadiye onların (köylerin) sayısı yüzü aşıyor. Benim için bütün bu köylerin adını yazmak yorucu olacaktır. Ayrıca kim beni okuyacak?" diyen Van Woensel Harput Ovası'nın etkisi altında kaldığını vurgular.³⁸⁴

4.2.8. Diyarbakır

Van Woensel, dağların ve vadilerin geçildiği ve elli gün ve iki yüz yetmiş saat süren yolculuktan sonra Diyarbakır'a nihayet giriş yaptıklarını söyler. Şehre girerken birçok insanın dikkatini çektiklerini belirtir. Van Woensel, şehirdeki lav görüntüsüne şaşırır zira lavlar yolu ve çevreyi kaplamıştır. Bu lavların aktif bir yanardağına ait olmadığını belirtir. Artık aktif olmayan volkanın Diyarbakır'ı doğurduğunu; şehrin kapılarının, duvarlarının, kulelerinin, evlerinin, sokaklarının, hepsinin lavdan oluştuğunu söyler. Bu şehrin genişliğinin çevresinde iki saat olduğunu, sürgülü kapılarla kapatılan binaların muazzamlığından bahseder.³⁸⁵

Van Woensel, evlerin çoğunun üç katlı olduğunu ve diğer Türk şehirlerinden oldukça farklı bulduğu Diyarbakır sokaklarının daha düz ve biraz daha geniş olabileceğini söyler. Evlerin cephelerinin çok büyük olmadığını kapılarını oldukça alçak olduğunu içeri girmek için neredeyse eğilmek gerektiğini söyler. "İsyanlar böyle bir önlemin alınmasına sebep olmuş olabilir." der. Kendilerinin büyük bir handa kaldıklarını buna büyük hotel denilebileceğini söyler; ortasında büyük bir alan ve bir çeşme olduğunu ve etrafında iki yüksek galerinin demir çubuklarla çevrelendiğini söyler.³⁸⁶

"Seleflerime güvenerek bu şehrin nüfusunun elli bin olduğunu tahmin ediyorum." diyen Van Woensel, Diyarbakır erkeklerinin söylediğine göre 1756 yılında buranın nüfusunun dört yüz bin olarak aktarıldığını belirtir. Halkın söylediğine göre 1756'da şehir çekirge

³⁸⁴ Van Woensel, *Aantekeningen II*, 71, 72.

³⁸⁵ Van Woensel, *Aantekeningen II*, 71, 72.

³⁸⁶ Van Woensel, *Aantekeningen II*, 74.

istilasına uğramış ve tarlalar harap olmuştur, böylece şiddetli kıtlık baş göstererek ölümler artmıştır.³⁸⁷ Türkler, Türkmenler, Ermeniler, Yahudiler, Süryaniler, Rumlar, Keldaniler gibi şehirde çok çeşitli milletler ve mizaçlarla karşılaştığını ifade eder. Türklerin onları rahatsız etmeksizin aralarında yaşamalarına izin verdiklerinden buradaki Hristiyanların çoğunun kendi aralarında çok iyi arkadaş olduklarına değinir.³⁸⁸

Van Woensel şehrin karşısında yer alan kalede Diyarbakır'ı yöneten paşanın bulunduğunu aktarır.³⁸⁹ Van Woensel paşayı bizzat görmediği için onun mizacı, yaşam biçimi, ailesi soyu serveti vb. konular hakkında kulaktan dolma bilgi vermek istemediğini vurgular. Ayrıca Türkiye’de büyük efendileri ziyarete giderken hediyesiz gitmenin hoş karşılanmadığını kendisinin de böyle bir hazırlık yapmadığını belirtir. Diyarbakır evlerine tekrar değinen Van Woensel evlerin hepsinin lavlardan, siyahımsı bir kaplamadan yapılmış olduğunu beyan eder. Bunun evin sıcaklığı arttırdığını iddia edenlerin olduğunu fakat onların yanıldıklarını düşündüğünü söyler, zira taş evlerin ahşap evlerden daha serin olduğunu ancak Diyarbakır insanının bunu kabul etmediğini belirtir.³⁹⁰

Van Woensel, başkentte olduğu gibi buradaki kadınların da sokağa çıktığını ancak arada bir fark olduğunu söyler. Diyarbakır’daki kadınların mavi çizgili keten/parça-elbise giydiklerini, Hristiyan kadınların ise beyaz elbise giydiklerini aktarır. Van Woensel bu giysiyi falie³⁹¹ ye benzetir. Kadınların çarşaflarının üzerinden siyah bir at kılı parçası sarkan peçe taktıklarını söyler. Türk kadınlarının İstanbul’dan uzaklaştıkça genelde daha erkeksi olduklarına dikkat çeker. Kadınların genelde karayollarında tedavi edildiklerini ve yanlarına yaklaşıncı erkeklere arka taraflarını döndüklerini ifade eder. Diyarbakır paşasının Kur’an’ın³⁹² son derece katı gözlemcisi olduğunu düşünen Van Woensel buna bir örnek verir: “Temel erdemi olmayan, şeytana uyan bir Ermeni, bir Türk hanımına âşık

³⁸⁷ Van Woensel bu hikâyeye değindikten sonra şöyle der: “Relata refero” yani ben bana anlatılanı aktardım, doğruluğuna şahit değilim, okurlarıma tavsiyem, inanmasınlar çünkü ben kendim de inanmadım.”

³⁸⁸ Van Woensel, *Aantekeningen II*, 75.

³⁸⁹ İbrahim Yılmazçelik, The Governors of Diyarbakır Province Throughout The Reign Of Ottoman Empire (1516-1838), Sosyal Bilimler Dergisi 10/1 (2000), 249,250. Van Woensel’in 19 Mayıs 1786 tarihlerinde Anadolu’ya geçtiği ve 1786’nın sonbaharında buradan ayrıldığı bilinir. Dolayısıyla 1786 yılındaki paşalardan (“Kiki Abdi Paşa” veya “Yeğen Hacı Mehmed Paşa”) biri olmalıdır.

³⁹⁰ Van Woensel, *Aantekeningen II*, 76.

³⁹¹ *Etimologiebank*, “Falie” (Erişim 20 Aralık 2022). “Falie”: başlarından geçirilen ve omuzlara sarkan ve 19. Yy.’a kadar kullanılan (siyah) bir kıyafet türü (peçe).

³⁹² Kastedilen İslam Hukukudur.

olur, fırsatı değerlendirmek isterken paşa buna izin vermez.³⁹³ “Ermeni sonunda Müslüman olmak istese de paşanın onu astırmak zorunda kaldığını belirtir. Cenazenin üç gün asılı kalmadan defnedilmediğini ve mezara defnedilirken üzerine toprak atıldığını söyler.³⁹⁴

Diyarbakırlı çiftçilerin geçimlerini ipek, yün ve pamuk fabrikalarından sağladıklarını bunun yanında kuruyemiş ve meşe elması /safra elması (galnoot) ticareti ile meşgul olduklarını aktarır.³⁹⁵ Van Woensel Diyarbakır’da iki Frensisken keşişinden oluşan bir propaganda (misyoner) evine rastladığını söyler. Van Woensel, herhangi bir misyonerin Müslümanların din değiştirmesini düşünmeye cüret etmesinin inanılır gibi olmadığını zira bunun onun ve mühtedisinin hayatına mal olabileceğini vurgular. Anlatılanlara göre bu misyonerlerin genç hastalara çağrıldıklarında bazen onları tıbbi tedavi adlı altında vaftiz ettiklerini duyduğunu aktarır.³⁹⁶

Van Woensel, Dicle Nehri’nin üzerinden ancak yağmur yağıp suların yükseldiğinde geçebildiğini söyler. “Sıcak iklimden ve hareket etmekten bıkmış bir gezgin için şimdiki adıyla Musul olan Ninova antik kentine gelmeden atını ve devesini bir gemiyle değiştirememek acıdır.” diyerek nehrin çok sık olduğunu belirtir.³⁹⁷

Van Woensel, Diyarbakır’dan bahsederken çok yorulduğundan ve sıcaktan oldukça bunaldığından dolayı zaman zaman dert yanar. Yol arkadaşlarıyla anlaşmazlığa düştüklerini ve yolculuğunun artık çekilmez olduğunu ifade eder. Diyarbakır ve Musul arasında Gezira³⁹⁸ kum çölünün bulunduğunu bu çölün zorlu şartlarına bir de Samyeli rüzgarlarının eklendiğini söyler. Bu rüzgarların burada zaman zaman estiğinden ve insan saçını iki dakikada kavurup bedeni yakma özelliği olduğuna değinir beş dakika içinde cesedi siyah bir kabukla kaplayarak (yakarak) öldürdüğünü belirtir. Bu rüzgârın özelliklerini bilenlerin onun geleceğini önceden görüp önlem alabileceğini açıklar.³⁹⁹

Büyük Efendi’nin çölden geçmek zorunda olan kuryelerinin bu zor çöl şartları için kesilmiş süt ve peynirden yapılmış özel bir hamur yaptıklarını gördüğünü söyler. Van

³⁹³ Van Woensel, *Aantekeningen II*, 77.

³⁹⁴ Van Woensel, *Aantekeningen II*, 77, 78.

³⁹⁵ Van Woensel, *Aantekeningen II*, 78,79.

³⁹⁶ Van Woensel, *Aantekeningen II*, 79.

³⁹⁷ Van Woensel, *Aantekeningen II*, 81,82.

³⁹⁸ Cizre.

³⁹⁹ Van Woensel, *Aantekeningen II*, 84.

Woensel, her şeyden çok çabuk sıkıldığından dem vurur. Örneğin, Paris'teyse Londra'da olmak istediğinden Avrupa'dayken dünyanın başka bir yerinde olmak istediğinden bahseder.⁴⁰⁰

Van Woensel en bilge insanların bile ön yargılı insanlarla irtibat halinde olmalarının onları ister istemez etkileyeceği uyarısında bulunur, “Parfüm dükkanına girenin istese/istemese de kokular üzerine sinecek ve oradaki kokuları artık kendi üzerinde taşıyacaksınız.” Bu ifadelerinden sonra Doğu-Hindistan'a gitmekten vazgeçtiğini, yolculuktan çok sıkıldığını, ilerlemektense bir mağaraya inmeyi tercih edebileceğini belirtir.⁴⁰¹

Van Woensel, bütün bunların rotayı değiştirmesine ve sıkılmışlığına bir çare olması fikrine sevk ettiğini söyler. Yol arkadaşlarının her ikisinden de ayrıldığını, üç kişi yerine artık tek başına yolculuğuna devam edeceğini belirtir. Van Woensel, (Diyarbakır'daki çölden itibaren) kaldığı hanı terk edip kutsal Monsenyör Guiseppo⁴⁰² yanına yerleşir. Bu kişinin Roma'da propaganda eğitimi aldığından ve Doğu dillerinde yetkinliğinden söz eder. Monsenyör'un, kendisiyle Latince konuşmayı tercih ettiğini ve Müslüman boyunduruğundan kurtarılmayı beklediğini söyler. Rusya'nın refahı için dua ettiğini, kurtarıcısının bu ülkeden geleceğini beklediğini ve Rusya'yı çok iyi tanıdığını belirtir. Van Woensel bu kişinin yanında iki hafta boyunca oyalandığından sonunda kendisini Ermenistan'ın başkenti Erzurum'a götürecek bir arabacı bulup onun yanından ayrıldığını açıklar.⁴⁰³

Van Woensel, patriğin tavsiyesi üzerine erzak almadan yola çıkmıştır zira ona her gün köy ve mezralardan geçeceği ve buralardan erzak alabileceği söylenmiştir. Fakat köy ve mezralardan geçerken arabacısının hep birkaç mil uzaktan gitmeyi tercih ettiğini ve erzak almaya fırsatının olmadığını dolayısıyla yolculuğunun biraz sıkıntılı geçtiğini söyler.⁴⁰⁴

4.2.9. Erzurum

Buranın genellikle iyi, etkili, güzel tepeler ve vadilerle dolu olduğunu, insanların onu çoğu kez haydutlara karşı uyardığını belirtir. Uyarıları dikkate alan Van Woensel bir yere

⁴⁰⁰ Van Woensel, *Aantekeningen II*, 85,86.

⁴⁰¹ Van Woensel, *Aantekeningen II*, 88.

⁴⁰² Keldanilerin IV. Patriği.

⁴⁰³ Van Woensel, *Aantekeningen II*, 90,91.

⁴⁰⁴ Van Woensel, *Aantekeningen II*, 92, 93.

uğrarken oyalanmadan oradan hızlıca ayrıldığını söyler. Ayrıca bütün reayanın⁴⁰⁵ sultana yıllık cizye ödediklerini belirtir. Yolculuk esnasında Palu⁴⁰⁶ (Palli) Voyvodası ve katibiyle karşılaştığını ve diğerlerine göre durumunun daha iyi olduğunu gördüğü için Van Woensel'dan daha çok para istendiğini belirtir. Van Woensel Frenk olduğunu ve haraç ödeme zorunluluğunun olmadığını bildiği ve hatta Sultanın ona bir ferman (yol emri) verdiğini söyleyerek bunu tam olarak okuyamadıklarını ve en sonunda yirmi piaster ödemek zorunda kaldığından bahseder. Para vermediği takdirde hiç bilmediği bir yere götürmekle tehdit edildiğini aktarır. Van Woensel, yaşadığı bu olayı seyahat eden etmeyen herkese örnek verir ve sadece ruh sağlığının bile (paradan) daha önemli olduğunu ve para için canlarını tehlikeye atmama noktasında tavsiyede bulunur.⁴⁰⁷ İzlenimlerini aktarmaya devam eden Van Woensel Erzurum halkının kendisine ilgi gösterdiğine değinir. “Dünyanın en güzel gününün sabahında Ermenistan’ın başkenti Erzurum’a girdim. Buraya 1701’den beri (Joseph Pitton de Tournefort’tan⁴⁰⁸ beri) hiçbir Frenk gelmemiş olmalıdır. Üzerimde bir tuhaflik olmamasına rağmen çok dikkat çekmiştim zira Erzurumlular bakışlarını üzerimden çekmemişlerdi.” Van Woensel, Erzurumluları Drenthelılara (Hollandalılara) benzetir ve yarım saat kendisine bakındıktan sonra uzaklaştıklarını söyler. “Beni hiçbir hana almadılar. Bütün hanlardan reddedildim. Beni imansız, murdar/pis bir canavar sandılar. Epey dolaştıktan sonra bir han buldum. Hancı mösyo beni odama yerleştirdiğinde hemen kirayı istedi.” der.⁴⁰⁹

Van Woensel, Osmanlıda bulunduğu zaman içinde Müslümanların doktoru olarak da çalıştığını ancak çok fazla hastanın kendisinden hizmet beklediği için bazen sıkıntı yaşadığını dile getirir. “Artık yapayalnızdım (Arabacı da gitmişti) ya da daha doğrusu etrafımda bir yığın Erzurumlu erkek ve çocuklarla odamda hareketsiz oturuyordum. Rabbime beni buradan kurtarması için yalvardım.” Van Woensel, Osmanlı halkının özellikle yabancı doktorlara çok fazla ilgi gösterdiğini şu sözlerle açıklar: “Türkler ülkelerine seyahate gelen tüm Frenklerin doktor olduğu konusunda kesin bir tasavvur

⁴⁰⁵ Müslüman olmayanların.

⁴⁰⁶ Murat Alanoğlu, *Osmanlı İdarî Sistemi İçerisinde Palu Hükûmeti*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017), 180-230. Palu hükûmeti Diyarbekir eyâletinde yer alır ve günümüzde Elâzığ, Tunceli, Bingöl ve Diyarbekir illerine bağlı birçok yerleşim XVIII. yüzyılda Palu hükûmetine bağlıdır.

⁴⁰⁷ Van Woensel, *Aantekeningen II*, 94, 95.

⁴⁰⁸ Ünlü Fransız botanikçi/ seyyah.

⁴⁰⁹ Van Woensel, *Aantekeningen II*, 96, 97.

içindeler. Ermeni Esculapians⁴¹⁰,ın pek itibarı yok gibiydi.” Van Woensel hasta oğlu olan bir Müslümanın kendisine evini açtığını ve eşyaları arasından ilaç çantasını açtığını gördüklerini ve Erzurum’da Fiellamenk Hekim Bachi⁴¹¹ olarak tanındığını belirtir: “Hiçbir doktor başlangıçta böyle şanslı olmadı. Bazen o kadar çok hasta geldi ki kapıdan bir kucak dolusu atmak/kovmak zorunda kaldım. Tercümandan mahrum kaldığım için Erzurum’daki tedavilerimin günlüğünü tutamadım.” Van Woensel bazı yüksek rütbeli Osmanlı memurlarının da kendisinden hizmet beklediğini söyler. Örneğin müftünün ondan sağlığı için yardım istediğini ve tedavi için iki bin kuruş isteyince kovulduğunu zar zor İtalyanca bilen bir Ermeni tercüman bulup onun aracılığıyla müftüyle anlaşmaya çalıştıklarını aktarır.⁴¹²

Erzurum’un bir dağın tepesine kurulduğunu ve bu şehrin diğer çoğu Türk şehriden büyüklük olarak ayrıldığını, daha havadar olduğunu belirtir. Bu şehrin ayrı bir özelliğinin olduğunu, şehri çevreleyen yüksek dağların bahara kadar karla kaplı kaldığını böylece havanın tazeliğinin korunduğunu ifade eder. Serin havanın ona iyi geldiğini söyler. Bir seyyahın⁴¹³ Erzurumluların yakacak odun bulamadıklarını aktardığını bu yüzden Erzurumluların tezek kullanmak zorunda kaldığını yazdığını söyler. Ancak bunun böyle olmadığını aktaran Van Woensel, yakacak odunu nerden temin ettiklerini bilmemesine rağmen hiçbir yerde kurutulmuş tezek göremediğini ve şehrin iddia edildiği gibi ağaçtan yoksun olmadığını belirtir. Van Woensel doksan üç yıl içinde her şeyin çok değiştiğini (yani Tournefourt’un/başka seyyahın zamanı gibi olmadığını) ifade eder.⁴¹⁴

Van Woensel Erzurum’daki geçiş ücretinin yüksekliğinin, depolarda bulunan birçok ticaret eşyasının, çalışanlardaki telaşın ve insan hareketliliğinin burada çok şeyin olup bittiğini gösterdiğini belirtir. “Ermenistan ve Erzurum şehri kervanların geçtiği güzergâh üzerindedir. Buradan Doğu’nun birçok pahalı ürünleri taşınmaktadır. Bakır burada çokça bulunur, onu işleyen çok insan vardır. Bu şehrin Büyük Efendisi’nin (sultanın) hazinesine altı yüz kese aktardığı bilinir.”⁴¹⁵

⁴¹⁰ Aesculapius; Greko-Romen Tıp tanrısı, Van Woensel burada Ermeni doktorların fazla itibarlarının olmadığına dikkat çekiyor.

⁴¹¹ Hollandalı Doktor/ “Felemenk Hekim Başı”, modern Türkçedeki Hollandalı Van Woensel’in döneminde kullanılmamaktaydı, tüm Hollandalılara Felemenk deniliyordu.

⁴¹² Van Woensel, *Aantekeningen II*, 98-102.

⁴¹³ “Joseph Piton de Tournefourt” (1656-1708).

⁴¹⁴ Van Woensel, *Aantekeningen II*, 103, 104.

⁴¹⁵ Van Woensel, *Aantekeningen II*, 104, 105.

Çoğu Türk şehrinde olduğu gibi Erzurum'da da bir gariplik göremediğini, şehrin eteklerindeki vadinin güzelliğinden etkilendiğini, çeşitli bitkilerin yetiştiği zengin tarlaların bulunduğunu söyler. Dağların çoğunun işlenmiş olduğunu, havasının muhteşem manzarayla birleşince insanı mutlu ettiğini belirtir. “Erzurum’a yolculuk yapacakların tıraş lavaboları⁴¹⁶ almalarına gerek yoktur. Burada öyle büyük bir tane var ki çok büyüktür ve on iki kişiyi köpürtmeye yeter. Bunun yanında arabacı tutarken gözünüzü dört açın, aralarında haydutlar vardır. Erzurum hakkında bu kadar yeter.”⁴¹⁷

4.2.10. Erzurum’dan Trabzon’a geçiş

Van Woensel, tuttuğu Ermeni tercümanın kendisine Ermeni bir şoför bulduğunu Ermenilerle on gün kadar zaman geçirdiği için bu halk hakkında bir şeyler söyleme gereği hissettiğini ifade eder. Ermenistan’daki (Erzurum) Ermenilerin batıl inançlı ve kötü olduklarından İstanbul’dakilerin ise daha dürüst, zengin ve yardımsever olduklarından söz eder. Bütün kirli, yorucu işleri Ermenilerin yaptığını; kendi şoförünün de çok kötü ve batıl inanç sahibi olduğunu söyler.⁴¹⁸

“Bu ulusla çok ilişkim oldu ve bana elliden fazla Ermeni erkeğinin karısının yüzünü bile görmediği güvencesini verdiler.” diyen Van Woensel Ermeni bir erkeğin karısını bir hizmetçi olarak gördüğünü eve geldiğinde onu yıkamak için karısının su ikram ettiğine şahit olduğunu fakat bu suyla ayaklarını yıkadıklarını görmediğini belirtir.⁴¹⁹

“Burada (Erzurum) iki gün oyalandıktan sonra Toros (Taurus) dağını tırmanmaya başladık. (Kervanda bu dağın Ağrı dağı olduğu konuşuldu, bu dağ Georgiya (Gürcistan) ile Pers (İran) arasındaymış. Bu dağı tırmanmak için iki tam gün harcadık.” diyerek dağın tepesinin ıssız ve boş olduğunu bu dağda fazla ağaç olmadığından bahseder. Havanın kötü olduğu için dolu, kar, yağmur ve rüzgârın hücumuna uğradıklarından ve şiddetli havanın ilerlemelerini zorlaştırdığından bahseder. Bu yüce dağı aşp beş gün süren yolculuktan sonra Karadeniz’i keşfettiğini belirtir.⁴²⁰

⁴¹⁶ Hollandaca: “Scheerbekkens”; tıraş yapıldığında köpük temizlemek için kullanılan bir kap, tıraş kabı.

⁴¹⁷ Van Woensel, *Aantekeningen II*, 106, 107.

⁴¹⁸ Van Woensel, *Aantekeningen II*, 108.

⁴¹⁹ Van Woensel, *Aantekeningen II*, 111-113.

⁴²⁰ Van Woensel, *Aantekeningen II*, 114-116.

4.2.11. Trabzon

Karadeniz’i görünce mutlu olduğunu belirten Van Woensel; Türkiye’den artık sıkıldığını, dağdan inebilmek için üç gün harcadıklarını ve iki gün sonra Trabzon’a gelebildiklerini söyler. Okuyucularına onlara aktarabileceği özel bir durumla karşılaşmadığını açıklar.⁴²¹ Van Woensel, Trabzon’a geldiğinde çok bitkin olduğunu vücudunun tutuk olduğunu ne ata binebildiğini ne de attan inebildiğini söyler. Ermeni pislikten (“Armenische Cattergi”) ayrılmadan önce küçük bir yargılanma yaşadığını ve kadı huzurunda kendi kendini savunmak zorunda kaldığını onu savunan biri olmadığı için davayı kaybettiğini söyler.⁴²²

Trabzon’da bulunduğu zaman burada veba salgınının baş gösterdiğini ve sokaklarda ölen ve can çekişen insanları gördüğünü, vebanın çok tuhaf bir hastalık olduğunu aktarır: “Frenkler, Levant’a geldiklerinde onlara yaklaşmamaya dikkat ediyor ve korkudan buz gibi oluyorlar. Buraya birkaç yıl uğrayınca korkuları geçiyor ve hastalığı düşünmeden iltihaplı iltihapsiz insanlar arasında gezebiliyorlar. Biz de bu şekilde Trabzon şehrine girerken sanki hiç veba yokmuş gibi davrandık.”⁴²³

İlerleyen sayfalarda⁴²⁴ profesörlerin vebaya dair aktardıkları yanlış bilgileri bilimsel olarak çürütmeye çalışır. Profesör bile olsa insanın yanılabileceğini ve yanlış bilgi aktarabileceğini göz ardı etmemek gerektiği konusunda okuyucuları uyararak veba hakkında teknik bilgilere yer verir. Van Woensel profesörlerin bazı iddialarını reddettiği görülür, örneğin, veba mikrobunun hava aracılığıyla bulaştığı iddiasını yalanlayarak vebanın ne olduğunu bilmeyenlere bunun özelliklerini detaylıca anlatır. Veba hastalığına tutulanın vücudunun kapkara olduğundan ve etrafa korkunç bir koku yayıldığından bahseder.

Van Woensel, İstanbul’a gitmek niyetiyle Trabzon’a doğru yol aldığını ancak planında değişiklik yaparak Kırım’a geldiğini aktarır. Yine burada Trabzon’da yaşadığı bir olaydan söz eder:

⁴²¹ Van Woensel, *Aantekeningen II*, 117. Van Woensel burada dik bir yamaçtan atıyla kaydığından bahsedip neredeyse atın ve kendinin boynunun kırıldığından söz etmiştir.

⁴²² Van Woensel, *Aantekeningen II*, 118. Dipnotta şunu aktarır: “Diyarbakır’da benzeri oldu, Müslüman ve yeşil tülbentli (Mekke’ye gitmiş olan) bir sürücü olmasına rağmen ben kazandım, bir keşiş bana tercümanlık etti ve avukatım olduğu için şanslıydım.”

⁴²³ Van Woensel, *Aantekeningen II*, 119-121.

⁴²⁴ Van Woensel, *Aantekeningen II*, 145-162.

“Daha Trabzon’a geleli üç gün olmuştu ki ziyaretime bir adam geldi. Onun hakkında özgürce yazmak için isim vermiyorum, ilk harfini bile. Gerçekten dünyanın en meraklı seyyahlarından biriydi. Türk yurdunda başıboş köpek lejyonlarının/gruplarının olduğunu duyunca onları yakalamak, derilerini yüzerek bunlarla spekülasyon yapmak amacıyla yola çıkmıştı. Kırım’da altın havuz içinde yüzüyordu. Son zamanlarda tuz zincirini Perekop’tan⁴²⁵ Anadolu’ya kaydırmakla meşguldü. Onun hayati tehlikesi vardı çünkü onun casus olduğu düşünülüyordu.”

Van Woensel, Kırım’a gitmek için bineceği Rus gemisini beklerken Trabzon’u gözlemleme fırsatının olduğunu zamanla şehirlerin de değiştiğine böylelikle öncekilerin iddia ettiklerinin aksine Trabzon sokaklarının insanlarla dolu olduğunu açıklar.⁴²⁶

Trabzon’da fabrikaların şehrin dört bir yanına dağılmış olduğunu, başta bakır olmak üzere çeşitli el sanatlarıyla meşgul olduğunu aktarır. Trabzon’un deniz kenarındaki konumunun önemli olduğunu, Trabzon’da denizciliğin giderek arttığını, buradaki Türk ve Rum gemilerinin Zaandam’ınki gibi beş yüz yüklük olmadığını, en büyüğünün yüz yükten biraz fazla olabileceğini aktarır. Türk gemisinin tamamının meşe ağacından, Zaandam gemisinin kış kısmının meşeden yapıldığını aktarır.⁴²⁷

Van Woensel, şehir hakkında bazı tarihi bilgiler aktarır. Örneğin, eski/antik adının Trapezus⁴²⁸ olduğunu söyler.⁴²⁹ “Rum İmparatorluğu uzun zaman buranın efendisiydi, 1461’de II. Mehmet fethetti.” der. Van Woensel, burada Tournefourt adlı seyyahın kaynağına da başvurduğunu yazar zira bir seyyah şahit olmadığı/kendinden önceki olayları anlatırken onları bilen/görenlerin yazdıklarına başvurduğunu söyler.⁴³⁰

Van Woensel bu kısımda gördüğü Türk gemisi ile Zaandam (Hollanda) gemisini karşılaştırır ve farklılıklara dikkat çeker. “Fırtınalı havada yelken açabilirler, yelkenleri genellikle ince kumaştandır, bazıları mavi-beyazdır. Farklı türde bayrakları vardır, çoğu zaman ipekten kırmızı-beyaz ve yeşil renktedir. Her zaman acil durumlar için yedekte uzun bir tekneleri vardır.” Bunun yanında Karadeniz hakkında birkaç yanlış iddiaya cevap verir.⁴³¹ Van Woensel Trabzon’dan sonra Kırım’a varmak üzere Sinop’a geçer.

⁴²⁵ Kırım, Perekop Kıştağı (Perekopschen).

⁴²⁶ Van Woensel, *Aantekeningen II*, 161-165.

⁴²⁷ Van Woensel, *Aantekeningen II*, 166, 167.

⁴²⁸ Masa örtüsü.

⁴²⁹ Van Woensel, *Aantekeningen II*, 173-175.

⁴³⁰ Van Woensel, *Aantekeningen II*, 176- 181.

⁴³¹ Van Woensel, *Aantekeningen II*, 168-171.

4.2.12. Sinop

Van Woensel, Sinop'ta kaldığı birkaç günlük gözlemlerinde limanda çok az yük gemilerini görebildiğini ifade eder. Rusya'ya ait tercümanların ve şansölyelerin kaldığı ihtişamlı konsoloslukların bulunduğunu ve ticaretin bu konsoloslukların elinde olduğunu söyledikten sonra bu durumun Babıali'yi oldukça kızdırdığını belirtir. Kendisinin Sinop'ta Rus konsolosu sn. Forstman'ın yanında kaldığını söyler. Van Woensel, Sinop şehrinin Anadolu'nun Kırım'a bakan bir köşesinde yer aldığı bilgisini paylaştıktan sonra etrafının ormanlarla çevrili olduğuna dikkat çeker ve yasadışı odun ticaretinin yasaklandığını belirtir.⁴³² Sinop'tan Kırım'a gemiyle geçerken kaptanın Ünye'den odun alıp Kırım'da sattığını, burada keresteye çok ihtiyaç olduğunu söyler.

4.3. Sinop'tan Kırım'a Yolculuk

Van Woensel Sinop'ta kısa bir süreliğine kalır ve gemiyle Kırım'a⁴³³ geçer: “Sinop'tan Kırım'a geçtiğimizde hava kötüydü. Bazen ters rüzgâr vardı, bizi iki kez Kırım'dan geri döndürdü ama sonuçta Kırım'a vardık.”⁴³⁴ Van Woensel Ruslara “Küçük Kaynarca”⁴³⁵ barışından sonra İstanbul Boğazı için serbest geçiş hakkı verildiğini, Trieste şehrinde Rusya ve Avusturya için bu sulara bir sigorta şirketi kurulduğunu belirtir.⁴³⁶

Van Woensel, bazı gemi maceralarına değinir ve on dört gün yolculuktan sonra Sinop'a vardıklarını yazar. Rus konsolosluğunun bayrağını görünce sevindiğini belirtir. Sinop'ta gemi trafiğinin çok az olduğunu, St. Petersburg'un burada varlıklı konsolosluklarının ve tercümanlarının olduğunu aktarır. Ticaretin Rusların elinde oluşunun Osmanlının çok canını sıktığını belirtir. Fakat asıl canlarını sıkan hususun Rusların Osmanlının iç işlerine karışmaları ve kurnaz siyasetleri olduğunu belirtir.⁴³⁷ Van Woensel Sinop limanı hakkında bazı bilgiler aktarır Sinop'un, Anadolu'nun Kırım'a uzanan köşesinde durduğunu söyler. Sinop'tan Kırım'a Karadeniz'in ortasına yol alınca iki şehrin kıyısını da görülebileceğini ifade eder.⁴³⁸

⁴³² Van Woensel, *Aantekeningen II*, 182-183.

⁴³³ Van Woensel Kırım'dan “Taurya” diye söz eder.

⁴³⁴ Van Woensel, *Aantekeningen II*, 172.

⁴³⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 465.

⁴³⁶ Van Woensel, *Aantekeningen II*, 180-183.

⁴³⁷ Van Woensel, *Aantekeningen II*, 182.

⁴³⁸ Van Woensel, *Aantekeningen II*, 183.

“Büyük Efendi bu şehre (Sinop’a) birkaç yıl boyunca bir deniz kuvvetleri iskelesi inşa ettirdi.” diyerek Sinop’un çevresinin ormanlarla dolu olduğunu aktarır. Yolculuğu sırasında Sinop yakınında Ünye’de durduğunu buradan bir yığın kalas (tahta) satın alındığını ve Kırım’da üç dört katına satıldığını orada tahtaya çok ihtiyaç olduğunu yazar. Van Woensel, yedinci bölümü şu sözlerle sonlandırır: “Güle güle, Kırım’da tekrar görüşmek dileğiyle.” Ayrıca bu bölümün son sayfalarında Türk bitkilerinin adının yer aldığı liste eklemiştir.⁴³⁹

4.4. Kırım

4.4.1. Kırım Hakkında Bazı Bilgiler

Bu bölümde Van Woensel’in Aantekeningen adlı eserinin ikinci cildi incelenerek Woensel’in Kırım seyahati hakkındaki gözlemlerine yer verilmiştir.

Van Woensel, 1786’nın sonbaharında Sinop limanından yola çıktıktan sonra Kırım’a gelir ve burada 1788 yılına kadar kaldığı iki yılını çalışarak geçirir. Bölümün başında Kırım tarihi hakkında bazı bilgiler paylaşır: Cengiz Han’ın torunları Tatarların Kırım’ı aldığını buraya (XIII. yüzyılın başlarında) “küçük tatarlar” denildiğini söyler. Kırım Tatarlarının, Rus İmparatoriçesi II. Katerina’nın (1729-1796)⁴⁴⁰ 1774 yılına kadar yarı tebaa yarı özgür bir hükümet altında gerilemeye başladığını ve Küçük Kaynarca Barışı’nda Sultan’ın, Tatarların bağımsız olmasını şart koştuğunu belirtir. Tatarların ayaklanmasıyla birlikte imparatoriçenin tüm adayı ele geçirmek istediğini aktarır.⁴⁴¹

Adada ilginç şeylere tanık olduğunu söyleyen Van Woensel, son Tatar Han’ının topraklarının efendisini Rus İmparatorluk muhafızları kaptanının üniformasını giydiğini gördüğünü söyler. Van Woensel, Rusya’nın Kırım’ı işgalinin Osmanlı için tehdit olduğunu, bu işgalin Sultan’ı İstanbul’dan kovup tüm Avrupa topraklarına sahip olmak anlamına geldiğini aktarır ve okuyucuya; “İster inkâr edin, abartı bulun, bu böyledir. Size bunu II. Katerina’nın kulağına fısıldadığı bir yazar aktarıyor.” dedikten sonra “Peter I.’ın mırıldanmalarını dinlediğimde büyük Çar bu planı çoktan kafasında kurmuştur”⁴⁴² diyerek Rusya’nın Osmanlı topraklarını işgal planına dikkat çeker. Van Woensel,

⁴³⁹ Van Woensel, *Aantekeningen II*, 185-190.

⁴⁴⁰ “Büyük Katerina” olarak da anılır. 1762-1796 yılları arasında hüküm sürmüştür.

⁴⁴¹ Van Woensel, *Aantekeningen II*, 193-212.

⁴⁴² Van Woensel, *Aantekeningen II*, 217-219.

Rusya'nın emperyalist siyasetinde Kırım'ın bir araç olarak kullanıldığını aktarır: "Dolayısıyla Kırım'ın fethi bu hedefe ulaşmanın bir yolu olarak görülmelidir. Ayrıca St. Petersburg'un burada başka hangi amacı olabilir? Kırım'ı kendi topraklarına katınca rahatlayacak mı? Hayır. Onun toprakları zaten geniştir. Tatarlardan kurtulup sınırlarını güvence altına mı alacak? Aslında Rusya değil, Tatarlar sınırlarından korkmalıydı." Van Woensel asıl hedefin Kırım değil İstanbul olduğunu söyler.⁴⁴³

4.4.2. Kırım Toprakları

Van Woensel, Kırım'ın oldukça bereketli olduğunu duyduğunu hatta bir zamanlar İstanbul'un mısır ambarı olarak anıldığını belirtir ve buna fazla anlam veremez zira Van Woensel Kırım'ın toprak özelliklerinin çok iyi olmadığını açıklar: "Çok yağlı, killi ve kireçli olan topraklar üst üste yağmur yağdığında işlenemez; sıcaktan kurursa kaya gibi sert olur ve her türlü işlem imkânsız bir hal alır."⁴⁴⁴ Van Woensel yıl içinde toprağın çok az işlenebildiğini dile getirir. Kırım'da koyun etinin İngiltere'ninkinden daha lezzetli olduğunu, her türlü bol otların koyun yetiştiriciliğini yaygınlaştırdığını söyler. Koyun etinin aksine yününün kaba olduğunu Tatarların bundan kalın kumaş yaptıklarını belirtir. Kırım'ın güney kısımlarında bol bol üzüm üretildiğini, Suğdak şarabının lezzetli olduğunu açıklar. Moskovalıların bu adayı ele geçirdiklerinde dağlarında zengin madenler bulmayı umduklarını fakat umduklarını bulamadıklarını aktarır. Katerina II. buraya geldiğinde büyük bir kargaşa yaşandığını Kırım'da iyimser bir tablo çizmek için özellikle Akmescit ile Bahçesaray arasındaki ovada belli mesafelerde Tatarların toprağı işlemek için konuşlandırıldığını söyler. Ayrıca ticaret, eğlence ve refahın (işlerin yolunda olduğunu) göstermek amacıyla Bahçesaray'ın farklı bölgelerinden esnafın getirildiğini, arka kısmı olmayan göstermelik olarak sadece ön cephesi inşa edilen evlerin yapıldığını da ekler. Yeni kazanılmış bölgeyi ziyarete gelen II. Katerina'yla elçi ve lordlarından oluşan büyük alaya karşı iyimser bir tablo çizmek adına büyük bir tiyatro sergilendiğini eğer II. Katerina'nın yoldan geçerken gördüğü manzaralara inandıysa yanıldığını açıklar.⁴⁴⁵

⁴⁴³ Van Woensel, *Aantekeningen II*, 220-222.

⁴⁴⁴ Van Woensel, *Aantekeningen II*, 220-230.

⁴⁴⁵ Van Woensel, *Aantekeningen II*, 220-279.

4.4.3. Savaş ve Toplum

Van Woensel 1786 yılının son baharında Kırım'a geldikten sonra 1787 yılında "Osmanlı-Rus Savaşı" (1787-1792) patlak verir. Van Woensel, "1787'de Amiral'in⁴⁴⁶ iki gemisinin eşliğinde Karadeniz'e sefer yaptım. O yolculukta bütün gemileri gördüm." diyerek bu sefer biter bitmez 1787'de Türklere savaş açıldığını belirtir. Kendisinin bir denizci olmamasına rağmen kulaktan dolma bilgileri aktarmadığını söyler. Ruslardan bir düşman filosunun Tuna yakınlarında konuşlandığını, büyük bir fırtınanın onları kuşattığını İngiliz kaptan bay Wilson tarafından komuta edilen bir "fırkateyn" ("fırkate") dışındakilerin direksiz geri döndüklerini gördüğüne değinir. Van Woensel, Rus donanmasının Karadeniz kıyılarına yapılacak bir sefer için uygun olsa da Doğu ya da Batı Hint adalarına yolculuk için uygun olmadığını Rus gemilerinin uzun bir yolculuğa dayanamayacağını belirtir. Van Woensel Sivastopol'de bir deniz kuvvetleri tersanesi yapıldığını ifade eder.⁴⁴⁷

4.4.3.1. Ochakov Kuşatması'na Dair (1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşı)

Van Woensel Özi kuşatmasındaki⁴⁴⁸ Osmanlı yenilgisi hakkında şunları aktarır:

"Kapudan Paşa⁴⁴⁹ 1787 yazında, filosunun bir kısmı ile Ochakov Liman'ında yattı. Genişleyen Dinyeper'den ve bu kalenin hemen yukarısında ona boşalan bataklıktan oluşan körfez çok geniş görünmekteydi ancak gemiler için çimenli yolu bulmak çok zordu. Geçit o kadar dar ki büyük bir gemi buradan zor geçebilirdi. Biraz öngörü göstermek yerine şamandıralı ve doğru bir şekilde planlanmış otlar, onu bir sonraki sefer büyük gemilerini bu boğaza yelken açmaya teşvik etti, bu tuzağa düşer düşmez hatasını anladı ve açık denize dönmeye çalıştı. Bunda başarısız oldu: Ağır gemilerinden beşi karaya oturdu ve biri hariç hepsi yandı."⁴⁵⁰

Van Woensel, burada Kaptan-ı Derya Hasan Paşa komutasındaki Donanma'nın sahilin sığ olması nedeniyle daha fazla ilerleyemeyerek hareket kabiliyetini yitirdiğine dikkat

⁴⁴⁶ Peoplepill, "Marko Ivanovich Voinovich" (Erişim 25 Aralık 2022). "Marko Ivanovich Voinovich" (1750-1807). Karadeniz Rus İmparatorluk donanması kurucu amirali.

⁴⁴⁷ Van Woensel, *Aantekeningen II*, 230-310.

⁴⁴⁸ Osmanlı-Rus (1787-1792) savaşında meydana gelmiştir, 1788'de. "Ochakov" ("Özi"), bugünkü Ukrayna sınırları içindedir ("Özi" kalesi Kırım sınırlarındadır).

⁴⁴⁹ Kuzucu, 1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşı, 125-130. "Özi" Kuşatmasında yer alan kaptan: "Kaptan-ı Derya Hasan Paşa."

⁴⁵⁰ Van Woensel, *Aantekeningen II*, 234,235, 239, 240, 308.

çeker.⁴⁵¹ 1788 yılında Potemkin'in Sivastopol'de beklendiğini ve İmparatoriçe'nin Özi⁴⁵² kuşatmasındaki başarısından dolayı Potemkin'e zümrütten yapılmış defne çelengi hediye ettiğini nakleder.⁴⁵³

4.4.3.2. Ruslar

Osmanlı-Rus Savaşı'nda (1787-1792) Kırım'da olan Van Woensel, bölgeyle ilgili gözlemlerinin yanında Osmanlı-Rus siyasi ve askerî ilişkilerine, Rusya ve II. Katerina'nın Kırım'daki planlarına da yer vermiştir. Van Woensel, Rus askerlerinin Kırım'a verdiği zarar ve yıkımları anlatmıştır. Sayısız köyün askerlerin yakmak üzere odunları topladığından dolayı bir taş yığınına dönüştüğünü, evlerin birçoğunun yıkıldığını, çeşmelerin kurduğunu belirtir. Limanların boş ve cansız görüldüğünü, tarlaların çok nadiren işlendiğini ifade eder. Rusların sebep oldukları zayıyatı onarma arzularını göremediğini, tarlaları ekmekten çok biçmeyi sevdiklerini, her şeyin yok edildiğini dolayısıyla doğal güzelliklerinin bir başka şehirle yarışamayacağını, insanları besleyen toprakların ihmal edildiğini, bölgede ileri derecede yoksulluk ve sefaletin yaşandığını vurgular. Vali Kachowsky'nin aktardığına göre Kırım nüfusunun otuz binden az olduğunu, bölgede çok az sayıda Tatarın kaldığını onların da ya öleceğini ya da başka topraklara gideceğini söylemiştir.⁴⁵⁴ Van Woensel, "Ben bu adada iki yıl yaşadım. Burada Sivastapol'dan Perekop'a (Kırım'da en uzun mesafe) kadar seyahat ettim. Sivastapol'de Balaklava / Balıklava, Perekop, Bahçesaray, Akmescit, Karasupazar, Kezlev şehirlerine seyahat ettim her yerde üzücü manzaralar gördüm"⁴⁵⁵ der ve şehirlerdeki tahribata dikkat çeker.

Amiral ve Sivastopol komutanı Şövalye, kont Marco Voinovich (1750-1807)'in, kendisine imkanlar sağladığını aktarır. Akmescit (Simferopol) yakınlarında son Hanlardan birinin (kesme taştan) muhteşem bir cami yaptırdığını görür (Amsterdam'daki

⁴⁵¹ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 281-283. Serhat Kuzucu, Doktora Tezi, 1787-1792 Osmanlı- Rus savaşı, (2012), daha fazla bilgi için bk.: 125-130.

⁴⁵² Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 263-266.

⁴⁵³ Van Woensel, *Aantekeningen II*, 234,235, 239, 240, 308. Özi Kuşatması (1788) ve II. Osmanlı Rus savaşında 1787-1792 Van Woensel'in Kırım'da olduğu bilinir.

⁴⁵⁴ Van Woensel, *Aantekeningen II*, 223-226. Van Woensel Kırım'daki büyük nüfusun azalmadığıyla ilgili yanlış bilgi aktaran "lady Craven" adlı seyyahı eleştirir ve Kırım nüfusunun azalmadığını iddia etmek için kör olunması gerektiğini söyler.

⁴⁵⁵ Van Woensel, *Aantekeningen II*, 227.

“Luthersche Nieuwe Kerk”⁴⁵⁶ten az daha büyük.) Pencere kenarları mermerden olan bu eseri yakından incelediğini ve Rusların henüz bitmemiş camiyi yıkma çabalarına çok öfkeli olduğunu aktarır.⁴⁵⁷

Van Woensel; Sivastopol’ün yeniden inşa edildiğine, yeni bir yerleşim yeri olmasına rağmen büyüklü küçüklü iki yüz kırk eve sahip olduğunu fakat çoğunun kötü bir nizama sahip olduğu ve taştan inşa edildiğine temas eder. Her yerde binaların yıkıldığını, evlerin inşasında büyük taşlar kullanıldığını bunların kireçle değil killi suyla birbirine tutuşturulduğunu dış cepheye sıva yapıldığını ve beyaz görüldüğünü belirtir. Komutanın evinin Kırım’daki en sağlam ev olduğunu açıklar. Sivastopol’ün Tatarlar için çok önemli olmadığına, Rusların burada Karadeniz donanmasının karargahını kurduklarına, onun zamanında buradaki Rus donanmasının yetmiş parçadan oluşan üç gemiden, elli parçalık üç firkateyn (firkate), kırk dört parçalık sekiz firkateyn (firkate) ve yarım düzine küçük tekneden oluştuğuna dikkat çeker. Rusların bataryalarının ortasına genelde havan topu yerleştirdiklerini bunun insanlara ve çevreye yapacağı tahribatın büyüklüğünün hesap edilemeyeceğini bildirir.⁴⁵⁸

Buraya kadar Rus gemilerinden bahseden Van Woensel, bu sülardaki Rus deniz gücünün taarruzdan başka bir amaçlarının olmadığını belirtir. Bununla birlikte, “Kime karşı? Barışsever Türklere karşı...”⁴⁵⁹ diyerek hedefinin savaş istemeyen Türkler olduğuna dikkat çeker. “Ruslar tarafından Türklere beklenmediği halde savaş açıldığında Sivastopol’deydim.”⁴⁶⁰ diyen Van Woensel, Türklerin gereken tedbirleri almadığına dikkat çeker, “Bir güç düşmanlık sezdiğinde kendi avantajlarını bilmelidir. Müslümanlar bu küçük tedbiri ihmal ettiler.” diyerek Van Woensel alınmayan basit önlemlerden bahseder. Sivastopol’ün girişinin herhangi bir tahkikatla kapatılmadığını gemilerin çoğu zaman limanda savunmasız durumda olduklarını Türklerin Herson’daki şanslarını ihmal ettiklerini ve Rus donanmasını tek seferde yok edebilecekken avantajın Rusların eline geçtiğinden söz eder. Rusların bu tehlike için yalnız bir ayda bazı yerlere donanma bataryaları yerleştirdiklerini bunu bizzat gördüğünü belirtir. Örneğin; bozuk top

⁴⁵⁶ Luteryen Kilise.

⁴⁵⁷ Van Woensel, *Aantekeningen II*, 260.

⁴⁵⁸ Van Woensel, *Aantekeningen II*, 230-232.

⁴⁵⁹ Van Woensel, *Aantekeningen II*, 240.

⁴⁶⁰ Van Woensel, *Aantekeningen II*, 242. Van Woensel İstanbul’da kaldığı son günlerde büyükelçiyle yaptığı bir görüşmeden yola çıkarak savaşın muhtemelen St. Petersburg’da ticaret anlaşmalarının yenilenmemesinden rahatsız olan İngilizler tarafından teşvik edildiğini dile getirir.

arabalarının kullanıldığını, bu planı düzenleyen mühendisle birlikte yapılan işin ne kadar kötü görüldüğüne güldüklerini, alınan bu tedbirin düşmana karşı caydırıcı olmadığını ifade eder. Rus ordusunda Kazak⁴⁶¹ askerlerinin de bulunduğunu bunların kaldıkları barınaklarda azizlerinin pirinç heykelleri olduğunu ve çok sefil durumda olduklarını bazen açlıktan odun kemirdiklerini gördüğünü belirtir.⁴⁶² Kırım topraklarının genelde kireçli olduğunu suya karışan kirecin de kabızlık ve yüksek ateş yapabildiğini bu durumdan en sağlıklı olan Rus askerinin bile etkilenebileceğine değinir. Diğer ülkelerde çok fazla ilişkisi olmayan bu toprakların çok verimli olmadığına Kırım ve Poltava⁴⁶³ arasında kalan bölgenin adeta bir çöle benzetildiğine dikkat çeker.⁴⁶⁴

Rus askerlerinin tarım alanındaki yetersizliklerini dile getiren Van Woensel, onların işgal ettikleri Kırım'da tarımı iyileştirmelerinin iyi olacağı zira ekmekleri, kvasları,⁴⁶⁵ tuz ve soğanları olduğunda Rus askerlerinin krallar gibi yaşayacaklarına değinir ve bir yudum grelka⁴⁶⁶ içebileceklerini söyler. Rusların tarıma, hayvan yetiştiriciliğine ve bahçeciliğe önem vermeleri gerektiğini; Tatarların bazı temel ihtiyaçları dışında artık fazla çalışmadıklarını vurgular. Van Woensel Sivastopol komutanı Marco Voinoviç'in kendisine çok iyi davrandığını her türlü imkânı sağladığını bazen fazlasıyla ücret ödediğini belirtir ve genelde uzunca bir süre aynı yerde kalmaktan sıkılan bir gezgin için Kırım'da uzun süre kalmasına kendisinin de şaşırdığını ifade eder.⁴⁶⁷

Van Woensel, Rusya'nın geçmişle şimdiki durumu arasında bir kıyaslama yapar ve eskiden İstanbul'u almasının uzak bir ihtimal gibi görünmesine karşın artık durumun değiştiğinden söz eder:

“Türklerle olan savaşlarında, Rusların önce Dinyeper, Bug, Dinyester ve Tuna'yı geçmeleri, sonra ordularını yüz mil boyunca yürümeleri, savaş alanına ancak bitkin

⁴⁶¹“Zaporojya” Kazakları. Dinyeper Nehri'nin çağlayanlarının ötesindeki “Zaporijya” bölgesinde yaşayan Kazaklardır. Günümüzde Orta Ukrayna'da “Büyük Çayır” olarak bilinen bu bölge.

⁴⁶² Van Woensel, *Aantekeningen II*, 243-244; Erdal Karaman, Karabağ Ağızları (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005), 232. Van Woensel bu halkın “Semlenka” / “Zemlenka” adında yapılar yaptıklarından söz eder. “Zemlenka: toprağı kazıp üstü kapatılarak yapılan kalınacak yer.”

⁴⁶³ Ukrayna'da bir şehir.

⁴⁶⁴ Van Woensel, *Aantekeningen II*, 243-257; Seyit Ali Kahraman vd., *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003), 21-22.

⁴⁶⁵ Van Woensel bunun un ve su karışımından yapılan ve ince biraya benzeyen bir içecek olduğunu açıklar. “Kvas” tahılın mayalanmasıyla yapılan bir içecektir.

⁴⁶⁶ Alkollü bir içecek.

⁴⁶⁷ Van Woensel, *Aantekeningen II*, 257-261.

bir şekilde varmaları gerekecekti. Ayrıca, sınırsız bir geri çekilmeyi güvence altına almak için çok sayıda kaleyi boyunduruk altına almak zorunda kalacaklardı. Tüm bu tür operasyonlar, planlarına nihayet ulaşmak için çok fazla evcil hayvan, zaman, adam ve harcama gerektirecekti: O zamanlar Türkleri Avrupa ve Konstantinopolis'ten kovmak uzak bir ihtimal gibi görünüyordu. Ama şimdi Herson'da bir deniz kuvvetleri, Sivastopol'de bir filoları olduğu ve Karadeniz'de serbestçe dolaştıkları için, Sultan akşamları Konstantinopolis'teki sarayında sessizce yatabilir, ancak ertesi sabah Rusların savaş esiri olabilir veya tüm İmparatorluğunu adeta onlara yem olarak bırakarak kaçmaya zorlanabilir durumdadır.”⁴⁶⁸

4.4.3.3. Türkler

Van Woensel, Türk kaptanlarının denizcilik konusunda genelde bilgisiz olduklarını aktarır. Hiçbirisinin seyrüsefer, manevra ve harp taktiği hakkında bilgilerinin olmadığına değinir. Kaptan Paşa'ya en çok para verenin kaptanlığa seçildiği, seçilen kişinin ise verdiği parayı geri kazanmak için çabaladığını ve işlerini aksattığını bildirir.⁴⁶⁹

“Onların dümencileri çoğunlukla Rum'dur, yön tayini sanatı hakkında hiçbir bilgiye sahip değillerdir. Karadeniz'in haritası, Van Kinsbergen (şövalye) gözlemlerine dayandırılarak Kaptan Van Woensel⁴⁷⁰ tarafından çizilmiştir. Üretilen bu haritayı Tersane Emini'ne (donanmalarında Kaptan Paşa'dan sonraki ilk adam) verdiğimde, çok hoş bir hediye olarak kabul edildi. Kaptanların güvendikleri tek şey, uzun deneyimlerle edindikleri kıyı bilgileridir. Kıyıyı gözden kaybettiklerinde pusula onlara yardım edemez. Bir Caravel'in (harp gemisi) Mısır'a veya Suriye kıyılarına gönderildiği durumlarda kaptanı önce Smirna'ya (İzmir'e) gider, kendisine kılavuzluk etmesi için bu varış noktasına giden herhangi bir Hristiyan gemisinin yola çıkarak rehberlik etmesini beklerler.”⁴⁷¹

“Gemilerinde ne düzen ne de disiplin vardır. Hizmetkâr efendidir; Hilekârlar patrondur. Erzakların veya suyun sistemli dağıtımı yoktur. Herkes, neyi, ne zaman isterse yalnız yer. Gemideki erzakların envanterini çıkarmakta zorlanılır bu yüzden mevcut gıda maddeleriyle denizde ne kadar kalınabileceği evvelinden kestirilemezler.”⁴⁷² diyerek

⁴⁶⁸ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 329-330.

⁴⁶⁹ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 288-291.

⁴⁷⁰ Joan van Woensel-Pieter van Woensel kendi ağabeyinden söz ediyor.

⁴⁷¹ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 291-292.

⁴⁷² Van Woensel, *Aantekeningen I*, 293.

Türklerin olası Rus tehlikesine karşı gerekli olan ciddi önlemler almadıklarına ve gemilerdeki düzensizliğe dikkat çeker:

“Bu kadar ağır dersten sonra, kara ve deniz kuvvetlerini öyle bir duruma getireceklerini ummuştum ki o fetih hırsı yerine komşu ülkelere güvenle bakabileceklerdi. Köklü bir reform planı hayata geçirilmez ise ki bu matematiksel olarak imkânsızdır ve girişimlerin en iyisi bile, tedavisi olmayan hastalığı yalnızca geçici olarak geciktirebilecek bir hafifleticiden başka bir şey değildir.”⁴⁷³

Türklerin köklü reformlar uygulamadıklarını gözlemleyen Van Woensel, “Türklerin düşmanlarını onların tüm ordularından daha iyi uzak tutabilecekleri bir araç daha var: Düşmanlarının kalkanı olmayan bir araç.”⁴⁷⁴ diyerek, vebayı bir savunma silahı olarak kullanma fikrini sunar: “O halde asıl soru şudur: Bir devlet; vebayı, çatışmaya taraf olmayan diğer halklar arasında enfeksiyona ve can kaybına neden olma tehlikesi olmadığı sürece bir savunma silahı olarak kullanabilir mi?” sorusunu masaya yatırarak bildiği kadarıyla Türklerin bugüne kadar veba mikrobunu bir savunma silahı olarak kullanmayı hiç düşünmediklerine dikkat çeker ve önerdiği bu fikri değerlendirmelerini diler.⁴⁷⁵

4.4.3.4. Osmanlı-Rus İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme

Van Woensel, Türkiye’nin geleceğini yıldızların şekillerinden değil askerî gücüne bakarak bu konuda ihmallerinden yola çıkarak ve müttefikleri tarafından yeterince korunmayan büyük bir güce karşı düşmanının da başka büyük bir güç olması sebebiyle tahmin ettiğini söyler. Türk İmparatorluğunun ya bir felçten aniden ölebileceğini ya da kalıcı bir hastalıktan çaresizce tükenebileceğini, kaderinin düşmanlarının davranışlarına bağlı olduğunu ifade eder.⁴⁷⁶

“Konstantinopolis kanalında serbest dolaşım, onların İngiltere, Hollanda, İsveç vb. ülkelerdeki ağır ticari gemileri satın almalarını ve Kırım’a faydalı gördükleri kadarını getirmelerini sağlar.”⁴⁷⁷ diyen Van Woensel, Türk İmparatorluğunun çöküşünün yakın olduğunun tahmin edilebileceğini fakat sonraki siyasi durumun hesabının zor olduğunu ifade eder.

⁴⁷³ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 327-328.

⁴⁷⁴ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 356.

⁴⁷⁵ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 358-369.

⁴⁷⁶ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 374.

⁴⁷⁷ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 375.

“Siyasi haritayı doğru okursam, bu imparatorluğun ortasını bıçaklayacak olan Rusya olacaktır. Bu başkentin eski sahipleri olan ve padişah tebaasının önemli bir bölümünü oluşturan Rumlar, dinlerini Ruslarla paylaşmakta ve onlardan kurtuluş beklemektedir. Karadeniz kıyılarında, Azak Denizi'nde Taganrog'da, Kırım'da Sivastopol'de ve Dinyeper'de Herson'da bulunan mülkleri, onlara üç yerden ve daha sonra Karadeniz'de belirlenen bir buluşmada Türk başkentine bir saldırı hazırlamalarını sağlıyor.”

Van Woensel; Rusya için Karadeniz tarafından Osmanlı başkentine askerî başarı elde etmesinin kolay olduğunu fakat fethedilen topraklara olan açlıklarını ne derecede giderebileceklerini tam olarak tahmin edemediğini, Rusya'nın topraklarını genişletme hırsının süreceğini belirtir.⁴⁷⁸

Van Woensel “Fırsatlar devam ettikçe, Rusya Avrupa'daki Türk topraklarının en büyük, en iyi bölümünü emecektir. Anadolu'nun geri kalanına gelince: Egemenlerinden yoksun ve her biri kendini bağımsızlaştıracak ve diğeriyle savaşmaya başlayacak, zayıflayacak ve hiç de olasılığı yokmuş gibi görünse de Bağdat Paşası'na av olabilirler.”⁴⁷⁹ der ve “Başlangıçta bağımsız ilan edilen Boğdan ve Eflak ile ancak Kırım'ın Rus kolonileri olarak sona ermesinden sonra, Osmanlının doğal düşmanı Rusya almak istediği yerlere daha yakın olacak ve Türkleri oradan çıkarmak için mutlaka en uygun zamandan yararlanacak.”⁴⁸⁰ diyerek sonuçta Rusya'nın Osmanlı için hep bir tehlike anlamına geldiğine dikkat çeker.

4.4.4. Sivastopol, Balıklava, Bahçesaray, Akmescit, Karasupazar, Kezlev

Sivastopol'de yürüyüşe çıkan Van Woensel, bu beldenin güneydoğusunda deniz veya tabiatın küçük koylar oluşturduğu ve kıyı sahilinin kireç taşından meydana geldiğini bildirir. Büyük Lord'un ülkesinden gelenlerin buranın yakınlarında karantinaya girmek zorunda oldukları ve bu sürenin üç ila altı hafta sürebildiğini, Almanların karantinadan kaçmaya çalıştıklarını ve bu durum için “Contumace”⁴⁸¹ ifadesini özellikle kullandıklarını ifade eder. Van Woensel, kendisinin iki kez karantinaya girdiğini birincisinde bunun on gün sürdüğünü ikincisindeyse Bulgakov'la birlikte girdiğini ve

⁴⁷⁸ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 380, 381.

⁴⁷⁹ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 382.

⁴⁸⁰ Van Woensel, *Aantekeningen I*, 383.

⁴⁸¹ İstenilmeyen /Kaçınılması gereken, can sıkıcı bir durum.

aldığı önlemler sayesinde yalnızca iki gün sürdüğüne değinir. Sivastopol'un diğer tarafında salyangoz kabuğuna benzer bir kayaya oyulmuş manastır kalıntılarından başka bir şeyle ilgisi olmayan "İnkerman"⁴⁸² kasabasından ve burada bulunan bir mağara manastırından bahseder. İçinin boş olduğunu, kimsenin yaşamadığını, Balaklava / Balıklava yolunda bir uçurumun en uç noktasındaki Manastır'da⁴⁸³ ise hâlâ bir piskoposun ve bazı Rum rahiplerinin yaşadığını aktarır. Van Woensel, seyahat etmemiş okurlarına bu denli vahşi bir inziva yeri hakkında bir fikir vermek istemediğini belirtir. Van Woensel teologların (artık barışçıl olmalarına karşın) eskiden cennete gitmek için çokça tartıştığını oysa yeryüzündeki yerleri kendileri için bir mesken yapmış olsalardı zamanlarını daha iyi değerlendirmiş olacaklarını düşündüğünü söyler. Aynı zamanda Sivastopol'e dört saat uzaklıktaki Baydar Vadisi'ni görmüş olmaları durumunda onların farklı düşüneceklerini açıklar. Buranın dağlarla çevrili her türden ağacın bulunduğu yeşil bir bölge olduğunu dile getirir. Van Woensel Sivastopol'den sonra büyük bir koydan geçerek Bahçesaray'a varıldığını, Sivastopol'ün karşısında Kazakların beklediğini ve tabancayla işaret verdiklerinde bir tekneyle⁴⁸⁴ onları ücret almadan karşıya geçirdiklerini açıklar. Bölgenin engebeli, kurak ve vahşi görünüme sahip olduğunu yüksek dağlar arasındaki yollardan geçtiklerini Belbek⁴⁸⁵ akarsuyunun bu bölgede bulunmasına rağmen Kibitka'dan⁴⁸⁶ dikkatlice dışarı bakıldığında bile zor görüldüğünü bölgede çok sayıda nehir ve akarsuyun olduğunu vurgular: "Bu sulardan hiçbirinde seyrüsefer edilebildiğini görmedim. Alma ile Akmescit arasında üzerinden atlamak değil zıplamanın mümkün olduğu bir su damarının bulunduğunu söylemeliyim. Buradan coğrafyacılarca Bulganak⁴⁸⁷ olarak adlandırılan akarsu geçmektedir." Van Woensel, şiddetli yağışların olmadığı zaman Bulganak üzerinden yürüyerek ve çoğu zaman araçla geçilebildiğini belirtir. Aynısının Akmescit yakınlarındaki Salgir Çayı için de geçerli olduğunu aktarır.⁴⁸⁸

Bahçesaray hakkında şunlar aktarılır: "Bahçesaray hanlığın kurulduğu bir şehirdir ve iki dağın arasında yer alır, korkak bir adam bu dağların altına gömülmekten korkar zira şehre

⁴⁸² İnistra, "İnkerman Mağara Manastırı: Kırım'da Ortodoksluğun Kırılmaz Kalesi" (Erişim 10 Ocak 2023); Orhan Öztürk, *Pontus: Antik Çağ'dan Günümüze Karadeniz'in Etnik ve Siyasî Tarihi*, (Ankara: Nika Yayınları, 2016), 895-907.

⁴⁸³ St. George Manastırı.

⁴⁸⁴ Hollandaca: "sloop."

⁴⁸⁵ Unansea, "Kırım'da Belbek Nehri, Açıklamalar, Fotoğraf" (Erişim 10 Ocak 2023).

⁴⁸⁶ Zeno, "Kibitka" (Erişim 10 Ocak 2023). Rus tipi bir araç, yarı örtülü bir araba.

⁴⁸⁷ Misak-ı Zafer, "Kırım Coğrafyası" (Erişim 10 Ocak 2023).

⁴⁸⁸ Van Woensel, *Aantekeningen II*, 257-270.

çok yakındır.” Van Woensel İstanbul ile Kırım’ı kıyaslar ve Hollanda’nın ‘s Gravenhage (Lahey⁴⁸⁹) ile Scheveningen⁴⁹⁰ şehirleri nasıl birbirinden farklıysa bu iki bölgenin de birbirlerinden zenginlik ve prestij açısından farklı olduğuna temas eder. Bahçesaray’ın kuzeydoğu tarafında dört saat uzaklıktaki Simferopol (Akmescit) kasabasına vardığını, buranın Salgır Çayı’nın kıyısında yer aldığını, yeni bir şehir olduğunu, hükümet koltuğunun bulunduğunu ve yaklaşık yirmi ev sayabildiğini dile getirir ve tekrar savaş konusuna eğilir. Akmescit’ten Karasupazar’ına gelen Van Woensel, aynı adı taşıyan Valinin kardeşi şef Kachowsky’nin burada ikamet ettiğini ve ağaçlarının arasında güzel manzaralı büyük bir ev yapıldığını, bir zamanlar Delft⁴⁹¹ kadar büyük olan bu şehrin bir harap edildiğini dile getirir. Karasupazar ve Perekop arasındaki bölgenin çorak arazilere sahip olduğunu ve harap edildiğini söyleyen Van Woensel, anlattıklarından daha fazlasını görmek isteyen kurnaz bir gözlemci olması gerektiğinin altını çizer.⁴⁹² Tatarların Hristiyan otoritesi altında yaşamalarının onlar açısından çok zor olduğunu, bütün her şeyden koparılıp yalnızlaştırıldıklarını aktaran Van Woensel, Şövalye ve Lord Vali Kachowsky’un hiçbir şeyi umursamadığını belirtir. “Keşke onlara da Hristiyanlar gibi mütevazî davransaydı, anavatanlarının yok edildiğini gören mazlumlara acısaydı.” diyerek Perekop’ta çok tuz üretildiğini Tatarların bu tuzları iki tekerlekli deve arabasıyla Kezlev’e⁴⁹³ taşıdıklarını, savaştan etkilenen Müslüman halkın ekonomik durumlarının hiç iyi görünmediğini aktarır. Bu şehirde bir zamanlar adil ve müreffeh bir yaşam sürülmesine karşın nüfusunun azaldığına ve şehrin parçalandığına cami ve hamamların yalnız kalıntılarının görülebileceğine dikkat çekilir. En az zarar gören bir yer varsa bu yerin Balıklava olabileceğine Osmanlı gemicilerinin burayı çok sevdiğine, Arnavut bir komutanın burada çok iyi bir evde yaşadığına vurgu yapar.⁴⁹⁴ Van Woensel, Kırım’da iki yıl kaldıktan sonra 1789 yılında Hollanda’ya geri döner.

⁴⁸⁹ Hollandaca Den Haag veya ‘s Gravenhage denir, Hollanda Kralı Willem Alexander’ın sarayı burada bulunur.

⁴⁹⁰ Lahey’in bir ilçesi, plajıyla meşhurdur.

⁴⁹¹ Güney Hollanda’da bulunan bir şehir.

⁴⁹² Van Woensel, *Aantekeningen II*, 257-274.

⁴⁹³ Van Woensel, *Aantekeningen II*, 274. “Gözlev” veya “Evpatorya.” Van Woensel Rusların buranın adını ilkin “Koslov” daha sonra Prens Potemkin’in “Evpatorya” adını verdiğini, aynı şekilde “Kefe”ye “Theodosia” eski adını geri aldığını ifade eder.

⁴⁹⁴ Van Woensel, *Aantekeningen II*, 271-277. Van Woensel, Van Kinsbergen’in elinde bulunan Kırım haritasını eserine eklediğini bildirir, savaştan dolayı bazı adların değiştiği bilgisini verir.

SONUÇ

Pieter Van Woensel'in seyahatnamesi XVIII. yüzyıl Osmanlı toplumu hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Van Woensel'in hayatı incelediğinde almış olduğu kararlar, hayata bakışı ve entelektüel kişiliği yazmış olduğu seyahatnamesini daha özel bir hâle getirmektedir.

Van Woensel kendisinin din adamı olmasını isteyen ailesinin arzusuna uymayarak Tıp fakültesine kaydolmuş ve salgın hastalıklar alanında eğitim görmüştür. Onun bu kararı almasındaki en önemli etken entelektüel bir kişiliğe sahip olmasıdır. Van Woensel aldığı eğitim sayesinde tıbbî araştırmalar yapma olanağı bulmuş ve hayatına farklı bir yön vermiştir. Seyahat halinde olmayı seven Van Woensel Osmanlı ve Kırım'ı ziyaret etmiş, bu seyahati onun "Aantekeningen" adlı eseri meydana getirmesine vesile olmuştur. İlk cildinde daha çok İstanbul'un tasvirini yapan Van Woensel, ikinci cildindeyse Anadolu ve Kırım'a dair izlenimlerine yer vermiştir.

Van Woensel'in İstanbul'a geldiğinde Pera ve Galata'daki Avrupalı diplomatlar ve tüccarlarla iyi ilişkiler kurduğu ayrıca birçok meslektaş, tüccar, yazar ve tanınmış diplomatla görüştüğü bilinir. Amiral Van Kinsbergen onun Rusya'da iş bulmasında etkili olan bir isimdir. İzmir'de yaklaşık bir ay kadar Hollanda elçisi Hochepped'in yanında kaldığı bilinir. Rus diplomat Bulgakov da görüştüğü isimlerden bir diğeridir. Van Woensel İstanbul'a ilk geldiğinde gerek Osmanlı Türkçesini bilmediği gerekse yerel ilişkiler hakkında bilgi sahibi olmadığı için Pera'daki Hollanda elçiliğinden ve buradaki bazı isimlerden destek almıştır. Hollandalı elçi Frederik Gijsbeert Baron van Dedem van de Gelder ve onun sekreteri Johan Frederik Tor kendisine yardımcı olan isimler arasındadır. Frederik Tor'ın uzun yıllar Osmanlıda bulunması sebebiyle Van Woensel'i özellikle Osmanlı yönetimi hakkında bilgilendirdiği bilinir. Van Woensel Pera'daki konaklama noktasında George Ferdinand Kroll adlı Hollandalı maslahatgüzardan destek almıştır. Van Woensel Osmanlıda kaldığı süre zarfında buranın dilini öğrenmeye çalışmış, dil konusunda Muradgea d'Ohsonn ve Hollanda büyükelçiliği mütercimi Gasparo Testa adlı kişilerden tercüme desteği almıştır. Hollanda elçiliğindeki diplomatik hizmetlerin Van Woensel'in işlerini kolaylaştırdığı bilinir. Örneğin; dil öğrenimi ve tercüman noktasında buradan destek aldığı, saray protokolü hakkında bilgilendirildiği bilinir. Ermeni kökenli Menasî, Van Woensel'in İstanbul'da bulunduğu dönemde saray

ressamlığı hizmetinde olan bir isimdir ve Van Woensel'a portre çizimini öğretir. Craven adlı kadın seyyah da Van Woensel'ın karşılaştığı isimler arasındadır. Van Woensel'ın naklettiğine göre Doktor Filippo Gobis, toplam yirmi beş yıl III. Mustafa, I. Abdülhamid ve III. Selim dönemlerinde doktorluk yapmış bir isimdir. Van Woensel kendisiyle çok fazla görüştüğü için ondan arkadaşım diye bahsetmiştir. İngiliz elçi Sir Robert Ainslie Van Woensel'ın karşılaştığı bir başka isim olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı hakkında bilgi sahibi olan Peter Philipp baron von Herbert-Rathkael (1735-1802) adındaki Avusturya elçisiyle de fikir alışverişinde bulunmuştur. Van Woensel İsveç Kralı'nın bakanı Gerard Balthazar von Heidenstam (1747-1803) ile Osmanlı hakkında başvurabileceği modern literatür konusunda ve Muradgea d'Ohsonn'un Osmanlıyla ilgili ünlü eseri *Tableau général de l'Empire othoman* hakkında görüştüğü bilinir. Van Woensel'ın Türk dostları da vardır, örneğin Ataullah Mehmed Efendi bunlardan biridir.

Van Woensel İstanbul'u Avrupa'nın büyük şehirleriyle kıyaslayarak daha güzel bulunduğunu vurgular. Şehir hakkında bazı tarihî bilgiler vererek okurlarına İstanbul boğazının tasvirini yapar, Ortaköy ve çevresini anlatırken Pera'ya değinir ve Müslüman mezarlıklarını yaşam alanlarına yakın olması ve ölümün soğuk yüzünü yansıtmadıklarından dolayı över. İstanbul sokaklarında gördüğü ölü ve hastalardan söz ederek veba salgını ve vebayla ilgili konulara ve "Lazaret" adı verilen karantina yerlerinden bahseder. Yedi Kule Zindanları, Topkapı Sarayı, Ayasofya, Konaklar, At meydanı, Ahşap evler ve Su kemerleri gibi İstanbul'daki maddi yapılara temas eder. Yedi Kule zindanından bahsederken tarihî bir olayı nakleder ve İstanbul'daki Rus elçisi Yakov İvanovich Bulgakov (1743-1809) gibi önemli siyasi isimlerin Kırım'ın iadesi için evrak imzalamadığından dolayı uzun bir süre burada hapse atıldığını aktarır. Topkapı sarayının ise beklediği gibi ihtişamlı olmamasına rağmen çevresinin selvilerle süslenmiş etkileyici bir yapı olduğunu dile getirir. Ayasofya camisini gezen Van Woensel, buradan kilise olarak bahseder. Yapının oldukça sağlam görünmesine şaşırır ve Türklerin insan tasvirine önem vermemelerinden dolayı buradaki mozaiklerin eski halinin bozulduğuna, Türklerin çan yerine minare kullandıklarına dikkat çeker. Şehirde gezinirken gördüğü Türk konaklarını günümüzde müze olarak kullanılan Hollanda'nın Zaandam şehrindeki tipik köy evlerine benzetir. Daha sonra Kapalıçarşı'yı ziyaret eden gezgin Bedestende hemen hemen her şeyin bulunabileceğini belirtir. Civarda "Tiryaki"lerin uğradıkları kahvehanelerin varlığından söz eder. At meydanını İstanbul'un ünlü bir meydanı olarak

tanıtır ve Paris'teki ünlü meydanlardan biraz daha geniş olduğunu vurgular. İstanbul'daki ev mimarisinden söz ederken yaz aylarında evlerin ahşap olmasından dolayı yangınları söndürmenin zor olabileceğine dikkat çeker. Yangın konusunda bazı öneriler sunarak Türklerin aynı Hollandalılar gibi yeniliğe açık bir toplum olmadığını vurgular. Van Woensel'in ilgisini çeken bir diğer yapı Kemerburgaz'daki su kemerleridir. Bu yapıların Müslümanlarca yapılmadığını düşünen yabancılara bu konuda yanıldıklarını yapıların Müslümanlara ait olduğunu izah eder. Etkilendiği yapılar hakkındaki gözlemlerini aktaran Van Woensel, daha sonra İstanbul'daki manevi kültüre, insan unsuruna eğilir. Sırasıyla Fener, Balat, Tophane, Galata ve Pera'yı gezerek buradaki yaşantıyla ilgili izlenimlerine yer verir. Dimitri Kantemir'in Fener'de yaşadığından, Türklerin Rumlar karşısında saygınlıklarını koruduğunu, Müslüman olmayan bir seçkin için ayağa kalkarak saygı gösterisinde bulunmadıklarına dikkat çeker. Van Woensel okur kitlesinden bunun kaba bir davranıştan ziyade Türk kültürünün bir parçası olduğunu ve her zaman kibar davranmayan Hristiyanların bunu hak edip etmediklerini düşünmelerini ister. Balat Mahallesi'ndeki zengin Yahudilerden ve Ermenilerden söz eden gezgin buradaki Ermenilerin eğlence evlerine sahip olduklarını ve "Berat" sahiplerinin bile bu kadar özgür davranmaya cesaret edemeyeceklerine dikkat çeker. Tophaneye geldiğinde ise buradaki hamamları Ruslarınkiyle kıyaslayarak Türk hamamlarındaki kadın ve erkek ayrımının daha ahlaklı olduğunu beyan eder ve Türklerin hamam kültürünü över. Galata'ya geçen Van Woensel Fransız tüccarlarının çoğunun burada ikamet ettiğini belirtir ve Türklerin balık pazarlarına çok rağbet etmediğini bu pazara daha çok Rumların hâkim olduğunu belirtir. Pera'dan bahsederken Hollandalıların burada kaldıklarını, İngiltere ve Venedik haricindeki tüm ülkelerin burada otellerinin olduğuna dikkat çeker. Kaldığı otelin karşısında içoğlanların kaldığı büyük bir binanın olduğunu fakat Sultan'ın buraya gelip sarayına iç oğlan seçtiğine hiç şahit olmadığına değinir. Türk hanımlarının faytonlara bindiklerini, sosyal hayattan soyutlanmadıklarını İstanbul'un Hollanda'nın Amsterdam şehri gibi güvenilir bir şehir olduğunu, belli aralıklarla bekçi evlerinin asayişi sağladığını dile getirir.

Osmanlı sosyal hayatının tasvirini yapan gezgin Türklerin yeme içme kültürü, padişah-halk ilişkisi, adalet, kölelik, çokeşlilik, Türk ve Rum kadını, Türk erkeği ve salgın hastalıktan bahseder. Van Woensel kendi dönemindeki seyyahlardan farklılaşarak Türkler hakkında ortaya atılan temelsiz iddialara aldırış etmez. Kendi gözlemlerine önem

veren Van Woensel okurlarına da başkalarından işittiklerine değil kendi gözleriyle gördüklerine inanmaları gerektiği tavsîyesinde bulunur. Aantekeningen adlı eserde Osmanlı hakkındaki önyargıları adeta çürütmek için çabalayan gezgin Osmanlı'yla ilgili haksız iddiaları reddetmiştir. Örneğin halkın barbar bir devlet tarafından yönetildiği iddialarını kabul etmemiş ülkede dinî kurallara bağlı olunduğunun altını çizmiştir. Kölelik ve çok eşlilik konusundaki önyargıları da eleştiren Van Woensel Avrupalıların dönüp kendilerine bakmaları gerektiğini, Türklerin kölelere barbarca davranmadığını açıklamıştır. Daha sonra çokeşlilik konusuna değinen seyyah; bu durumun pek yaygın olmadığını vurgulamış erkeklerin her ne kadar dört eşe sahip olma hakları bulunsan bile gerek maddi gerekse manevi sebeplerden dolayı bunun pratikte pek az erkek tarafından gerçekleştirildiğini belirtmiştir. Kadınlar hakkında bazı bilgiler veren Van Woensel; onların “ferace” giydiklerini, gözlerine sürme çektiklerini, uzun kaşlara sahip oldukları, giydikleri kıyafetin onları şehvetli bakışlardan koruduğunu ve kadınların sosyal yaşantıdan soyutlanmadığını ayrıca Türk kadınlarının erkeklerle karışık yaşamaları halinde bile son derece iffetli olduklarını söyler. Haremle ilgili doğru bilinen yanlışlara temas eden gezgin buranın herkesin dilediği gibi rahatça girip gezme şansının olmadığı halde sanki herkese açık bir yermiş gibi yalan yanlış tasvir edilmesini doğru bulmadığını dile getirir. Haremin Batı’da iddia edildiği gibi bir hapisane olmadığını ortaya koyar. Kadınlardan sonra Türk erkekleri hakkında da gözlemlerini aktaran Van Woensel; onların güç ve cesaretlerine vurgu yapar, silaha meraklı oldukları için adeta bir aksesuar gibi süslü silahları yanlarında taşıdıklarına dikkat çeker. Osmanlıdaki yemek kültürü hakkında gözlemlerini aktaran Van Woensel; sandalye kültürü olmadığı için yemeğin yer sofrasında yendiğini buradaki halkın yemeğe başlamadan önce hijyene dikkat edilerek ellerin yıkanmadan yemeğe oturulmadığına, yemek yerken tüm elin kullanılmadığına ve yemeğin büyük bir hassasiyetle yendiğine temas eder. Van Woensel, İstanbul’da bazı Müslüman evlerini görme fırsatı bulduğunu ve tanıdığı şahıslar vasıtasıyla küçük davalara katıldığını ve Osmanlıdaki adaletin tarafsızlığına dikkat çeker. Halkın en alt tabakasından birinin sözlerinin bile etnik kökenine bakılmaksızın büyük bir tarafsızlıkla dinlenildiğini açıklar. Van Woensel’in Osmanlıdaki adaleti konu edindiği kısımda verilen cezaların haklı sebeplere dayandığını İstanbul’da bulunduğu zaman dilimine rastlayan bazı tarihî olaylar üzerinden açıklar. Van Woensel Sadrazam Halil Hamid Paşa’nın padişahı tahttan indirme teşebbüslerine değinerek, onun Kırım’ın ilhakına sessiz kaldığını

vurgulamıştır. Karıştığı yolsuzluklar sebebiyle mallarının müsadere edilmesinin, açgözlülük ve vatana ihanetten dolayı da idamına karar verilmesinin iddia edilenlerin aksine adil olduğunu belirtmiştir. Van Woensel 18. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda sarraflık yaptığı dönemde çeşitli yolsuzluklarla adını duyurduğu ve yönetime karşı adının karıştığı entrikaların açığa çıkmasıyla idama çarptırılan zengin bir Rum olan Petraki'ye verilen cezanın iddia edildiği gibi haksız olmadığını olayın arka planını açıklayarak izah etmiştir.

Van Woensel, Türk toplumunun dinî ve ilmî hayata karşı tutumlarını da ele almıştır. Türklerin eğitim kurumlarının iyi olmasına ve sahip oldukları olanakların da yeterli olmasına rağmen eğitim konusunda neden geri kaldıklarını açıklamaya çalışmış, Osmanlıda kullanılan dil ve iklimin halktaki olumsuz etkilerine dikkat çekmiştir. Veba salgınını önlemede Türk hekimlerinin neden başarısız olduklarını masaya yatıran gezgin tıp alanında yetkin olmayanların şarlatanlık yapıp para peşinde koştuklarını bu durumun hükümet eliyle engellenmesi gerektiğini vurgulamıştır. Daha sonra Osmanlıdaki hekimbaşı müessesine değinen Van Woensel, son iki padişahın canlarını hekimbaşı yerine bir yabancı hekime emanet ettiklerini açıklamıştır. Müslümanların uygulamalı tıp alanında dinî gerekçelerle çok az ilerleme kaydedebildiklerini söylemiştir. Felsefe, Fizik, Simya, Astroloji, Sanat ve Edebiyat gibi diğer alanlara da temas eder ve bir doktor olarak bu alanlara çok ilgi göstermeyen Van Woensel; Türklerin fizik ve kimya alanında yeterince ileride olmadığını ve tıp alanının şarlatanlara terk edildiğini, felsefeyle daha çok seçkin insanların ilgilendiğinden söz etmiştir. Buna karşın Türklerin özellikle astrolojiye ve simyaya karşı meraklı olduklarını bundan dolayı toplumun batıl inançlı olduğunu düşündüğünü aktarmıştır. Türk müziğinin çok eğlenceli olmayıp ona hüznü geldiğini, resim alanında ise dinî gerekçelerden ötürü geri kaldıklarını, padişahın portresinin yabancılar tarafından yapıldığını belirtmiştir. Edebiyat ve şiir konusunda ise daha ilgili olmalarına karşın Türk toplumunun geleneklerine bağlı olduğu, yeni icatlara ise kapalı olduklarını dile getiren Van Woensel bunun sonucunda matbaanın Batı'daki gibi gelişme gösteremediğini söylemiştir. Matbaanın gelişmemesinin kitaplara ulaşma hususunda büyük güçlük meydana getirdiğini dolayısıyla ilmî hayatı etkilediğini belirtmiştir. Batı'da Türklerin bilime ilgi duymadıklarına dair genel bir kanı vardır. Van Woensel Türkleri bu konuda eleştirse de ve toplumun her ne kadar Avrupa'nın gerisinde olduğunu savunsa da

Avrupa’da medeniyet uğruna terk edilen insani değerlerin Anadolu’da varlığını korumaya devam ettiğini bu topraklarda insan olmanın değerli olduğuna dikkat çekmiştir.

Türk toplumunun yanında Rum toplumunun özelliklerinden de söz eden Van Woensel onlar için atalarının asaletlerini taşımadıklarına, yozlaşmış olup çok güvenilir bir toplum olmadıklarına değinmiştir. Aynı zamanda eğlenceye düşkün olduklarını ve Türklere kıyasla genelde daha neşeli göründüklerinden söz etmiştir. Rumların, Türk halayına benzer “Romeika” adlı dansı çok sevdiklerini belirtip bebeklerini kundakladıklarına hiç rastlamadığını söylemiştir. Rumların eğitim noktasında oldukça geri kaldıklarına, halkta batıl inancın yaygın olduğuna ve denizciliğin özel bir yer tuttuğuna, genç kızlara ipek eğirme dışında fazla bir şey öğretilmediğine vurgu yapmıştır. Rum evlerinin iç mekân özelliklerini anlatan gezgin “tandır” adıyla anılan eski bir ısınma yönteminden bahsetmiştir. Rum kadınlarının kıyafetleri hakkında da bilgi veren Van Woensel, onların genelde kaftan ve entari giydiklerini Rum ve Türk kadınlarının başlarına “duduburnu” adında hotoz başlık taktıklarına vurgu yapmıştır. Rumlardan sonra birinci cildin son konusu olan mezarlıklara değinen Van Woensel, Müslüman mezarlıklarından övgüyle söz etmiştir.

İkinci cilde gelindiğindeyse Van Woensel’in önce Anadolu’ya oradan da Sinop üzerinden Kırım’a geçtiği görülür. Diyarbakır’da kaldığı hanı terk etmek zorunda kaldığında Monsenyör IV Keldani Patriği Guiseppo’nun evinde birkaç gün misafir edildiğini açıklar. Erzurum’da ise Palu Voyvodası ile karşılaştığını, Sinop’taysa Rus Konsolosu Forstman’ın evinde kaldığı aktarılır. Van Woensel Anadolu’ya yolculuğunun hazırlık aşamasında Hollanda’nın Halep Konsolosu Jan van Maseyk (1758-?) ile, Kırım’a geldiğindeyse Amiral ve Sivastopol komutanı kont Marco Voinovich ile görüştüğü bilinir.

Anadolu’ya yolculuk yapan Van Woensel’in yolculuk öncesi hazırlık yaptığını ve yolda herhangi bir sorunla karşılaşmamak için Müslüman kıyafeti giydiğini başına da bir “Tatar kalpağı” taktığına yer verilir. Haydutlara karşı önlem alan gezgin yolculuğu esnasında geçişinin engellenmemesi için bir yol emri ayarladığına temas etmiştir. Van Woensel, Pera’dan tekneyle Üsküdar’a geçtikten sonra buradan sırasıyla İzmit, Bolu, Hacı-Hamza, Osmancık, Gümüşhacıköy, Amasya, Tokat, Sivas, Hasan çelebi, Maden, Harput, Diyarbakır, Erzurum, Trabzon ve Sinop’a seyahat eder. Bu şehirlerdeki Türk kültürüyle

ilgili gözlemlerine yer veren Van Woensel, Diyarbakırlı kadınların “falie” diye adlandırılan baştan aşağı sarkan bir tür peçe taktıklarını söylemiştir. Trabzon’a vardığında burada İstanbul’da olduğu gibi veba salgınıyla karşılaştığını sokaklarda yine benzer manzaralar olduğunu cesetler ve can çekişen hastalara tanıklık ettiğini açıklamıştır. Özellikle yabancıların vebadan çok korktuklarını fakat birkaç yıl bu hastalarla yüz yüze geldiklerinde en korkunç manzaralara bile alıştıklarını belirtmiştir. Kendisinin ise bu duruma zaten alışkın olduğu için Trabzon’da sanki hiç salgın yokmuş gibi davrandığını ifade etmiştir. Van Woensel, veba mikrobuyla ilgili kendi döneminde toplumda yaygın olan yanlış inanca değinerek bazı bilimsel tespitlere yer vermiştir.

Van Woensel; Trabzon’dan Sinop’a, oradan da Kırım’a geçer ve Sivastopol’de kalır. Kırım’a geçerken Küçük Kaynarca Antlaşması’na değinir ve Sinop hakkında bazı bilgiler verirken halkın Rusya’nın Karadeniz topraklarındaki varlığından rahatsız olduğunu dile getirir. Kırım’a geçtikten sonra savaş patlak verir bundan dolayı savaş konusuna, Osmanlı-Rus ilişkilerine de değinilir. Van Woensel, Osmanlı-Rus münasebetleri hakkındaki görüşünü de dile getirmiş ve Osmanlı İmparatorluğunun Rusya gibi hızlı bir yenilenmeye gitmediği takdirde yok olma tehlikesi yaşayabileceğini ifade etmiştir. Özellikle bilim noktasında Osmanlıya karşı ciddi eleştiriler yönelten Van Woensel, Osmanlı İmparatorluğunun çöküşünün çok yakın olduğunu tahmin ettiğini üzülen ifade etmiştir. Osmanlının bu üzücü durumdan kurtulması ancak modernleşmekle (yenilikle) mümkün olduğunu iddia eden gezgin; Osmanlının bu konuda çok geç kaldığını vurgulamıştır.

Kırım’da Sivastopol’den Perekop’a seyahat ettiğini; Balıklava, Bahçesaray, Akmescit, Karasupazar, Kezlev gibi yerlere uğradığını aktarır. Ayrıca birçok şehrin tahrip edildiğine, Müslümanların zulme uğradığına, manevî kültürlerinin bir parçası olan camilerin kasıtlı olarak tahrip edildiğine dikkat çekmiştir. Bu bakımdan Kırım Türklerinin Rusya tarafından nasıl bir baskıya maruz bırakıldıkları gözler önüne serilmiştir. Dışarıdan bir gözün Rus işgalinden sonra Kırım’daki durumu analiz etmesi oldukça önemlidir. Van Woensel; Kırım topraklarının bazı bölgelerinin çöle benzediğini, Rusların burada tarımı iyileştirmedikleri takdirde yiyecek noktasında sıkıntı yaşayabileceklerini, Rusların “Kvas” ve “Grelka” adlı içecekleri çok sevdiklerini belirtmiştir. Van Woensel; Potemkin ve II. Katerina’yı eleştirirken Rusya’nın yayılmacı politikasına karşı çıktığı görülür, Rusya’nın Kırım’ı işgal ederek Kırım’daki Tatarların

yoksullaştırıldığına temas etmiştir. Rusya'nın emperyalist siyasetini eleştiren gezgin, aslında hedefin görüldüğü gibi Kırım değil İstanbul olduğuna dikkat çekmek istemiştir. Türk gemilerinde Rumların çalıştığını ve Türklerin donanmalarını yenileme konusunda geri kaldıklarını söyleyen Van Woensel; yenilenmeye gitmeyen Osmanlının düşmanı (Rusları) kaçırmak için son bir çaresinin olduğunu, vebayı bir savunma silahı olarak kullanabileceklerini ifade ettikten sonra ahlaki açıdan Türklerin bunu tercih etmeyeceklerini düşündüğünü de dile getirmiştir. Sivastopol'deki "İnkerman" Mağara Manastırı'ndan ve Balaklava yakınlarındaki St. George manastırına değinen Van Woensel Kırım'ın coğrafyasını anlattığı kısımda bazı akarsular hakkında da bilgi vermiştir. Bunun yanında Ruslar tarafından yaygın olarak kullanılan "kibitka" adlı üstü örtülü bir araçtan ve toprağı kazıyarak yapılan "zemlenka" adında bir barınma çeşidinden bahsetmiştir. Van Woensel İstanbul'u zenginlik ve prestij bakımından Kırım'dan üstün bulduğunu vurgulamış ve Kırım'da iki yıl kaldıktan sonra 1789 yılında Hollanda'ya dönmüştür.

Daha evvel bahsedildiği üzere Osmanlıyı tarafsız bir şekilde tanıtan yazarlar olduğu gibi bu ülkeyi subjektif bakış açısıyla değerlendirenler de olmuştur. Jacob Jonas Björnståhl (1731-1779), Montesquieu, Lady Elizabeth Craven, Ferrières de Sauveboeuf, Tournefour, Toderini gibi yazarlar Türkleri "barbar", "zalim" vb. düşmanca ifadelerle tanıtmaya çalıştıkları için Van Woensel'in eleştirdiği isimler arasında yer alırlar. On beş yıl Osmanlıda İngiliz elçiliği yapmış James Porter, ünlü Osmanlı tarihçisi Dimitri Kantemir, İgnatius Muradgea D'ohsonn (1740-1807) ise Van Woensel'in övgüyle söz ettiği isimlerdendir.

Bir bütün olarak Van Woensel'in seyahatnamesi incelendiğinde yaşadığı dönemde Osmanlı hakkındaki önyargıların ve genellemelerin artmasına rağmen bunları dikkate almayarak Türkler ve Müslümanlar hakkında olumsuz ön yargılı eleştiri yapanların söylemlerini eleştirmiştir. Bu bakımdan Van Woensel'in Osmanlı hakkında aktardığı gözlemlerinin çoğu Batı'daki ön yargılarla mücadele niteliğinde olduğu ifade edilebilir. Van Woensel bir Batılı olarak seyahat ettiği veya yetiştirdiği coğrafyadan bağımsız hareket ederek Osmanlı hakkında doğru bildiklerini yazmaktan çekinmemiş Türk kültürüyle ilgili pek çok ön yargıyı tarafsız bir tutum sergileyerek çürütmeyi başarmıştır.

Sonuç olarak; Pieter van Woensel'in Aantekeningen adlı iki ciltlik eserinin incelendiği bu çalışmada seyahatnamede yer alan sosyal hayatla ilgili tüm bilgiler belli başlıklara göre kategorize edilerek bir araya getirilmiş, XVIII. yüzyıl Osmanlı sosyal hayatı Van Woensel'in gözünden aktarılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda Van Woensel'in ortaya koymuş olduğu objektif bakış açısı tarih çalışmalarına olumlu katkılar sunacağı gibi Osmanlı sosyal tarihiyle ilgili gözlemleri ortaya çıkaran henüz Türk diline kazandırılmamış seyahatnamelere de dikkat çekeceği söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Afyoncu, Erhan. *Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 8.Basım, 2018.
- Afyoncu, Erhan. “İbrâhim Müteferrika”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 21/ 324-327. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Afyoncu, Erhan. “Mehmet Said Paşa, Yirmisekizçelebizâde”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 28/ 524-526. İstanbul: TDV Yayınları, 2003.
- Aktepe, M. Münir. “Abdülhamid I”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1/ 213-216. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Akyıldız, Ali. “Mâbeyn-i Hümayun”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 27/ 283-286. İstanbul: TDV Yayınları, 2003.
- Alanoğlu, Murat. *Osmanlı İdarî Sistemi İçerisinde Palu Hükûmeti*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.
- Alloul, Houssine. “Verlichte’ cultuurkritiek of paternalistische retoriek? Representaties van de Turkse Andere in het reisverhaal van Pieter van Woensel”. *De achttiende eeuw: documentatieblad van de Werkgroep Achttiende Eeuw.-Nijmegen 1994-2016*, 42/2 (2010), 188-213.
- Anderson, Roger Charles. *Naval Wars In The Levant 1559-1853*. Princeton: University Press, 1953.
- Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla büyük İstanbul Tarihi, “Eski Çağ’da İstanbul Topografyası”. Erişim 10 Aralık 2022. <https://istanbultarihi.ist/19-eski-cagda-istanbul-topografyasi>
- Arı, Bülent. *The First Dutch Ambassador in Istanbul: Cornelis Haga and the Dutch Capitulations of 1612*. Ankara: Bilkent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003.
- Aybet, Gülgün Üçel. *Avrupalı Seyyahların Gözünde Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2003).
- Aykut, Abdul Said. “İbn Battûta”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 19/361-368. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Bağış, Ali İhsan. *The Embassy of Sir Robert Ainslie at Istanbul (1776-1794)*. London: London University, Felsefe Bölümü, Doktora Tezi, 1974.
- Bakker, René. *Reizen en de Kunst van Schrijven: Pieter van Woensel in het Ottomaanse Rijk, de Krim en Rusland 1784-1789*. Leiden Üniversitesi: Zeist: Christoffor, 2008.

- Balcı, Ali. *Sosyal bilimlerde araştırma yöntem, teknik ve ilkeler*. Ankara: Pegem Akademi, 2006.
- Baykara, Tuncer. “Seyyahlar (Gezginler), Yeni Yerler Görmeye Meraklı İnsanlar mı? Devletlerinin Haber-Alma Görevlisi mi? -Gözlemler Düşünceler” *Yabancı Seyahatnamelerde Türkiye*, ed. Çağatay Özdemir-Yunus Emre Tekinsoy. 111-121. Ankara: Türk Yurdu Yayınları, 2016.
- Beydilli, Kemal. “Avrupa (Tarih)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 4/135-151. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Beydilli, Kemal. “D’Ohsson, İgnatius Mouradgea”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1999. 9/ 496-497.
- Beydilli, Kemal. “Halil Hamîd Paşa”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 15/ 316-318. (İstanbul: TDV Yayınları, 1997).
- Blancard, Théodore. *Les Mavroyéni, histoire d'Orient (de 1700 à nos jours*. Paris: Ernest Leroux, 1909.
- BNF Gallica. "Raadgevingen voor de Gezondheid der Zeevaarenden". Erişim 22 Aralık 2022.
<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k310203k/f5.image.r=Pieter%20van%20Wonsel#>
- Boom, Henk. *Onze man in Constantinopel, Frederik Gijsbert Baron van Dedem (1743-1820)*. Zutphen: Walburg Pers, 2012.
- Bölükbaşı, Ömerül Faruk. “İstanbul’da Doğan Bir Osmanlı Sikkesi: Kuruş”, *Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu VI*, Ed. Feridun Emecen vd. I/399-415. İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi; İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 2019.
- Broecheler, Meike. *Staat der Geleerdheid in Turkijen (1791)*. Leiden: Astrapa, 1995.
- Bulut, Yücel. “Edward William Said”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 35/ 546-548. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Bulut, Yücel. “Oryantalizm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 33/428-437. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Cooper, Harris M. *Research Synthesis and Meta-Analyses: A step by step aproach*, London: Sage Publications, fifth edition, 2017.
- Çeçen, Kazım. "Sinan'ın Yaptığı Su Tesisleri." *Mimarbaşı Koca Sinan: Yaşadığı Çağ ve Eserleri*. ed. Sadi Bayram. I/420-450. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1988.
- Çelikkol, Zeki. vd. *Lale ile başladı: Türkiye ve Hollanda arasındaki dört yüzyıllık ilişkilerin resimli tarihçesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000.

- Çetin, Firdevs. XVI. Asır Alman Seyyahlarında Osmanlı (Türk) Toplumu ve İnsanına Dair Bilgisizlik ve Tarihi Önyargıların İzleri". *Kırıkkale Sosyal Bilimler Dergisi* 1/1 (Mart 2011), 39-58.
- Çırakman, Aslı. *From the "Terror of the World" to the "Sick Man of Europe" European Images of Ottoman Empire and Society from the Sixteenth Century to the Nineteenth*. New York: Peter Lang, 2002.
- d'Ohsson, İgnatius Muradgea. *Tableau général de l'Empire othoman, divisé en deux parties, dont l'un comprend la législation mahometane, l'autre l'histoire de l'Empire Othoman*. Paris: L'imprimerie De Monsieur, 1787.
- De Groot, Alexander Hendrik. *The Netherlands and Turkey; four hundred years of political, economical, social and cultural relations*. İstanbul: Artpres, 2007.
- Dekker, Rudolf. "Van 'Grand Tour' tot Treur-en 'Sukkelreis', Nederlandse reisverslagen van de 16e tot begin 19e eeuw". *Opposum. Tijdschrift voor Historische en Kunstwetenschappen*, 0/4, (1994), 8-25.
- Demir, Mehtap. "Osmanlı Eğlence Hayatında Bir Alt Kültür Müzikli Kahvehâne: Amane Kahvehâneleri." *Folklor/Edebiyat* 24/93 (2018). 35-53.
- Ebersolt, Jean. *Bizans İstanbulu ve Doğu Seyyahları*, çev. İlhan Arda (İstanbul: Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., 1999).
- Efe, Ayla. "Silistre Eyaletinde Osmanlı-Rus Savaşları Küçük Kaynarca'dan Berlin'e". *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 19/19 (Şubat 2006), 140-174.
- Erdbrink, Bosscha G.R. *At the Threshold of Felicity: Ottoman-Dutch relations during the embassy of Cornelis Calkoen at the Sublime Porte 1726-1744*. Ankara: Türk tarih Kurumu, 1975.
- Erdbrink, Gerard. "Onyedinci Asırda Osmanlı-Hollanda Münasebetlerine Bir Bakış". *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 0/2-3, (Mart 2012), 159-163.
- Ergenç, Özer. "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Sanayi ve Ticaret Hayatına ilişkin Bazı Bilgiler". *Belleten* 52/203 (Ağustos 1988). 501-534.
- Erünsal, İsmail. "Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik". *Milli Eğitim Dergisi* 45/208 (Ekim 2015), 194-199.
- Esemenli, Deniz. "Harem". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 16/ 138-152. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Etimologiebank, "Falie" Erişim 20 Aralık 2022.
<https://etymologiebank.nl/trefwoord/falie>
- Faroqhi, Soraya. *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir: Kaynaklara Giriş*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.

- Finkel, Caroline. *Rüyadan İmparatorluğa Osmanlı: Osmanlı İmparatorluğunun Öyküsü 1300-1923*. çev. Zülal Kılıç. İstanbul: Timaş, 2007.
- Gietman, Conrad A.M. vd. *Biografisch Woordenboek Gelderland*. ed. J.A.E. Kuys. 5 Cilt. Hilversum: Verloren, 2006.
- Hahn, Roger *The Anatomy Of A Scientific Institution, The Paris Academy Of Sciences, 1666-1803*. London: UC Press Berkeley, 1971.
- Hanou, André J. (ed.), *Pieter van Woensel, De Lantaarn*. Amsterdam: Griffioen 2002.
- Hobson, John M. *Batı Medeniyetinin Doğulu Kökenleri*. çev. Esra Ermert. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları: 2007.
- İlgürel, Mücteba. "Evliya Çelebi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 11/529-533. İstanbul: TDV yayınları, 1998.
- İnalcık, Halil. - Quataert, Donald. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal tarihi*. 2 Cilt. Cambridge, Cambridge University Press, 1999.
- İnalcık, Halil. "İmtiyâzât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 22/245-252. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- İnistra. "İnkerman Mağara Manastırı: Kırım'da Ortodoksluğun Kırılmaz Kalesi". Erişim 10 Ocak 2023. <https://inistra.ru/tr/prayers/inkerman-cave-monastery-unbroken-stronghold-of-orthodoxy-in-the-crimea/>
- Jones, James Rees. *The Anglo-Dutch Wars of the Seventeenth Century*. London: Longman, 1996.
- Kadı, İsmail Hakkı. *18. yüzyılda Osmanlı-Hollanda İktisadi Münasebetleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1997.
- Kahraman, Seyit Ali vd., *Evliyâ Çelebî Seyahatnâmesi*. 8 Cilt. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003.
- Kampman, Arie Abraham. "XVII ve XVIII Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğunda Hollandalılar". *TTK Belleten* 23/33 (1958), 513–523.
- Kaptein, Laban. *PvW Commentary to Preface Bundle one and Bundle two*. 2 cilt. Ash: Privately Published, 2015-2019.
- Karaman, Erdal. *Karabağ Ağızları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005.
- Karataş, Cengiz. "Uluslararası Türk-Arap Müşterek Değerler ve Kültürel Etkileşim Sempozyumu". *Oryantalizm ve Medeniyetler Çatışması" kavramları bağlamında Dogu'ya Bakış*. Ed. Mehmet Sıddık Yıldırım. Amman: Yunus Emre Enstitüsü, 2014.

- Klein, Stephan. *Patriots republikenisme. Politieke cultuur in Nederland (1766-1787)*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 1995.
- Koçak, Zülfiye. “1787-1792 Osmanlı Rus Savaşında Değişen Dengeler ve Yaş Antlaşması”. *Tarih İncelemeleri Dergisi* (Aralık 2017) 32/2. 459-490.
- Köse, Onur. “İbn Fadlan Seyahatnamesi”. *Tarih Kritik Dergisi*, 5(4) (Ekim 2019), 285-287.
- Kutlu, Halil İlteriş. “XVI-XVII Batılı Seyahatnamelerde Osmanlı İmgesi ve Oryantalizmin Ayak -Sesleri”. *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi* 4/8 (Mart 2017), 17-36.
- Kuzucu, Serhat. *1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşı*. Elâzığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012.
- Küçük, Cevdet. “Hollanda”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 18/219-226. İstanbul: TDV yayınları, 1998.
- Küçükhasaköylü, Nurdan. Osmanlı Sarayında Ermeni Ressamlar: Manas Ailesi, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*. 28/1 (Haziran 2011), 165-182.
- Kütükoğlu, Mübahat S. *Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisadî Yapısı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018.
- Larpent, Sir George. Porter, Sir James. *İngiliz Büyükelçisi Sir James Porter ve Sir George Larpent'in Kaleminden Türkiye'nin Bir Asrı (1747-1850)* çev. Esma Selçuk Demir. İstanbul: Yeditepe, 2013.
- Marchetti, Silvio. “Avrupa'nın Gözüyle Türkler, Miros ve Yanlış Anlaşılma”. *Dünyada Türk İmgesi*, ed. Özlem Kumrular. 9-13. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005.
- Maxim, Mihai. “Cantemiroğlu (Dimitrie Cantemir)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 24/ 320-322. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Misak-ı Zafer. “Kırım Coğrafyası”. Erişim 10 Ocak 2023. <https://misakizafer.com/2020/09/02/kirim-cografya/>
- Mustafa Efendi, Derviş. *1782 Yılı Yangınları*, haz. Hüsametdin Aksu. İstanbul 1994.
- Nieuwenhuis, İvo. *Onder het mom van satire. Laster, spot en ironie in Nederland 1780-1800*. Hilversum: Verloren B.V., 2014.
- Ok, Betül. *İbn Batuta seyahatnamesi: Sosyolojik bir çözümleme*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Orhonlu, Cengiz. “Tarih Kaynaklarında Hollanda'ya Aid Bilgiler”. *Tarih Dergisi*, 0/30, (Haziran 2011), 9-22.

- Özcan, Azmi. “Nevvâb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 33/ 67-68. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Özdemir, Muhammet. “Avrupa-Merkezcilik ve Tarihyazımı Sorununun Bilimsel ve Kültürel Bilgiye Etkisi”. *Universal Journal of History and Culture* 1/1, (Nisan 2019), 12-22.
- Özdemir, Serdar – Genç, Safinur. “Hollandalı Seyyah Pieter Van Woensel’in Hayatı, Eserleri ve Türklere Bakışı”. *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 9/1 (Ocak 2023), 462-493.
- Özlü, Zeynel. *18.Yüzyılın ikinci yarısında Gaziantep. 1 Cilt*. Gaziantep: Gaziantep Büyükşehir Belediyesi, 2004.
- Öztürk, Orhan. *Pontus: Antik Çağ’dan Günümüze Karadeniz’in Etnik ve Siyasî Tarihi*. Ankara: Nika Yayınları, 2016.
- Parker, Geoffrey. *Spain and the Netherlands 1559-1659*. London: Collins, 1979.
- Paşa, Ahmed Cevdet. *Târih-i Cevdet*. İstanbul: 1309. 2 cilt.
- Peoplepill. “Marko Ivanovich Voinovich”. Erişim 25 Aralık 2022. <https://peoplepill.com/people/marko-voynovic>
- Porter, James. *Observations on the religion, law, government and manners of the Turks*. I cilt. London: J. Nourse, 1768.
- Quataert, Donald. *The Ottoman Empire: 1700-1922*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.
- Reyhanlı, Turay. *İngiliz Gezginlerine göre İstanbul’da hayat (1582-1599)*. Ankara: Kültür bakanlığı yayını, 1983.
- Sahillioğlu, Halil. “Akçe”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 2/ 224-227. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Sakaoğlu, Necdet. *Bu mülkün Sultanları*. İstanbul: Alfa Yayınları, 2017.
- Sarı, Nil. “Hekimbaşı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 17/ 161-164. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Sarıyıldız, Gülден. “Karantina”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 24/ 463-465. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Schutte, Otto. *Repertorium der Nederlandse Vertegenwoordigers, Residerende in het Buitenland, 1584-1810*. ‘s-Gravenhage: Martinus Nijhoff 1983.
- Schweigger, Salomon. *Sultanlar şehrine yolculuk (1578-1581) çev. Türkis Noyan*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2004.

- Seyr-u Sefa Turizm ve Denizcilik. “Tarihçe”. (Erişim 25 Aralık 2022).
<https://seyrusefadenizcilik.com/tarihce/>
- Sezer, Hamiyet. “Osmanlı İmparatorluğu’nda Seyahat İzinleri (18-19 Yüzyıl)”. *Tarih Araştırmaları Dergisi* 22/33 (Mayıs 2003). 105-124.
- Slot, B. J. “The Fires in Istanbul of 1782 and 1784 According to Maps and Reports by Dutch Diplomatic Representatives”. *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* 0 / 4-5, (Mart 2012), 47-60.
- Stachowski, Marek. “Türkçe şayka ‘güvertesiz bir çeşit savaş kayığı’ Kelimesinin Macar Kökeni Üzerine Bazı Düşünceler”. *Dil Araştırmaları* 14 (Bahar 2014), 23-26.
- Sunar, Lütfi. “Aydınlanma Döneminde Doğu’ya Bakış: Değişen İlgi ve Söylemler”. *Sosyoloji Dergisi* 3/24 (Ocak 2012), 59-82.
- Şahin, Gürsoy. “Avrupalı Gezginlerin Seyahatnamelerinde Mevlevî ve Rûfâî Dervişler” *Yabancı Seyahatnamelerde Türkiye*, ed. Çağatay Özdemir-Yunus Emre Tekinsoy. 345-360. Ankara: Türk Yurdu Yayınları, 2016.
- Şahin, Gürsoy. *İngiliz seyahatnamelerinde Osmanlı Toplum ve Türk İmaji*. İstanbul: Gökkübbe, 2007.
- Şeşen, Ramazan. *İbn Fadlan Seyahatnamesi ve Ekleri*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2010.
- Şimşek, Ahmet. “Türkiye’de Tarih Derslerinde Avrupamerkezcilik”. *İnsan ve Toplum* 3/6 (2013), 193-222.
- Şirin, İbrahim. “Seyahatnâme Metodolojisi Geliştirmenin Zorunluluğu”, *Yabancı Seyahatnamelerde Türkiye*, ed. Çağatay Özdemir-Yunus Emre Tekinsoy. 9-21. Ankara: Türk Yurdu Yayınları, 2016.
- Tezcan, Nuran. “Seyahatnâme”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 37/16-19. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Theunissen, Hans. Abelman, vd. *Topkapi en turkomanie. Turks Nederlandse ontmoetingen sinds 1600*. Amsterdam: De Bataafsche Leeuw, 1989.
- Thomson, Ann. *Barbary and Enlightenment. European Attitudes towards the Maghreb in the 18th Century*. Leiden: Brill, 1978.
- Toderini, Giambattista. *De La Litterature des Turcs*. II Cilt. Paris: Poncoit, 1789.
- Togan: Zeki Velidi. *Tarihte Usul*. İstanbul: İbrahim Horoz Basımevi, 1950.
- Tosunoğlu, Eda Demir. – Boratav, Olcay. “Osmanlı Dönemi İnsan Figürlü Çini Tasvirlerinde Baş Süslemeleri”. *Sanat Dergisi*, 37 (Mart 2021). 337-358.

- Turan, Şerafettin. “Levant”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 27/ 145-147. İstanbul: TDV Yayınları, 2003.
- Unansea. “Kırım’da Belbek Nehri, Açıklamalar, Fotoğraf”. Erişim 10 Ocak 2023. <https://unansea.com/kirimda-belbek-nehri-aciklamalar-fotograf/>
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilâtı*. I Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1965.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi*. 4 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1982.
- Ünal, Mehmet Ali. “16. Yüzyıldan 19. Yüzyıla Avrupalı Seyyahlarda Türklere Karşı Nefret ve Hayranlık” *Yabancı Seyahatnamelerde Türkiye*, ed. Çağatay Özdemir-Yunus Emre Tekinsoy. 303-313. Ankara: Türk Yurdu Yayınları, 2016.
- Ünlü, Ertan. “18. Yüzyılda Osmanlı Eliti Bir Darphane Sarrafının Muhallefatı: Bedros Nam-ı Diğer Petraki”. *OTAM* 43 (Ocak 2018). 281-317.
- Van den Heuvel, Esther. *Daar Hoorden ze de İmam Zingen*. Utrecht: Universiteit Utrecht, Uluslararası İlişkiler, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Van Reine, R.B. Prud’homme. *Jan Hendrik van Kinsbergen 1735-1819, admiraal en filantroop*. Amsterdam: De Bataafsche Leeuw, 1990.
- Van Woensel, Pieter. (1791-1795). *Aanteekeningen, Gehouden op eene Reize door Turkijen, Natoliën, de Krim en Rusland in de jaaren 1784 – 1789. I, Constantinopolen, van de Hegira 1206 – 1209*. Amsterdam: W. Holtrop, 1792–1795.
- Van Woensel, Pieter. (1791-1795). *Aanteekeningen, Gehouden op eene Reize door Turkijen, Natoliën, de Krim en Rusland in de jaaren 1784 – 1789. II, Constantinopolen, van de Hegira 1206 – 1209*. Amsterdam: W. Holtrop, 1792–1795.
- Van Woensel, Pieter. *De Lantaarn* 1792. Amsterdam: in 't Nieuwe Licht, 1792.
- Van Woensel, Pieter. *De Lantaarn* 1796. Amsterdam: in 't Nieuwe Licht, 1796.
- Van Woensel, Pieter. *De Tegenwoordige Staat van Rusland*. Amsterdam: A. Borchers, 1781.
- Van Woensel, Pieter. *Mémoire sur la Peste*. St. Petersburg: de l’Imprimerie de l’Académie Impériale des Sciences, 1788.
- Van Woensel, Pieter. *Rusland Beschouwd met Betrekking tot Zijne Aardrijkskundige en Natuurlijke Legging, de Bevolking, zijn Hoofdstad St. Petersburg, de Regeering, het Krijgswezen, zijn Finantien, de Nationale Industrie, zijne Politieke Belangen*. Haarlem: Francois, 1804.

- Wach, Elise. “Learning About Qualitative Document Analysis”. *IDS Practice Paper in Brief* 13. (Ağustos 2013), 1-11.
- Wesselo, Jan Jerphaas. *Pieter van Woensel. Amurath-Effendi, Hekim Bachi*. Zutphen: B. V. W. J. Thieme & CIE, 1972.
- Willemsen, Henk. “De Republiek der Vereenigde Nederlanden, De Zeven Provinciën, 1576 – 1806”. *Academia*. Erişim 22 Aralık 2022. https://www.academia.edu/33632142/De_Republiek_der_Ver_Nederlanden_1_d_ocx
- Yılmazçelik, İbrahim. The Governors of Diyarbakır Province Throughout The Reign Of Ottoman Empire (1516-1838). *Sosyal Bilimler Dergisi* 10/1 (2000). 233-287.
- Yüksel, Sinan. “Nikola Makroyani’nin Eflâk Voyvodalığı (1786-1790)”. *Gazi Akademik Bakış* (Aralık 2021) 15/29, 89-106.
- Zeno. “Kibitka”. Erişim 10 Ocak 2023. <http://www.zeno.org/Meyers-1905/A/Kibitka>

EK

Ek 1: Van Woensel'in Osmanlı ve Kırım'da Takip Ettiği Güzergâh⁴⁹⁵

Kaynak: Bakker, *Reizen en de Kunst van Schrijven*, 140-141.

⁴⁹⁵Pieter van Woensel'in Osmanlı, Kırım ve Rusya'da ziyaret ettiği köy ve şehirlerin isimleri bir sonraki sayfada yer alır.

İzmir

İstanbul

Anadolu:

- 1 - Üsküdar (Scutari)
- 2 - Gebze(Ghebize)
- 3- İzmit (Insmid)
- 4- Sapanca (Sabangia)
- 5 - Hendek (Kandek)
- 6 - Düzce (Dusje)
- 7 - Bolu (Boli)
- 8 - Gerede (Gherede)
- 9 - İsmet Paşa (Bainder)
- 10 - Çerkes (Cerches)
- 11 - Ömürlü (Emurli)
- 12 - Tosya (Tosia)
- 13 - Hacı Hamza (Hadgi-Hamza)
- 14 - Osmancık (Osmansijk)
- 15 - Gümüşhacıköy (Hadgikoi)
- 16 - Amasya (Amasia)
- 17 - Turhal (Turkal)
- 18 - Tokat (Tokat)
- 19 - Sivas (Sivas)
- 20 - Deliktaş (Delikti tas)
- 21 - Alacahan (Alagia-Han)
- 22 - Hasançelebi (Hadzan-Tchelebi)
- 23 - Hekimhan (Hekim-Han)
- 24 - Maden (Maden)
- 25 - Harput (Karput)
- 26 - Ergani (Arguni)
- 27 - Diyarbakır (Diarbekir)
- 28 - Palu (Palli)
- 29 - Erzurum (Erzeroum)

30 - Trabzon (Trebizonde)

31 - Sinop (Sinope)⁴⁹⁶

Kırım:

1 - (Sivastopol) Sebastopol

2 - Perekop

3 - (Balaklava) Balaclava

4 - Bahçesaray

5 - (Akmesçit) Ahmetdsjed (Simferopol)

6 - Karasupazar

7 - (Herson) Cherson

8 - (Kezlev) Eupatoria (Kozlov)

9 - (Kefe) Theodosia (Kafa)

10 - (Kılburun) Kinburn

Sint Petersburg

Kronstadt⁴⁹⁷

⁴⁹⁶ Bakker, *Reizen en de Kunst van Schrijven*, 140-141.

⁴⁹⁷ Bakker, *Reizen en de Kunst van Schrijven*, 140-141.

Ek 2: Aantekeningen I.ve II. Cilt.⁴⁹⁸

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

⁴⁹⁸ Bu görüntü Hollanda Leiden Üniversitesi özel koleksiyonlar kütüphanesin'den alınmıştır.

Ek 3: Aantekeningen I. iç kapak.⁴⁹⁹

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

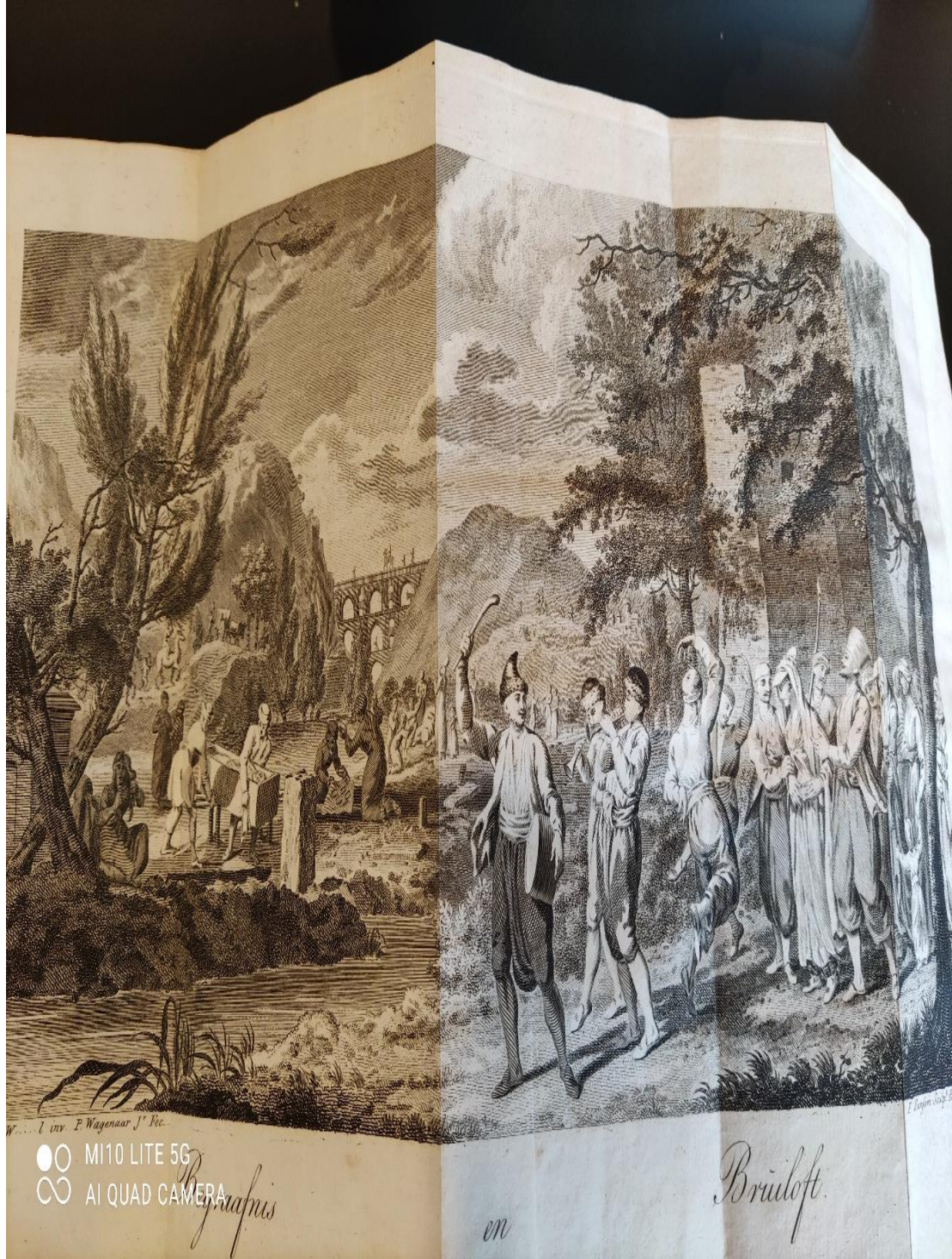
⁴⁹⁹ Bu görüntü Hollanda Leiden Üniversitesi özel koleksiyonlar kütüphanesin'den alınmıştır.

Ek 4: Pera'daki İsveç otelinden İstanbul'un görünümü

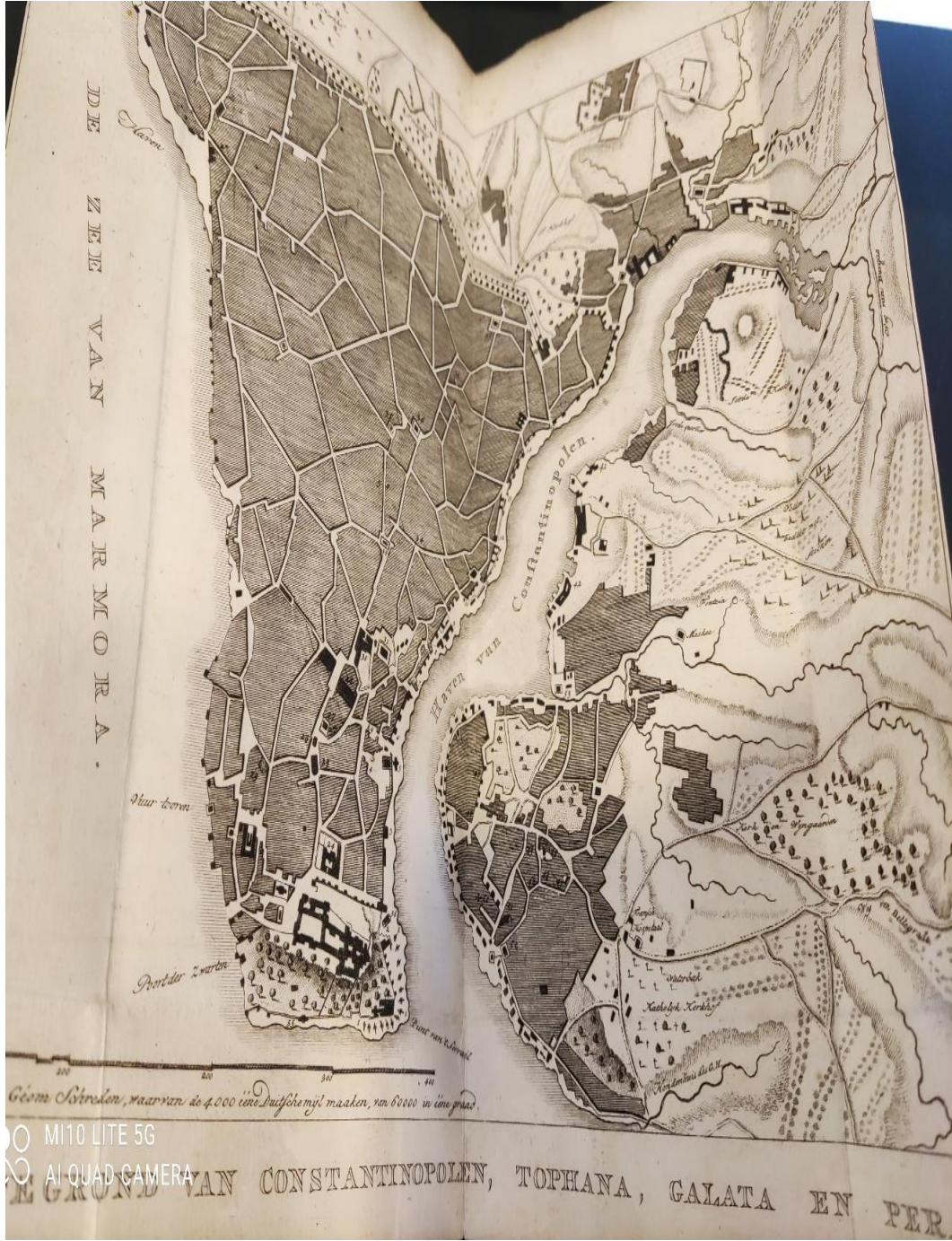
Kaynak: Van Woensel, Aantekeningen I, 85.

Ek 5: İstanbul'da Mezar ve Düğün tasviri

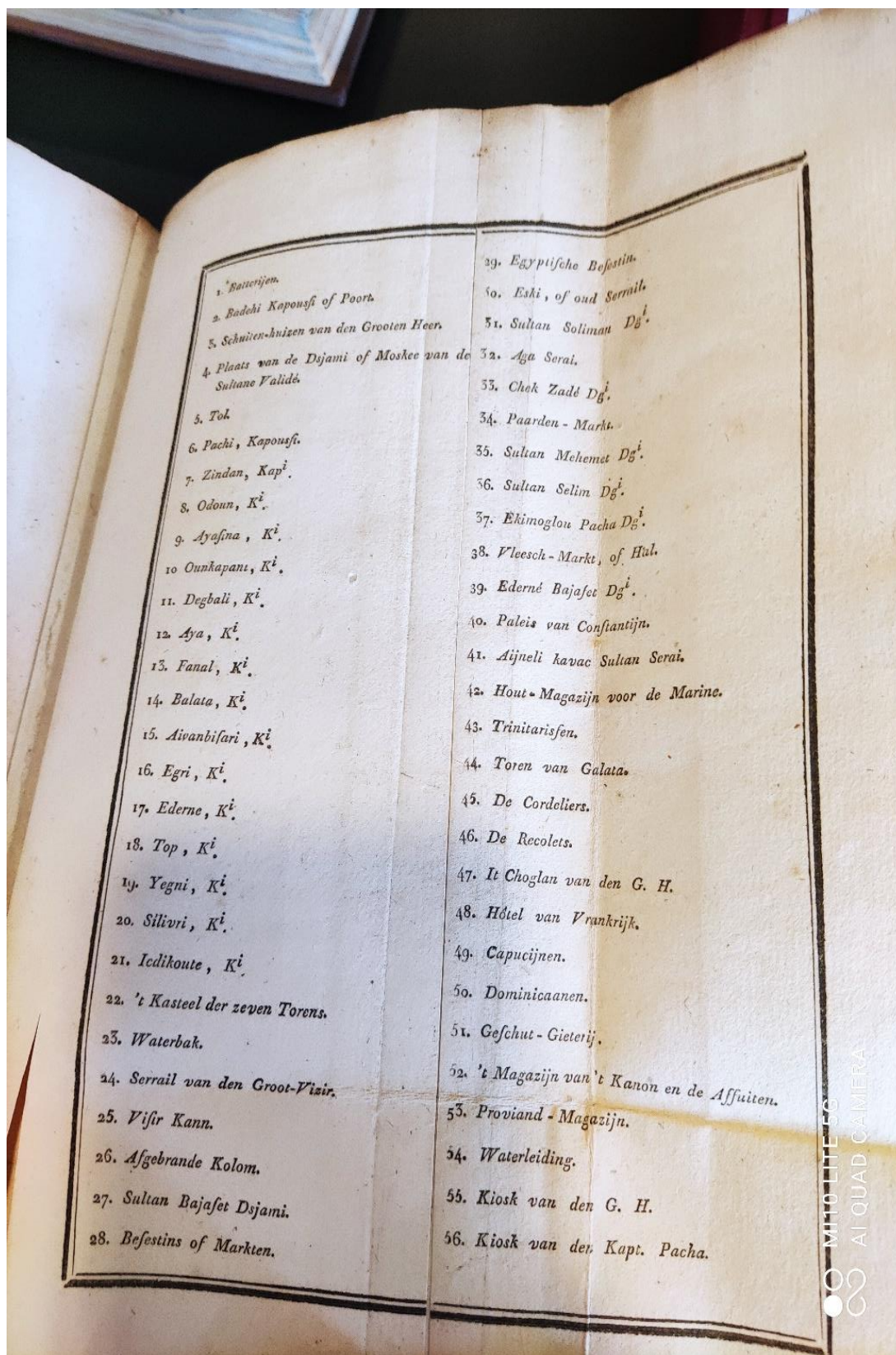
Kaynak: Van Woensel, Aantekeningen I, 416.

Ek 6: İstanbul haritası, Tophane, Galata ve Pera⁵⁰⁰

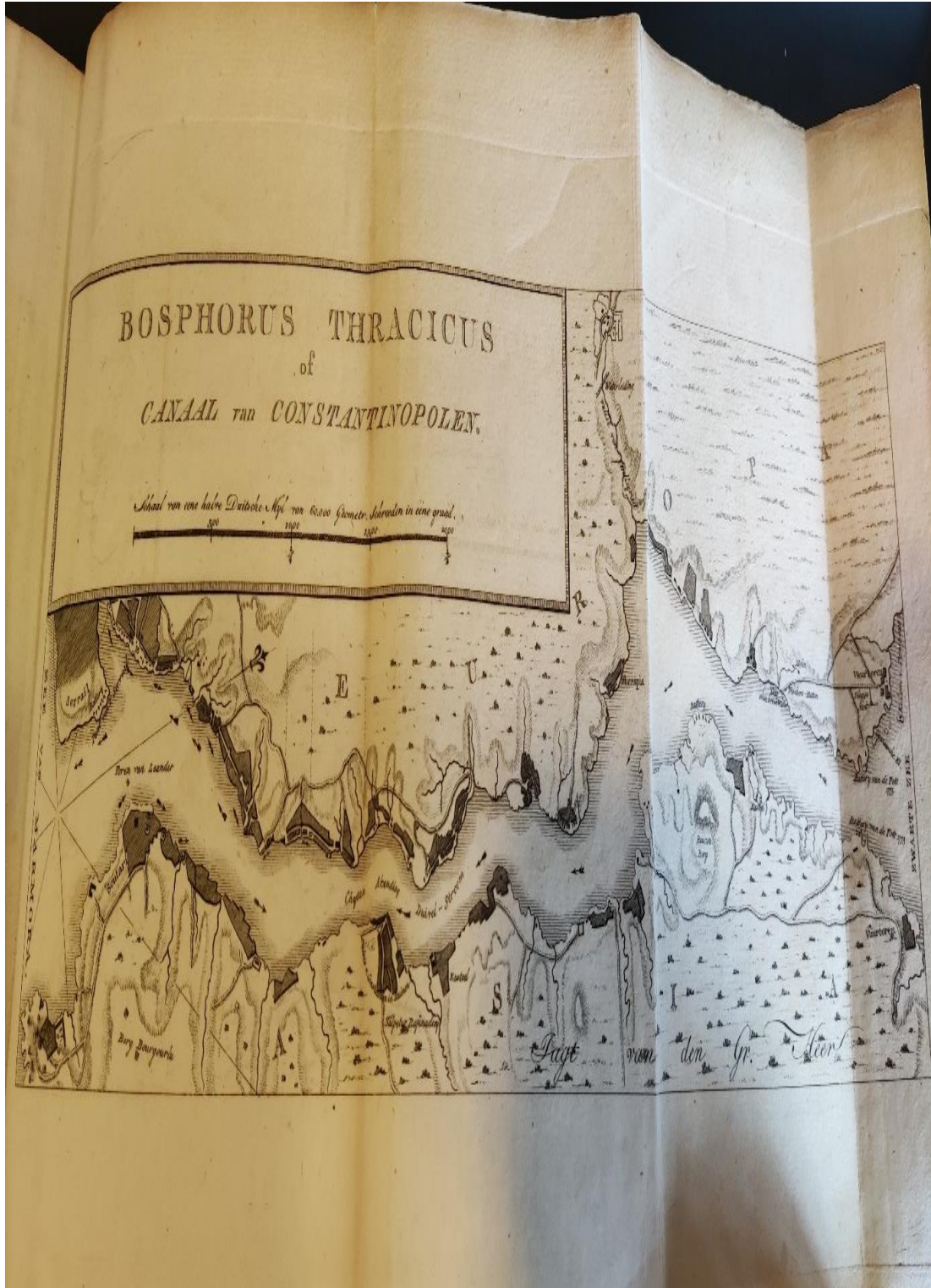
Kaynak: Van Woensel, Aantekeningen I, 318.

⁵⁰⁰ Harita üzerindeki numaraların açıklamaları bir sonraki sayfada yer alır.

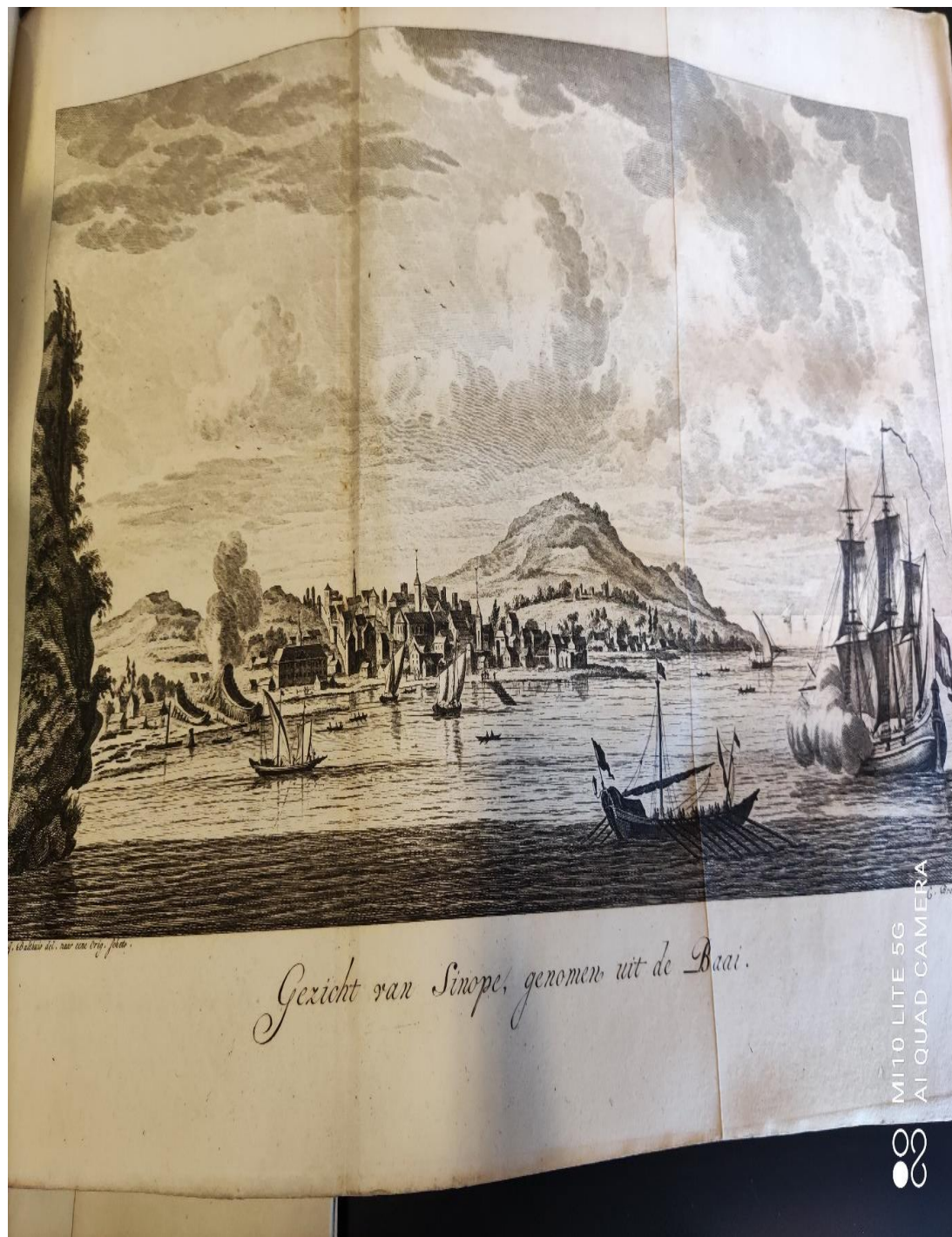
Kaynak: Van Woensel, Aantekeningen I, 318.

Ek 7: Boğaziçi

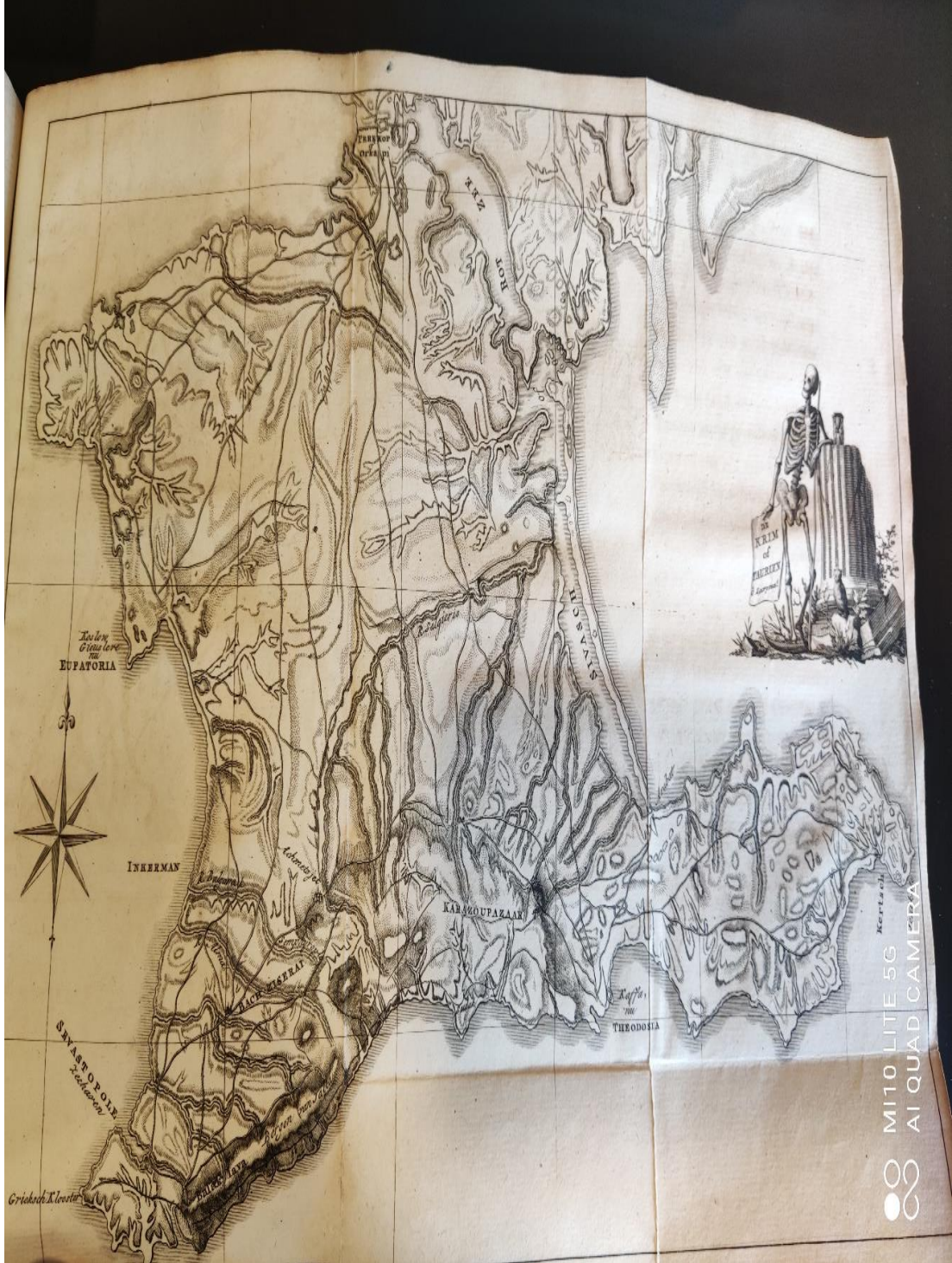
Kaynak: Van Woensel, Aantekeningen I, 318.

Ek 8: Sinop

Kaynak: Van Woensel, Aantekeningen II, 276.

Ek 9: Kırım Haritası

Kaynak: Van Woensel, Aantekeningen II, 276.

ÖZGEÇMİŞ

Ad Soyad: Safinur GENÇ	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Cumhuriyet Üniversitesi
Fakülte	İlahiyat Fakültesi
Bölümü	Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği
Lisans	
Üniversite	Amsterdam Üniversitesi
Fakülte	İktisat Fakültesi
Bölümü	İşletme
Makale ve Bildiriler	
1. Özdemir, Serdar - Genç, Safinur. “Hollandalı Seyyah Pieter Van Woensel’in Hayatı, Eserleri ve Türklere Bakışı”. <i>İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi</i> 9/1 (Ocak 2023), 462-493.	
2. Genç, Safinur. “Osmanlı Sosyal Hayatında Kadın”. <i>Kadına Şiddeti Önlemede Din ve Değerler Eğitimi</i>. M. Fatih Genç. 1/97-121. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2021.	